

Plut. & L. L. O. 36. (1)
R H E T O R I -

C O R V M A D H E -

R E N N I V M L I -

B R I Q V A -

T V O R .

*

plut. & L. L. O. 36. (1)
D . V I I I . 3 .

M . T . C I C E R O .

N I S D E I N V E N T I O N E

L I B R I D V O .

L. L. O. 36.

V I R T V T E D V C E ,

C O M I T E F O R T V N A .

Bibliotheca Græcina.

A P V D S E B . G R Y P H I V M

L V G D V N I ,

1 5 4 9 .

De Longle

R H E T O R I

C O R V A M A D H E

R E N N I V M I

E R I Q V A

T V O R

*

M. T. C. I. C. E. R. O.

M. T. C. I. C. E. R. O.

NIS DE INVENTIONE

L I B R I D V C.

5

COMITE FORLANYA

AVELLEE DACH

ARVD SEB GRYPHIAM

L A G D A N I

1149

R H E T O R I

C O R V M A D C.

H E R E N N I V M

L I B E R I.

Propositio huius a Verbo primatis et a

T S I negotijs familiaribus impediti, uix satis otium studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur otij, libentius in philosophia consumere consueuimus: tamen tua nos C. Herenni uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus: ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa uelle cognoscere Rhetoricam intelligebamus. Non enim parum habet in se fructus copia dicendi, et commoditas orationis, si recta intelligentia et definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quae Graeci scriptores inanis arrogantiae causa sibi assumpserunt, reliquimus. Nam illi ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisiuerunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea quae uidebantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. Non enim spe quaestus, aut gloria commoti, uenimus ad scribendum, quemadmodum ceteri: sed ut industria nostra tua morem geramus uoluntati. Nunc ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus. Sed si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuuare: ut intelligas hanc rationem praeeptionis accommodari ad exercitissio qua est argumentationis 2 exercita

parab quare a ty qua beneuolentia raptat raptat a persona aduersariorum et sua offirum sumum modestum laudans conuersio per translationem ty qua admonet assiduitate situro oratori esse opus uer suffire praepara Rethorica

3
Hic est opus
praefatio qua
vna argum
tatione (qua
uolentio apell
atur) rōfinitur

philosophis
studij ad Retho
rica uenoras
quae per orationem
rationem scribit
ty huiusmodi p
positione hanc
uolentiam raptat
a persona sua
Rendunt se do
cunt et am heren
suis negotijs pra
ferre ne aut tu
Prima raptat
me dclantati
heren in puer
et eo studio
Altera raptat
suscipit negotij
ab Utili ty qua
attentionem
raptat heren
uon enim p
Confirmatio
superioris raptat
qua talis est
hic est famulus
dicendi Utilis
si modestus
si uariatus
Quas ob res

exercitationem oportere.

De Oratoris officio.

ORATORIS officium est de his rebus posse dicere, quæ res ad usum civilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator: demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum, est quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem uel uituperationem. Deliberatiuum, est quod in consultatione positum, habet in se suasionem & dissuasionem. Iudiciale, est quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc quas res oratorem habere oporteat docebimus: deinde quomodo has causas tractari conueniat, ostendemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem. Inuentio, est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio, est ordo & distributio rerum, quæ demonstrat quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio, est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, est firma animi rerum & uerborum dispositionis perceptio. Pronuntiatio, est uocis, & uultus & gestus moderatio cum uenustate. Hæc omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, est præceptio quæ dat certam uiam rationemq; dicendi. Imitatio, est qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo uelimus esse. Exercitatio, est assiduus usus consuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonstratum est quas causas oratorem recipere, quasq; res habere conueniat: nunc quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum uidetur. INVENTIO in sex partes orationis

con

consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium, est principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis constituitur, uel apparatus ad audiendum. Narratio, est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio, est per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio, est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio, est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio, est artificiosus terminus orationis. Nunc quoniam unà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilius esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus: de exordio primum dicendum uidetur. Causa posita, quò commodius exordiri possimus, genus causæ est considerandum. Genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur: aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere: ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus causæ intelligitur, quum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa & honestatis & turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res affertur. Quum hæc ita sint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus causæ accommodari.

De quatuor generibus causarum.

EXORDIORVM duo sunt genera. Principium, quod Græcè πρῶτον appellatur: & insinuatio, quæ ἐποδία nominatur. Principium, est quum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, à beneuolentia principium

De exordiis.

cipium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis
 obesse possit: Sin humile genus erit causæ, faciemus atten-
 tos: Sin turpe genus causæ erit, insinuatione utemur, de qua
 posterius dicemus, nisi quid nacti fuerimus, quare aduer-
 sarios criminando, beneuolentiã captare possimus. Sin ho-
 nestum causæ genus erit, licebit rectè uel uti, uel non uti
 principio. Si uti uolemus, aut id oportebit ostendere, quare
 causa sit honesta, aut breuiter quibus de rebus simus dictu-
 ri, exponere. Si principio uti nolemus, à lege, à scriptura,
 aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adiumento princi-
 pium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, bencuo-
 lum, attentũ habere auditorem uolumus, quomodo quidq;
 confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterim-
 us, si summam causæ breuiter exponemus, & si attentos
 eos faciemus. Nam docilis est is, qui attentè uult audire. At-
 tentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, no-
 uis, inusitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad Rēp.
 pertinent, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad Deorum
 immortalium religionem, & si rogabimus ut attentè au-
 diant: & si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi
 sumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis possu-
 mus, à nostra, ab aduersariorum, ab auditorum persona, &
 à rebus ipsis. A nostra persona beneuolentiam contrahē-
 mus, si nostrum officiũ sine arrogantia laudabimus, aut in
 Remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut
 in eos ipsos, qui audiunt, aliquid referemus, dummodo hæc
 omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata.
 Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudi-
 nem, calamitatē: & si orabimus ut nobis sint auxilio, & si-
 mul ostendemus nos in alijs spē noluisse habere. Ab aduer-
 sariorum persona beneuolētia captabitur, si eos in odium,

in

in inuidiam, in contemptiōem adducemus. In odiū rapiemus, siquid eorum spurcè, superbè, perfidiosè, crudeliter, confidenter, malitiosè, flagitiosè factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptiōem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiā, luxuriā aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuetè, magnificè iudicatas proferemus: & si quæ de ijs existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis beneuolum efficiemus auditore, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum per contemptiōem deprimemus. Deinceps de insinuatione apericendum est. **TRI A** sunt tempora, quibus principio uti non possumus: quæ diligenter sunt consideranda: aut cū turpem causam habemus, hoc est, cū ipsa res animum auditoris à nobis alienat: aut cū animus auditoris persuasus esse uidetur ab ijs, qui antè contrā dixerunt: aut cū defessus est eos audiendo, qui antè dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem, aut hominem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, & esse indigna aut nefaria. Deinde cū diu rem auxerimus, nihil simile à nobis factum ostendemus: aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, & similitudinem confereamus. Item si negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua re dicturos, & tamen occultè dicemus interiectione uerborum.

Tria insinuationis tēpora.

borum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio aduersa-
 riorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non fa-
 cile scire poterimus, quoniam non sumus nescij, quibus re-
 bus fides fieri soleat) Ergo si fidem factam putabimus, his
 rebus nos insinuabimus ad causam, si de eo quod aduersa-
 rij firmissimum sibi adiumentum putauerint, primum nos
 dicturos pollicebimur: aut ab aduersarij dicto exordie-
 mur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut
 dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui lo-
 co primum respondeamus, cum admiratione. Si defessi erunt
 audiendo, ab aliqua re, quæ risum mouere possit, exordie-
 mur, ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, depraua-
 tione, inuersione, abiectione, ambiguo, suspicione, irrisione,
 stultitia, exuperatione, collocatione, literarum mutatio-
 ne: præterea expectatione, similitudine, nouitate, historia,
 uersu: aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione: etsi
 promiserimus aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos,
 nos non eodem modo, ut cæteri soleant, uerba facturos: quid
 alij soleant, quid non facturi simus, breuiter exponemus.
 Inter insinuationem & principium hoc interest, quod
 principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis ratio-
 nibus, quas præscripsimus, aut beneuolum, aut attentum,
 aut docilem faciamus auditorem: aut insinuatio eiusmodi
 debet esse, ut occulte per dissimulationem, eadem illa omnia
 conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi ope-
 re uenire possimus. Verum hæ tres utilitates tametsi in to-
 ta oratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese
 perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: ta-
 men id per exordium causæ maxime comparandum est.
 Nunc, nequando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitan-
 da sunt, docebo. In exordienda causa seruandum est, ut
 lenis

Insinuationis
 & principii
 differentia.

lenis sit sermo, & usitata uerborum consuetudo, ut non apparata oratio esse uideatur. Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod uulgaré dicitur. Item uitiosum est, quo nihilo minus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius poterit uti ex contrario. Item uitiosum est, quod nimium apparatis uerbis compositum est, aut nimis longum est, & quod non ex ipsa causa natum uideatur, ut propriè cohæreat cum narratione: & quod neque beneuolum, neq; docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictū est: deinceps ad narrationē transeamus.

Vitiosa exordia.

NARRATIONVM tria sunt genera. Vnum, quo exponimus rem gestam, & unumquodq; trahimus ad utilitatem nostram uincendi causa: quod pertinet ad eas causas de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis causa. Tertium genus est id, quod à causa ciuili remotum est: in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unum quod in negotijs, alterum quod in personis positum est. Id quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque uerisimiles continet res, ut hæ, quæ tragædijs traditæ sunt. Historia, est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumētum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumēta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspensionem, desiderium,

De tribus narrationum generibus.

Narratio bre-
uis.

Dilucida.

disimulationem, misericordiam, rerum uarietates, fortune commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiā, iucundum exitum rerum. Verū hoc in exercendo transigetur. Illud quod ad ueritatem pertinet, quomodo tractari conueniat, aperimus. Treis conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, & si non ab ultimo initio repetere uolemus, & si summam, non particulatim narrabimus: & si non ad extremum, sed usque cō, quò opus erit, prosequemur: & si transitionibus nullis utemur, & si nō deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere, & si exitus rerum ita exponemus, ut antè quoque quæ facta sint, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. Quod genus, si dicam me ex prouincia rediisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur. Et omnino non modò id quod obest, sed etiam id quod neque obest, neque adiuuat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idem dicamus, cauendum est: etiam ne id quod semel suprā diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram uesperti aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini: insidias postquam fecit, uim in loco attulit. Rem dilucidè narrabimus, si ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporum ordinem cōseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbatè, ne quid contortè, ne quid ambigüè, ne quid nouè dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longè prosequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus, & si persequemur ea quæ de breuitate præcepta sunt.

sunt. Nam quò breuior, eò dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus: si spacia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conseruanda sunt. Nam sæpe ueritas, nisi hæc seruanda sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eò magis erunt conseruanda. De ijs rebus cautè confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma autoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quòd eam soli, præter cæteros, in tria tempora diuisimus, ut planè certam uiam & perspicuam rationem exordiorum haberemus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilominus industriè quàm rei utilitas postulabit, quæsisse uideamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

CAUSARUM diuisio in duas partes distributa est. De diuisione
causarum.
Primum perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cum aduersarijs: si ea, quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse ab Oreste matrem conuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit & licuerit ne facere, id est in controuersia. Item è contrario, Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde quum hoc fecerimus, distributione debemus uti. Ea diuiditur in duas partes, enumerat

merationem, & expositionem. Enumeratione utemur, quum dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. Eam plus, quam trium partium numero esse non oportet. Nam & periculosum est nequando plus minus'ue dicamus: & suspicionem afferet auditori meditationis & artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expositio est, quum res quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter & absolute. Nunc ad confirmationem transeamus.

* argumenta.

De constitutionibus causarum.

TOTA spes uincendi, ratioq; persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. Nam quum * adiumenta nostra exposuerimus, contrariaq; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratoriū confecerimus. Vtrunq; igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus.

Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt, noster doctor Hermetes tres putauit esse, non ut de illorum quicquam detraheret inuentione, sed ut ostenderet id quod oportuisset simpliciter, & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis, est cum de facto controuersia est, hoc modo: Ajax in sylua, postquam primo ictu resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses ualeat & altero interuenit, occisum conspiciatur, e corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit, cum fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arripit & quæstus cessit. Hic, quoniam coniectura uerum queritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima constitutio, est quum in scripto aut ex scriptis aliquid controuersia nascitur. Ea diuiditur in partes sex, scriptum & sententiam, contrarias leges, ambiguum

Omnia res que
in controuersiam
venit aut sit
inter ut: aut
quid sit aut
qualis sit quæ
queritur. In
primo ictu
ualeat & altero
Definitio In
fictio Ratio
quibus ex quæ
ionibus factis
oritur statim
sunt constitutiones
coniecturalis
legitima et
iuridicialis

biguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, quum uidetur scriptoris uoluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit quæ iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere: eorum nauim cæteraq; esse, si nauis conseruata sit, qui remanserint in naui. magnitudine tempestatis omnes perterriti nauim reliquerunt, & in scapham conscenderunt, præter unum ægrotum. is propter morbum exire & fugere non potuit. casu & fortuna nauis in portum incolumis delata est. illam ægrotus possidet. nauim petit ille cuius fuerat. Hæc constitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex contrarijs legibus controuersia constat, quum alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet augurem in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetundis in demortui locum qui petat nominauit: petitur ab eo mulcta. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, quum scriptum duas aut plureis res significat, hoc modo: Paterfamiliâs quum filium hæredem faceret, testamento uasa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ x x x. pondo uasorum argenteorum dato quæ uolet. Post mortem eius, uasa pretiosa & celata magnificè, illa petit. Tullius se quæ uelit ipse x x x. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione causa constat, quum in controuersia est, quo nomine factum appelletur, ea est huiusmodi: *Ex definitione*
Ex facto quid
Et facti auctor
stor constat sed quo
 Quum L. Saturninus legem frumentariâ de semissibus & tricentibus laturus esset, Cepio qui per id temporis *Quæ*
nomine appellandus sit factum questio est

stor urbanus erat, docuit Senatum, ærarium non posse pati largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, aduersus Rempublicam uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit. Collegæ intercedere: ille nihilo minus cistellam detulit: Cepio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis, aduersus Rempublicam uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deiecit, impedimento est quò secius feratur lex: accersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quæritur quid sit minuere maiestatem. Ex translatione controuersia nascitur, quum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen nonnihil ea utimur, ut hoc modo: Siquis peculatus accusatur, quòd uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse: possit dicere, quum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus: secum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitime constitutionis his de causis raro uenit in iudicium, quod in priuata actione prætorie exceptiones fiunt, & causa cadit is qui non, quemadmodum oportet, egerit: & in publicis questionibus cauetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, nec ne. Ex ratiocinatione controuersia constat, quum res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, Si furiosus existet, agnatorum gentiliumque in eo, pecunia que eius potestas esto. Et lex, Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus & obligatus corio deijciatur

in

in profluentem. Et lex, Paterfamiliās uti super familia, pecuniāue sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si paterfamiliās intestato moritur, familia pecuniāque eius agnatorum gentiliumque esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os oblutum est, & soleæ lignæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso præsente conscribunt, testes rite affuerunt, de illo supplicium paulò post sumitur. Il qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla assertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio, est quum factū conuenit, sed iure an iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta, est quod quū id ipsum quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, rectè factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium Poëtam compellauit in scena, cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars, est quum per se defensio infirma est, sed assumpta ex extranea re comprobatur. Assumptiue partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, cōparatio. Concessio, est quum reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationē. Purgatio, est quum cōsultò se

se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Ccpio ad Tribb. pleb. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille qui ad diem commeatus non uenit, quod eum aquæ interclusissent. Deprecatio, est quum & peccasse, & consultò fecisse confitetur, & tamen postulat ut sui misereantur. Hoc, in iudicio non potest ferè usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa rectè facta esse constant. Hoc modo in loco communi per amplificationem iniiciemus, Quòd si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret, uerum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non uenit: at in Senatum, aut ante imperatorem, & in concilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, quum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, quum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, quum à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is qui P. Sulpitium se fateatur occidisse, & id iussu C O S S. defendat, & eos dicat non modò imperasse, sed rationem quoque ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur. Ex comparatione criminis causa constat, quum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, & id quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Pompilius, quum à Gallis obsideretur, neq; effugere ullo modo posset, uenit cum hostium ducibus in colloca-
tion

tionem: ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret: satius esse duxit amittere impedimenta, quam exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit, accersitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. Nunc quomodo eas, & qua uia tractari conueniat, demonstrandum est: si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim querenda est ratio. Ratio est, quæ causam facit, & continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potissimum consistamus: Orestes cum confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo affert eam, quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua nec parua quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inuenta ratione firmamentum querendum est, id est quod accusationem continet, quod affertur contra rationem defensionis, de qua antè dictum est. Id constituetur hoc modo, Quum usus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat: utetur accusator firmamento, hoc modo: Sed non abs te tamen occidi, neq; indemnata poenas pèdere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Græci *κρίσις* appellant. Ea constituitur ex coniunctione firmamenti, & rationis defensione, hoc modo: Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectum ne fuerit à filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò

*Quia & per
se turpis est*

ab accusatore

conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione. In ea enim nec ratio queritur quare fecerit, fecisse enim negatur, nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. Quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio, Occidisti Aiace[m]. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit ne. Ratio omnis utriusque orationis, ut antè dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucidè, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quidem hæc tardius quàm studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoq; occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod negotio diminutū fuerit, ex æquabimus industria, ut pro tuo in nos officio, et nostro in te studio munus hoc accumulatiſsimè tuæ largiamur uoluntati.

RHE

R H E T O R I C O -

R V M A D C. H E R E N -

N I V M L I B. I I.

19

*transitio qua
dicta repetit
et dicenda pro
proponit*

IN primo libro Herenni, breuiter expo-
suimus, quas causas recipere oratorē opor-
teret, & in quibus officijs artis elaborare
conueniret, & ea officia qua ratione fa-
cilimè consequi posset. Verum quòd neq;
de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis pri-
mum scribendum fuit, quò cætera tibi faciliora cognitu ui-
derentur, ita nobis placitū est, ut ea quæ difficilima essent,
potissimum scriberemus. Causarum tria genera sunt: de-
monstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Multò difficili-
mum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. Hoc &
priori libro egimus, cum de oratoris officijs tractaba-
mus, quorū inuentio & prima & difficilima est. Ea quoq;
nobis erit hoc in libro propemodum absoluta, & parua
partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex parti-
bus orationis primum scribere incoepimus. In primo libro
locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluri-
bus uerbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucidè, quàm te
uelle existimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione,
& confutatione dicendum fuit. quare genera constitutio-
num, & earum partes aperuimus: ex quo simul ostende-
batur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis,
causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudica-
tionem quemadmodum quæri conueniret: qua inuenta, cu-
randum ut omnis ratio totius orationis ad eam confera-
tur. Postea admonuimus esse causas complures, in quibus
plures constitutiones, aut partes constitutionum accommo-

Dictorum, &
dicendorum
enumeratio.

b

2

dar

darentur. Reliquum uidebatur esse ut ostenderemus quæ ratio posset inuentiones ad unamquamq; constitutionem, aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret: quorum utrunq; pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremū docebimus, cuiusmodi cōclusionibus orationū uti oporteat, qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quæremus quemadmodum quamq; causam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficilima est, potissimum consideremus.

Coniecturalis causa.

I N causa coniecturali, narratio accusatoris, suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut habitum, nihil deniq; factum sine causa putetur. Defensoris narratio, simplicem & dilucidam expositionem debet habere, cum attenuation suspitionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid ualeat aperiemus. Probabile, est per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa, est ea quæ induxit ad maleficiū commodorum spe, aut incommodorū euitatione: ut cūm queritur, num quod commodū maleficio acquisierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquā cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere: aut num quod incommodū uitarit, inimicitias, infamiā, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet aduersarij: in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam si poterit,

aut

aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet: omnes ad quos aliquid emolumentum ex aliqua re peruenit, in suspicionem maleficii deuocari. Deinde uita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret num quando uenerit in similem suspicionem: & in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulò antè exposuerit, uita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ causa fecisse, ostendet eum semper auarum fuisse: si honoris, ambitiosum: ita poterit animi uitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demonstrare, demonstret corruptorem, uel perfidiosum, si quo modo poterit. Denique aliquo aut quam plurimis uitijs contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur aduersarius, dicet, facta, non famam spectari oportere: illum antè occultasse sua flagitia. se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, uim, persuasionem: quibus de rebus uituperatio eorum quæ extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin uehementer hominis turpitudine impediatur & infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente, & utetur loco communi, Rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud Censores, sed de criminibus aduersariorum apud Iudices dicere. Collatio Collatio est, quum accusator id quod aduersarium fecisse crimina-

- tur, alij nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere nisi aduersariū, aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æquē cōmodē potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor, ut demonstrat, oportet, aut alijs quoq; bono fuisse, aut alios quoq; id quo de ipse
- Signum.** insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostēditur idonea perficiēdi facultas esse quæ sita. Id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quæritur, celebris an desertus: semper, an tum quum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus: publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quiuīs causa posita posset iudicare. Initia enim inuentionis ab arte debent proficisci, cætera facile comparabit exercitatio.
- Tempus.** Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu an interdiu, & qua diei, & qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. **Spatium.** Spatium ita consideratur, satis ne longum fuerit ad eam rem transigendam, & potuerit ne scire, satis ad id perficiendum spatij futurū. Nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id antē
- Occasio.** sciri, & ratione prouideri non potuerit. Occasio quæritur, idonea ne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. **Spes.** Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo: Si quæ supradicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatus: ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: per quas res scire poterimus, utrum diffidendum

*Verisimiliter
rimet aliquis
mortu
fuisse remissu
quam interdu*

dendum an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex cōscijs, arbitris, adiutoribus, liberis aut seruis, aut utrisq; Argumentum est, per quod res coarguitur ^{verisimilioribus} ceteris argumentis, et magis firma suspitione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, ^{præteritum} instans, ^{presens} cōsequens. In præterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, quo cum uisus sit, num quid appararit, num quem cōuenit, num quid dixerit, num quem habuerit de cōscijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quo in loco præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore queritur, num uisus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit: aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustu. Nam quiuis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re trāfacta relictum sit, quod indicet aut factū esse maleficiū, aut à quo sit factum. Factum esse, hoc modo: Si tumore aut liuore decoloratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatū. A quo factum sit, hoc modo: Si telum, si uestimētum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigiū rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco comprehensus aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicatur.

Consecutio, est quum quæritur, quæ signa nocētis et innocentis consequi solcant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, quum ad eum uentū sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitū esse aliquid: quæ signa conscientie sunt. Si reus horū nihil fecerit, accusator dicet eum usqueadco præmeditatū fuisse quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissimè resistens responderet: quæ signa confidentie, non innocentie sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia

Consecutio.

peccati cōmotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio, est qua utimur ad extremum confirmata suspitione. Ea habet locos proprios atq; communes. Proprij sunt ij quibus nisi accusator nemo potest uti : & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, quum dicit malorum misereri non oportere, & quum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, quum misericordiam captat, & quū accusatorē calumniari criminatur. Communes loci sunt, cū accusatoris, tum defensoris : à testibus, contra testes : à quæstionibus, contra quæstiones : ab argumentis, contra argumenta : à rumoribus, contra rumores. A testibus dicemus secundum autoritatem & uitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam, si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt. A quæstionibus dicemus, quum demonstrabimus maiores ueri inueniendi causa, tormentis & cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant. Et præterea cōfirmatio hæc erit disputatio, si quæ dicta erūt argumentando, ijsdem uijs, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspitionē : idemq; hoc in testimonijs facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus : Primū maiores uoluisse certis in rebus interponi quæstiones, quum quæ uerè dicerentur, seruari : quæ falso in quæstione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo : quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile quod

quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique sepe scire aut suspicari possit, quid quæsitur uelit audire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione: idque partibus coniecturæ, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis et signis et cæteris locis, quibus augeatur suspicio, dicere hoc modo conuenit: Quum multa concurrant argumenta et signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam uideri oportere. Item plus oportere signis et argumentis credi, quam testibus. Hæc enim eo modo exponi, quo modo reuera sunt gesta: testes corrumpi posse, uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta et signa et cæteras suspensiones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse, quam non suspicionibus quouis possit criminari: deinde unamquamque suspensionem extenuabimus, et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coniecturam et suspensionem firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid: et dicemus causam non fuisse quare quispiam confingeret et comminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumētabimur, hunc esse uerum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exēplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: et aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos et maledicos confinxisse, dicemus: et aliquam aut fictam fabulam in aduersarios asseremus, quam dicamus

omnibus in ore esse : aut uerum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat: neq; tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo possit quēuis turpem de quolibet rumorē proferre, & cōfictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis esse uidetur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quòd & difficilima tractatu est constitutio coniecturalis, et in ueris causis sæpiissime tractanda est, eò diligentius omneis eius partis perscrutati sumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis partis transeamus.

Constitutio-
nis legitimæ
partes.

Q V V M uoluntas scriptoris cum scripto dissidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem. Primum scriptoris collaudatione. Deinde scripti recitatione. Deinde percunctatione, scirent'ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut quolibet scripto, quod ad eandem rem pertineat. Deinde collatione quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid Iudicem sequi conueniat, utrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acutè sit excogitatum. Deinde ea sententia quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id uoluisset scribere, ut non potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia aperietur, & causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod præscripsit: & demonstrabitur scriptum esse illud dilucidè, breuiter, commodè, perfectè, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res quum ab aduersarijs sententia redderetur, & uoluntas afferretur, à scripto potius iudic

iudicatae sint. Deinde ostenditur, quàm periculosum sit à scripto recedere. Locus communis est cōtra eum, qui cūm fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut testamento perscriptum sit, fecisse: tamen facti quærat defensionem. A sententia sic dicemus: Primū laudabimus scriptoris commoditatem, atq; breuitatem, quòd tantum scripserit quod necesse fuerit, illud quod sine scripto intelligi potuerit, non necessariò scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium uerba, & literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde id quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non bono & aequo posse fieri: quæ omnia uoluisse scriptorem quàm rectissime fieri nemo dubitet: at ea quæ à nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam, aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus, & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus cōmunibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorū enumeratione utemur. Deinde legum & stipulationum breuiter exscriptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas & expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & uoluntatem scriptoris nō interpretetur. Cū duæ leges inter se discrepent, uidendum est primū, num quæ abrogatio aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita dissentiant ut altera iubeat, altera uetet: an ita ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse quod cogeretur, cū altera lex permetteret. Plus enim ualet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cū ostēditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi abrogatum uel derogatum sit: id quod posteriori lege sancitum sit, esse

Si duæ leges
contrariæ.

negl

Si ambiguum.

neglectum. Cum hæc erunt cōsiderata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridicali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partē iuris, utrum cum ea faciat, de qua parte posterius differemus. Si ambiguum esse scriptum putabitur, quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, sit ne ambiguum, quærendum est. Deinde quomodo scriptum esset, si id quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri uoluisset, ostendendum est. Deinde id quod nos interpretemur, & fieri posse, & honestè, rectè, lege, more, natura, bono, & æquo fieri posse: quod aduersarij interpretantur, à contrario. Nec esse ambiguum scriptum, quum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandam uehementer pertinere, cognitionem amphibologiarum eam, quæ à Dialecticis profertur. Nos uerò arbitramur, non modò nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaq; & alieni sermonis molesti interpellatores, & scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt: & dum cautè & expeditè loqui uolunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo nequid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum uoles, refellemus. In præsentia hæc interficere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primum afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit ex quibus rebus ciuitatis amplitud

De definitione.

plitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi
 & magistratus consilia. Nempe igitur tu & populum suf-
 fragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes dis-
 turbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui am-
 plitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed
 prohibui detrimento. Aerarium enim conseruaui, libidini
 malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus
 sum. Primum igitur uocabuli sententia breuiter, & ad uti-
 litatem accommodatam causæ describetur. Deinde factum
 nostrum cum uerbi descriptione coniungetur. Deinde con-
 trariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut in-
 utilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus su-
 metur de iuridicali absoluta, de qua iam loquemur. Quæ-
 ritur in translationibus primum, nū aliquis eius rei actio-
 nem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat:
 num alio modo, alio tempore, alio loco: num alia lege,
 num alio quærente aut agente. Hæc legibus & moribus,
 æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridicali
 absoluta. In causa rationali primum quæretur, ecquid in
 rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scri-
 ptum aut iudicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit ei
 rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde utrum consulto de
 ea re scriptum non sit, quod noluerit cauere, an quod sa-
 tis cautum putarit, propter cæterorum scriptorum simili-
 tudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum
 est: nunc ad iuridicalem reuertamur.

De transla-
 tione.

De causa ra-
 tionali.

ABSOLUTA iuridicali constitutione utemur, cum
 ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dice-
 mus, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. In ea con-
 uenit quæri, iure ne factum sit. De eo causa posita dicere
 poterimus, si ex quibus partibus ius cõstet, cognouerimus.

De iuridicali
 absoluta.

Const

Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura, ius est, quod cognitionis aut pietatis causa observatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur.

Lex.

Consuetudo.

Lege, ius est id, quod populi iussu sancitum est: quod genus, ut In ius eas cum uoceris. Consuetudine, ius est id, quod sine lege æquè ac si legitimum sit, usitatum est, quod genus id, Quod argētario obtuleris expensum, à socio eius rectè

Iudicatum.

repetere possis. Iudicatum est id de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij Iudici, aut Præt. aut C O S. aut Trib. pleb. placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. Quod genus M. Drusus Præt. urbanus, quod cum

hærede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sext. Iulius non reddidit. Item C. Cælius Iudex absoluit iniuriarū eum, qui Luciliū poëtā in scena nominatim læserat: P. Mutius eum, qui L. Acciū poëtā nominauerat, condēnaucrit. Ergo quia possunt res simili de causa diſsimiliter iudicatæ proferri, cū id usu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus.

Ex æquo.

Ex æquo & bono ius constat, quod ad ueritatem & utilitatem communē uidetur pertinere: quod genus, ut Maior annis L X. & cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate.

Ex pacto.

Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerūt, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio, aut in foro ante meridiem causam conijcito. Sunt item pacta, quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idq; in absoluta iuridiciali faciend

ciendum uidetur. Cum ex comparatione quaeretur, utrum *De compa-*
 satius fuerit, agere id quod reus dicat se fecisse, aut id quod *ratione.*
 accusator dicat oportuisse fieri: primum quaeri conuenit,
 utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum uenustius,
 facilius, conducibilius, Deinde oportebit quaeri, ipsum ne
 oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fue-
 rit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore
 suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non
 ea ratione factum esse, quò melius deteriori anteponere-
 tur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quaeretur, po-
 tuerit ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defensore
 contra refellitur argumentatio coniecturalis, de qua ante
 dictum est. His locis ita tractatis, accusator utetur loco cõ-
 muni in eum qui inutile utili præposuerit, cum statuendi nõ
 habuerit potestatem. Defensor contra eos qui æquum cen-
 seant, rem perniciosam utili præponi, utetur loco cõmuni
 per conquaestionem: & simul quaeret ab accusatoribus &
 ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent:
 & tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante
 oculos. Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in *Translatio.*
 aliorum peccatum transfertur. In qua primum queren-
 dum est, iure ne in alium crimen transferatur. Deinde spe-
 ctandum est, an æquè magnum sit illud peccatum, quod in
 alium transferatur, atq; illud quod reus suscepisse fateatur.
 Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante
 peccarit. Deinde oportuerit ne iudicium ante fieri. Deinde
 cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium
 transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in
 iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, con-
 tra eum qui plus censeat uim, quàm iudicia ualere oportere:

tere: & ab aduersarijs percontabitur accusator, quid futurum sit, si idem cæteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quòd eos idem fecisse dicant. Quid si ipse accusator idem facere uoluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij qui audient, existiment aut non potuisse, aut non fuisse utile, rem in iudicium uenire.

Concessio. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cùm consultò à nobis factum negamus. Ea diuiditur in necessitudinem, fortunam, imprudētiam. De his primùm partibus ostendendum est, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primùm, considerandum est utrum per culpam uentum sit in necessitudinem, num culpam ueniendi necessitudo fecerit. Deinde quærendum est, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is qui in necessitudinem causam conferet, expertus ne sit quid contrà facere, aut excogitare posset. Deinde, num quæ suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quæ significant id consultò factum esse, quod necessariò accidisse dicitur. Deinde, si maximè necessitudo quæpiam fuerit, conueniat ne eam satis idoneam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primùm quæretur utrum potuerit scire, an non potuerit. Deinde, utrum data sit opera ut sciretur, an non. Deinde, utrum casu nescierit, an culpa. Nam qui se propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudentia. Quare non imprudentia se defendet, sed culpa cõtaminabitur. Deinde, coniecturali constitutione quæretur, utrū scierit an ignorauerit: & considerabitur, satis ne imprudent

dentia praesidij debeat esse, cum factum esse constet. Cum
 in fortunam causa conferetur, & ea re defensor ignosci di-
 cet reo oportere, eadē omnia uidentur considerata, quae
 de necessitudine praescripta sunt. Etenim hae tres partes
 purgationis inter se finitimae sunt, ut in omnibus eadem ferē
 possint accommodari. Loci communes in his causis: Ac-
 cusatoris contra eum, qui cum se peccasse confiteatur, ta-
 men oratione iudices moretur. Defensoris, de humanitate,
 misericordia, uoluntatem in omnibus rebus spectari con-
 uenire: & quae consulto facta non sint, in ijs fraudem esse
 non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos Deprecatio.
 peccasse, neq; id imprudenter, aut fortuito, aut necessario
 fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus. Hic
 ignoscendi ratio quaeritur ex ijs locis, si plura aut maiora
 officia, quam maleficia uidebuntur constare, si qua uirtus
 aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit, si qua spes erit,
 usui futurum, si sine supplicio discesserit, si ipse ille sup-
 plex, mansuetus & misericors in potestatibus ostendetur
 fuisse: si ea quae peccauit, non odio, non crudelitate, sed of-
 ficio & recto studio commotus fecit: si tali de causa alijs
 quoque ignotum est, si nihil ab eo periculi nobis futurum
 uidebitur, si eum missum fecerimus, si nulla aut à nostris
 ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re susci-
 pietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miseri-
 cordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex cōtra-
 rio utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enu-
 meratione omnium peccatorum. Haec causa iudicialis fieri
 non potest, ut in primo libro ostendimus, sed quod potest
 uel ad Senatum, uel ad concilium uenire, non uisa est su-
 persedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut
 in rem, aut in hominem, nostri peccati causam cōferemus. Remotio cri-
 minis.

Si causa in hominem conferetur, querendum erit primum, potuerit ne tantum quantum reus demonstrabit is, in quem causa conferetur: et ecquonam modo aut honeste aut sine periculo potuerit obsisti: si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuersiam, et queretur num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, et haec eadem ferè, et omnia quae de necessitudine praecipimus, considerata erunt.

Argumentatio
nes quomo-
do sint tracta-
da.

Q V O N I A M satis ostendisse uidemur quibus argu-
mentationibus in unoquoque genere causae iudicialis uti
conueniret, consequi uidetur ut doceamus quemadmodum
ipsas argumentationes ornatè, et absolute tractare possi-
mus. nam ferè non difficile est inuenire quid sit causae adiu-
mento: difficilimum uerò est inuentum expolire, et expe-
dite pronuntiare. haec enim res facit ut neq; diutius, quam
satis sit, in eisdem locis commoremur, neq; eodem identidè
reueluamur, neq; inchoatam argumentationem relinquamus,
neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque
hac ratione et ipsi meminisse poterimus quid quoquo lo-
co dixerimus: et auditor cum totius causae, tum uniuscuiusq;
argumentationis distributionem percipere, et meminisse
poterit. Ergo absolutissima, et perfectissima argumen-
tatio est ea, quae in quinque parteis est distributa, propo-
sitionem, rationem rationis confirmationem, exornatio-
nem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus
summam quid sit quod probare uolumus. Ratio est cau-
sa, quae demonstrat id uerum esse quod intendimus, breui
subiectione. Rationis confirmatio est ea, quae pluribus
argumentis corroborat breuiter expositam rationem.
Exornatio est, qua utimur rei honestandae, et collocuple-
tandae

i quod faciendum
conat
quod fastidium
auonebit
quod parum
follet
sor obfuerit
arabit
hanc argumen-
tationem fabius
epithetia dicit
rurero autem
rationationem
id est
tutionem
nostram
veram esse pro-
positionem
hanc partem nihil
gratia assumitur

tandæ causa, confirmata argumentatione. Complexio est, *Id est Propositione, Ratione, et confirmatione* quæ concludit, breuiter colligens partem argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissimè utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendamus Ulyssi fuisse quare interfecerit Aiace: inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat: à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. uidebat illo incolu- *atque in periculo* mi, se incolumem non futurum. sperabat illius morte, se salutem sibi comparare. consueuerat, si iure non poterat, *ab antea et à qualitate personæ* quauis iniuria inimico exitium machinari: cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur cum interimere, à quo supplicium uerebatur: & consuetudo peccandi, maleficii suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim qui minima peccata cum *ratione et ratione* causa suscipiunt, tum uerò illa quæ multò maxima sunt maleficia, aliquo certò emolumento inducti suscipere conantur, si multos induxit in peccatum pecuniæ spes: si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate: si multi *in fine* leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, *Simile ad deum* inimicitiarum persequentissimum, iniuria laceffitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feras bestias uideamus alacres & erectas uadere ut alteri bestiae noceant, non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem atque inhumanum cupidè ad inimici perniciem profectum: præsertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem uideamus: in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum,

me daturum causam qua inductus Vlysses accesserit ad maleficiū: & si inimicitiarum accerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstravi: non est dubiū quin confiteatur causam maleficiū fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandū, & exornandum res uidetur esse. Sin & brevis erit argumētatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione & cōplexione supersedendū est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita: breuissima est tripartita: mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

Argumētatio
nes uitiosæ.

GENERA duo sunt uitiosarum argumentationum: ^{quia falsitas} unum, quod ab aduersario reprehendi potest, idq; pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatoriū est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sint quæ reprehensione confutari conueniat, quæ tacite contēni, atq; uitari sine reprehensione, si exempla subieccro, intelligere dilucidè poteris. Hæc cognitio uitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet: nam & uitare in argumentatione uitium admonebit, & ab alijs non uitatū commodè reprehendere docebit. Quoniam igitur ostēdimus perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda sunt consideremus; ut & ipsi ab his uitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tētare, & ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio uitiosa est, cū ab aliqua, aut à maiore parte

Expositio ui-
tiosa.

ad

ad omnes confertur id quod non necessario est omnibus attributum. ut si quis hoc modo exponat: Omnes qui in paupertate sunt, maluit maleficio parare diuitias, quam officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet querere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendamus id quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cum id quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo, Nemo potest uno aspectu, neque prateriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cum omnes res ostendamus nos collegisse, & aliquam rem idoneam praterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte faciebat. Prædones illo loco nunquam sunt uisi: inimicum nullum habebat. relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quod alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiusmodi expositione, reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficiū ostenderimus: uelut in hoc exemplo cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionē disturbauerimus, nobis latiore locū defendendi relinquemus. ergo hoc quoque uitandum est in expositione, nequando, cum omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item

*Har expositio
uitiosa est
hoc modo, Nemo potest uno aspectu, neque prateriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cum omnes res ostendamus nos collegisse, & aliquam rem idoneam praterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte faciebat. Prædones illo loco nunquam sunt uisi: inimicum nullum habebat. relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quod alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiusmodi expositione, reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficiū ostenderimus: uelut in hoc exemplo cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionē disturbauerimus, nobis latiore locū defendendi relinquemus. ergo hoc quoque uitandum est in expositione, nequando, cum omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item*

Enumeratio
falsa.

*Haec omnino
similis est illi
qua proxime
dixi & dixi
quod superior
argumētandi
forma spectat.
Haec autem
munda attendit
propositionem
haec expositio
falsam non est
nec reprehensio
indiget sed id
vitiōsa dicitur
quia superflua
multa continet*

uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: Dux res sunt, Iudices, quæ omnes ad maleficiū impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quispiam. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid deniq; alia permulta? Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo, Tres res sunt, quæ omnes homines sollicitant, metus, cupiditas, aegritudo. Satis fuerat dixisse metū & cupiditatem: quoniam aegritudinem cum utraq; re coniunctam esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quæ nimium longè repetitur, hoc modo, Omnium malorum stultitia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immense porro cupiditates infinitæ, & immoderate sunt: hæc pariunt auaritiā: auaritia porro hominem ad quoduis maleficiū impellit: igitur auaritia inducti aduersarij nostri hoc in se facinus admiserunt. Hic id quod extremū dictū est, satis fuit exponere, ne Enniū & ceteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui cōcessum est,

Vide Crinitū
lib. 15. cap. 6.

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cesa cecidisset abiegna ad terram trabes:
Ne'ue inde naui inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo, qua ucti Argiui delecti uiri,
Pctebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Pelie per dolum.
Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo agra, amore seuo saucia.

Nam hic satis erat dicere (si id modò, quod esset satis, curasset poëta)

Vtinam ne hera errans mea, modo efferret pedem
Medea, animo agra, amore seuo saucia.

Ergo

Ergo hac quoq; ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendū est. Non enim reprehensione eget, sicut alie complures, sed sua sponte uitiosa est.

VITIOSA ratio est, quæ ad expositionem non est Ratio uitiosa accommodata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatē. Infirma ratio est, quæ non necessario ostendit ita ^{Infirma.} *Id est non sufficit probanda pro positioni quia omnino falsa et absurda* esse, quemadmodum expositum est: uelut apud Plautum, Amicum castigare ob meritam malam noxam, Immane est facinus: uerū in ætate utile, Et conducibile.

Hæc expositio est: uidemus quæ ratio afferatur. Nam ego amicum hodie meum Non castigabo pro commerita noxa.

Ex eo quod ipse facturus est, non ex eo quod fieri cōuenit, utile quid sit ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex Vana. *falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus nō est. nam ex factum sumus pro lege habet praeceptum quod dicitur* co uerissima nascitur amicitia. Aut hoc modo, Philosophia est uitanda. affert enim socordiam atq; desidiam. Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam causam affert expositionis: uelut Pacuuius, Fortunam insanam esse & cecam & brutam perhibent Philosophi, Saxoq; instare globoso prædicant uolubili. Quia quò saxū impulerit fors, eò cadere fortunā autumāt. Cecam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat quò sese applicet.

Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit. Brutam, quia dignum atq; indignum nequeat internoscere. Sunt autem alij Philosophi, qui contrā fortunam negent Miseriam esse ullam, sed temeritate omnia regi. id magis

Verisimile aiunt, quod usus reapse experiundo edocet.

Velut Orestes modò fuit Rex, modò mendicus factus est.

Naufragio res contigit. nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, cum ait, uerius esse temeritatē, quam fortuna res regi. Nam utraque opinione Philosophorum fieri potuit, ut is qui Rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ uidetur

Eadem est enim pro ratione afferri: sed idem dicit quod in expositione di-
rum expositione etū est, hoc modo: Magno malo est omnibus auaritia, idcir-
verbo nihil co quod homines magnis & multis incommodis cōflictātur
mutatis et ut propter immensam pecuniæ cupiditatē. Nam hic alijs uer-
antbor et fabris bis idem per rationē dicitur, quod dictū est per expositio-
nihil scripsimus nē. Item infirma ratio est, quæ minus idoneā, quam res po-
probat stulat, causam subijcit expositioni, hoc modo: Vtilis est sa-
 piētia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere
 cōsueuerūt. Itē, utile est amicos ueros habere. habes enim
 quibus cum iocari possis. Nam huiusmodi in rationibus nō
 uniuersali neq; absoluta, sed extenuata ratione expositio
 confirmatur. Itē infirma ratio est, quæ uel alijs expositioni
 potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem affert
 rationē, quare ceca: eandem, quare bruta fortuna dicatur.

Confirmatio
uitiosa.

IN confirmatione rationis multa uitanda in nostra, &
 obseruāda in aduersariorū ratione sunt uitia: proptereaq;
 diligentius considerata sunt, quod accurata confirmatio
 rationis totam uehemētissimē cōprobat argumentationem.

Bar probatio Utuntur igitur studiosi in confirmanda ratione dupli-
gare dilectum gari conclusionē, hoc modo:

diritur quod Iniuria abs te afficior indigna pater.

catine repleuere Nam si improbum Chresphontem existimaueras,

verbit rixas Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,

est antea rons Cur talem inuitam inuitum cogis relinquere?

plexio argumentatio *ty qua utrumvis ronsessis* Que
reprehenditur reprehenditur.

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehenduntur. Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.

Si probus est, bene locui: sin autem est improbus,

Diuortio te liberabo incommotis.

Ex simplici parte reprehenduntur, si ex duplici conclusionem alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Chresphontem existimaueras,

Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,

Erraui, post cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est: acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item uitiosa est confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Necesse est quoniã pallet, ægrotaſſe: aut, necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam hæc sua sponte certa signa non habent, si non cætera quoque similia concurrant: quod si concurrerint, nonnihil huiusmodi signa adaugent suspicionem. Item uitiosum est, cum uel in alium, uel in eum ipsum qui dicit, id quod in aduersarium dicitur, potest conuenire, hoc modo: Miseri sunt qui uxores ducunt: at tu duxisti alteram. Item uitiosum est id, quod uulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia indutus peccauit, aut adolescentia, aut amore. Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune in maxima peccata dilabentur. Item uitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo: Eho tu, Dij quibus est potestas motus superum atque inferum, Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Chresphontem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item uitiosum est, quod iam quasi serò atq; acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi si uenisset Quirites, non commissem ut hunc in locum res ueniret: nam hoc aut hoc fecissem: sed me tum hæc ratio fugit. Item uitiosum est, cum id quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes florentissimo
Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus
Summo periculo solus ut restituam paro.

Item uitiosum est, quod aliam in partem, ac dictum sit, potest accipi: id est huiusmodi, ut si quis potens ac factiosus in concione dixerit, Satius est uti regibus, quam malis legibus. Nam hoc tametsi rei arguendæ causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius qui dicit, non dicitur sine atroci suspitione. Item uitiosum est, falsis aut uulgaribus definitionibus uti. Falsæ sunt huiusmodi, si quis dicat iniuriam nullam esse, nisi quæ ex pulsatione, aut conuicio cõstet. Vulgares sunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut si quis dicat, Quadruplator, ut breuiter describam, capitalis est. Est enim improbus, & pestifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris quam furis, quam sicarij aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est, pro argumẽto sumere quod in disquisitione positum est: ut si quis quem furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei testimonium esse, quòd sibi furtũ fecerit. Item uitiosum est, cõtrouersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Nam cõuenit Censores istum uobis satisfacere, ex eo quòd ait se non potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat: quòd si ad exercitũ non uenisset, id ne

Quæ quartam partem
longioris est, et in
sollicitudine, quædam
platonis nomine
scribentibus

id ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitiosum est quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita & in simili controuersia posita exempli loco profertur. Item uitiosum est, cum id de quo summa controuersia est, parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquatur hoc modo:

Apertè fatur dictio, si intelligas,
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo:

Quæ ego profiteor esse mea, nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicari,
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item & uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea quæ ante dixerit dicere, hoc modo:

Qua causa accussem hunc, nequeo exputando euoluere.

Nam si ueretur, quid eum accussem, qui est probus?

Sin inuerecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accussem qui id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse quare non accusaret. Quid quod postea ait?

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatē, aut eorum qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi choros habent, ledantur, aut aliquo huiusmodi uitio leditur auditoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit: inq; huiusmodi uitio cōsiderandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur. Vti apud Pacuuium Zetus cum Amphione, quorum controuersia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientia rationem

tionem & uirtutis utilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio cōtineat, aliud defensoris ratio purget: quòd sæpe consultò multi ab reo faciunt angustijs causæ coacti. Vti si quis accusetur ambitu magistratum petiisse, ab imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehendemus, & in huiusmodi deprehensione ostendemus eos de ea re quid dicant, non habere. Item uitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quodpiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt: ueluti qui rhetoricam uituperant, propter alicuius oratoris uituperandam uitā. Item uitiosum est, ex eo quod perperam factum esse constet, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditum, corpore decoloratū fuisse constat: ergo ueneno necatus est. Deinde, si sit usque adeò in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenū datum, uitio non mediocri conflictetur. Non enim factum ne sit quæritur, sed à quo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare, ut si comparetur utrum satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda sint in altera re curet enumerare: quæ in altera re incommoda sint, uelut depressa prætereant, aut ea quæ minima sunt, dicat. Item uitiosum est, in rebus cōparandis necesse putare alteram rem uituperari, cū alterā laudes. Quod genus, si quærat utris maior honor habendus sit, Albensibus an* Venusinis, quòd Reip. & Pop. Rom. profuerunt, & is qui dicat alteris, alteros lædat. Non enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. Fieri enim potest, ut cū alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis

*Vicientibus

laudis partem attribuas, ne cupidè pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine & uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem cōsuetudo optimè potest iudicare. Velut Sulpitius qui intercesserat ne exules, quibus causam dicere nō licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cū eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationem: nam non exules, sed ui eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à Pop. Rom. aut perinde quasi non omnes quibus aqua & igni interdictum est, exules appellentur. Verū illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum commutationem.

QUONIAM exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis rebus, & ceteris quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ sint ijs rebus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem cōparationis, aut sibi ipsi obest qui affert. Exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit. Res iudicata uitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduersarijs proferri possint. Item uitiosum est id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item uitiosum est, id augere quod conuenit doceri, hoc modo: Ut quis quem arguat hominem occidisse, & ante quàm satis

Exornatio
uitiosa.

Res iudicata &
de qua tam eata
& sententia

In exornatione
tantum non est
argumentationem
sed non tam ea
idoneas tantum exornanda
et et collocupletanda
proponitur

idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius esse, quàm hominem occidere. Non enim utrum indignum sit an non, sed factum ne sit quæritur. Complexio uitiosa est, quæ non ut quidque primum dictum est, primum cõplectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit, ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

Complexio
uitiosa.

Opportet enim
in complexione
res se ordinare
quod dicitur sunt
res et

Cõclusiones.

C O N C L U S I O N E S, quæ apud Græcos ἐπιλόγοι nominantur, tripartitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus cõclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in cõclusionem.

Enumeratio.

Enumeratio est, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur, non redintegretur oratio: & ordine, ut quicquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificij significandi, aut ingenij uenditandi, uel memoriæ ostentandæ causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. Deinde ordine breuiter exponendæ sunt res quæ tractatæ erunt in confirma-

Amplificatio.

tione & confutatione. Amplificatio, est res quæ per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem præceptis commodissimè sumuntur ad augendi criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ ea res fuerit Dijs immortalibus, aut maioribus nostris, Regibus, ciuitatibus

tibus, nationibus, hominibus sapientissimis, Senatui. Item maxime quo modo de his rebus legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illæ res de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est: an ad superiores, quod genus hi sunt, à quibus autoritatis locus communis sumitur: an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos: an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturum si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicii remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, & cum hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficiū, spurcum, nefarium, inusitatū, quò maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorū cōparatione, quasi cum dicemus maius esse maleficiū stuprare ingenuam, quàm

quàm sacrum ledere: quòd propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut agi res & geri negotium videatur rerum consequentium enumeratione.

Misericordia
mouetur ani-
mus.

Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariâ fortunarû commutationem dicemus: si ostendemus in quibus commodis fuimus, quibusq; in incommodis simus comparatione. Si quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subiiciemus. Siquid nostris parentibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam cõqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostēdemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. Nihil enim lacryma citius arefcit. Fere locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic sit. Reliquas præceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Hæc si ut conquiritæ conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, & nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuq; perceptione letabere: tu scientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. Verum hæc futura satis scio: te enim non ignoro: sed nos deinceps ad cætera præcepta trans

*præceptum
alicuius malis
quod quilibet
sit expositum
misericordia debet
esse breuis quia
nihil facilius
castigamus tua
resistit est
ser si
adhortatio ad
seruandum*

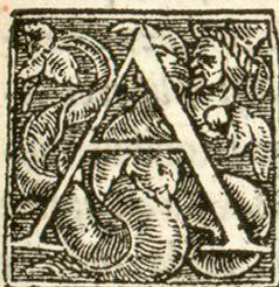
trans

tranſeamus, ut, quod libentiſſimè facimus, tuæ uoluntati re-
etiſſimè morem geramus.

R H E T O R I C O -

R V M A D C. H E R E N -

N I V M L I B. I I I.

AD O M N E M iudicalem cauſam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abundanter, ut arbitror, ſuperioribus libris demonſtratum eſt. Nunc earum rationē rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad cauſas deliberatiuas & demonſtratiuas, in hunc librum tranſtulimus, ut omnis inueniendi præceptio tibi quàm primum perſolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artiſcij. De tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronuntiatione, & memoria. De elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter abſolutū mittemus, nequid tibi rhetoricæ artiſtis deeſſe poſſit. Interea prima quæq; & nobiſcum, cū uoles, & interdum ſine nobis legendo conſequere, nequid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiſcum progredi poſſis. Nunc tu fac ut attentum te præbeas: nos proficiſci ad inſtituta pergemus.

D E L I B E R A T I O N E S partim ſunt huiuſmodi, ut quærat^r utrum potius faciendum ſit: partim huiuſmodi, ut quid potiſſimū faciendum ſit, conſideretur, hoc modo: Vtrum potius Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potiſſimū, hoc pacto: ut ſi Annibal conſul-
tet, cū ex Italia Carthaginem accerſitur, an in Italia re-

De genere
Deliberatiuo.

d

man

maneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus oc-
 cupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ pro-
 pter se consultandæ sunt, ut si deliberet Senatus, captiuos
 ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam ex-
 traneam causam ueniunt in deliberationem & consultatio-
 nem: ut si deliberet Senatus, bello Italico soluat ne legibus
 Scipionem, ut eum liceat ante tempus c o s. fieri: partim
 & propter se sunt deliberandæ, & magis propter extra-
 neam causam ueniunt in consultationem, ut si deliberet Se-
 natus, bello Italico socijs ciuitatē det, an non. In quibus cau-
 sis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam
 rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet
 deliberationem, in his ea ipsa erit causa ad augenda aut de-
 primenda. Omnem orationem eorum qui sententiā dicent,
 finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò to-
 tius orationis ratio conferatur. **Vtilitas.** Vtilitas in duas partes in
 civili consultatione diuiditur, tutam & honestam. Tutæ est,
 quæ conficit instantis aut consequentis periculi uitiationem
 qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim & dolum: quo-
 rum aut alterum separatim, aut utrumq; sumemus coniun-
 ctim. **Vis.** Vis secernitur per exercitus, classes, arma, tormenta,
 auocationes hominum, & alias huiusmodi res.
Dolus. Dolus consumitur in pecuniā, pollicitationes, dissimula-
 tiones, maturationes, mentitiones, & cæteras res, de quibus
 magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari,
 aut de administratione Reip. scribere uelimus. **Honestæ res**
Rectum. diuiditur in rectum & laudabile. Rectum est, quod cum
 uirtute & officio fit. Id diuiditur in prudentiam, iustitiam,
Prudentia. fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ra-
 tione quadam potest delectum habere bonorum & malo-
 rum. Dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificij.

Item

Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & usus complurium negotiorum. Iustitia, est equitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo, est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perperatio. Modestia, est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiae partibus utemur in dicendo, si commoda cum commodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortemur. Aut si qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, & quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus. Aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id quod uelimus exemplo allato persuadere possimus. Iustitiae partibus utemur, si aut innocentium aut supplicium misereri dicemus oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conservandam: si leges & mores civitatis egregie dicemus servari oportere: si societates atque amicitias studiosè dicemus coli convenire: si quod ius in parentes, Deos, patriam natura comparavit, id religiosè colendum demonstrabimus: si hospitias, clientelas, cognationes, affinitates castè colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate à via recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus aequabile ius statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiae si quam rem in concione, aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus: contrarijs iniustam. Ita fiet ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinendae causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res

Iustitia.
Fortitudo.

Modestia.
Prudentiae
partes.

Iustitiae par-
tes.

Fortitudinis
partes.

magnas & excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi, nullo dolore cogi ut ab officio recedatur, nullius pro rei ueritate metuere inimicitias, quodlibet pro patria parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem.

Modestiae
partes.

Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similiumq; rerum uituperabimus. Si unamquamq; rem certo naturae termino definiemus. Si deniq; quod cuiq; satis sit ostendamus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum unicuiq; rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis amplificandae, si suadebimus: attenuandae, si ab his dehortabimur, ut haec attenuetur quae supra demonstraui. Nam nemo crit qui censeat à uirtute recedendum: uerum aut res huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutem possimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quam in his uirtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is qui contradicet iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse & inertiam ac prauam * liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam & garrulam & odiosam scienciam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem.

*libertatem,

Laudabile.

Laudabile est, quod cōficit honestam & praesentem & sequentem commemorationem. Hoc nos eò à recto separauimus, nō quòd haec quatuor partes, quae subiiciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant

solcant, sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandū est hoc ab illo. Neq; enim solum laudis causa rectum sequi conuenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cū igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus ut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placet, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cū huiusmodi locorum diuisio sit in cōsultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadē ratione narrare oportebit. Quoniā in huiusmodi causis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationē tutam atq; honestam: si utrunq; poterimus ostēdere, utrunq; pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in uim, & consilium. Nam quod in docendo rei dilucidandæ causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consiliū appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur: si non incident, quot erūt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quos antè ostendimus, nostris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sentētia sit, ut in deliberatione eorum qui à Poenis circumfessi deliberant: quid agant: qui tutam rationem sequi

suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliore esse incolumitate: uirtutibus uti neminē posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: nec deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsultō in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: Virtutē nullo tempore relinquendam, uel dolorem, si is timeatur: uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorē esse: considerare quæ sit turpitudine consecutura. At non immortalitatem, neq; eternam incolumitatē consequi, nec esse exploratum illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultrō ad mortem proficisci esse præclarum. Fortitudini fortunam quoq; esse adiumento solere. Eum tutē uiuere, qui honestē uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum qui turpiter uiuat, incolumē in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferē similibus in his & iudicialibus causis uti solemus, nisi quod his maxime conducit quam plurima rerū antè gestarū exēpla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causæ transeamus.

De genere
demonstrati-
uo.

Laus.

Q U O N I A M hæc causa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt: ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, ciuitates, amicitie, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt cōtraria. Corporis sunt ea quæ natura corpori attribuit commoda aut incommoda: ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant:

*Etia sunt bonorum
genera sunt ex quibus
laus omnis constituitur:
animi, corporis, et
externa. Externæque
sunt respondens malis
sunt ex quibus
uituperatio
constituitur. Vnde etiam
sunt vitia*

stant: ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi igitur causa principium sumetur, aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat: aut studio, quod eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle: aut quod rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis noster animus sit. Si uituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati sumus: aut studio, quod utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atq; nequitiam cognosci: aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, dicemus uereri nos, ut illius facta uerbis consequi non possimus, omnes homines illius uirtutes prædicare oportere, ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam antecire. Si uituperabimus, ea quæ uidebimus contraria, paucis uerbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulò antè suprà, exempli causa, demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talè uirum uelint cognoscere, petemus: quoniam in eodem uirtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit: sperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contraria uituperatio, quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare possint: quoniam dissimiles sunt, qui audiant, atq; ille qui uituperatur, nos sperare illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimum laudemus: uereri, ne cum multa dixerimus, plura

Vituperatio.

prætereamus, & quæ similes sententias habebunt: quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas antè commemorauimus rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac utemur: Primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi. Deinde ut quæq; quòue tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut quid, quamq; tutè cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia. Deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerū externarū, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, bene, & honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam: in uituperatione, è contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura in laude: si sit dignitas atque forma, laud fuisse eam, non quemadmodum cæteris detrimento atq; dedecori: si uires atq; uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industrijs dicemus comparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, his male usum dicemus, quæ casu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, præter formam omnia ipsius culpa & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur

Non est in hoc genere
narrationis præceptum
de rebus quod tota
oratio per se narranda
sui diuini potest

Vitæ demon-
strandæ ordo.

temur ad extraneas res, & in his animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus: diuitiæ an paupertas fuerit, et quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitie, quæ inimicitie, & quid fortiter in inimicijs gerendis fecerit, cuius causa suscepit inimicitias: qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modestè, aliud prudenter factum esse dicamus. Si uituperemus, è contrario, aliud iniuste, aliud ignauè, aliud immodestè, aliud stultè factum esse dicemus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita diuisio laudis & uituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse, nos omnes has partes in laudem aut uituperationem transferre, propterea quòd sæpe ne incidunt quidem: sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessarie dictu. Quapropter eas partes, quæ firmissimæ uidebuntur, legere oportebit. Cōclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum causæ: in ipsa causâ crebras & breuibus amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causæ, eò quòd rarò accidit in uita, negligentius considerandum est. Neq; enim id quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet uelle, quàm accommodatissime posse facere. Etsi separatim hæc causâ minus sæpe tractatur, at in iudicialibus & in deliberatiuis causis sæpe magnæ partes uersantur laudis, aut uituperationis. Quare in hoc quoq; genere causæ nonnihil industriæ conferendum

putauimus. Nunc absoluta nobis difficilima parte rhetorice, hoc est, inuentione perpolita, atq; ad omne causæ genus accommodata, tempus est ad cæteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

De dispositi-
tione.

Q V O N I A M dispositio est, per quam illa quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidq; loco pronuntietur, uidendum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionis sunt duo, unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam præceptionē, quam in primo libro exposuimus: hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinem quæadmodum præceptum antè, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis, nō modò totas causas per orationem, sed singulas quoq; argumentationes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus: id est, expositionem, rationē, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut à literarum aliquarū recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si uehementer aures auditorum obtusæ uidebuntur, atq; animi defatigati ab aduersarijs multitudine uerborum, commodè poterimus principio supersedere, & exordiri causam aut à narratione, aut ab aliqua firma argument

gumentatione. Deinde si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire, à narratione cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His cōmutationibus & translationibus partium sæpe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiosè commutare cogit. In confirmatione & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in primis & postremis causæ partibus collocare: mediocres & neq; inutiles ad dicendū neq; necessarias ad probandum, quæ si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sunt cum cæteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. Nam & re narrata statim expectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit. Quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrimè dictum faciliè memoriæ mandatur, utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, faciliè in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONUNTIATIONEM multi maximè oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum ualere. Nos quid unum de quinque rebus plurimum profit, non faciliè dixerimus: nec egregiè magnam esse utilitatem in pronuntiatione audacter confirmauerimus. Nam commode inuentiones & concinnæ uerborum elocutiones, & partium causæ artificiosæ dispositiones, & horū omnium dilig

De pronuntiatione.

Figura uocis.

diligens memoria, sine pronuntiatione, non plus quam sine his rebus pronuntiatio sola ualere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit (nam omnes uix putarunt posse de uoce & uultu, gestu dilucide scribi, cum hæ res ad sensus nostros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum cõparanda est, nõ negligeretur tota res consideranda. Diuiditur igitur pronuntiatio in uocis figuram, & corporis motum. Figura uocis est, quæ suum quendam possidet habitum ratione & industria comparatum. Ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: nonnihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura cõparat: nonnihil adaugere, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur. Firmam igitur quam maxime poterimus in dicendo uocem conseruare, si quam maxime sedata & depressa uoce principia dicemus. Nam læduntur arteriæ, si ante quam leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. Recreatur enim uox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et cõtinuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet (Commutationes enim faciunt,

ciunt, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus) Et acutas uocis exclamationes uitare debemus. Ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta atq; attenuata nimis acclamatione: & si quis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. Fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur, & uox quæ uariè tractata est, reducit in quendam sonum æquabilem atq; cōstantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur, uelut accidit in hac re. Nam quæ diximus ad uocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronūtiationis: ut quod nostræ uoci proffit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile est ad firmitudinem uocis, sedata uox in principio. Quid insuauius, quàm clamor in exordio causæ? Interualla uocem confirmant, eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt.

Conseruat uocem continui clamoris remissio. Et auditorem quidem uarietas maxime delectat, cū sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. Habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione cōtinens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non ne animum uehementissimè calefacit auditoris, in totius conclusione causæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronūtiationis suauitudini profunt, de utraq; re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine quæ uisa sunt, & de suauitate quæ cōiuncta fuerunt: cætera suo loco paulò post dicemus. Molli-tudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis considerata est. Eam di-
uidim

uidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo, est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio, est oratio acris, & ad confirmandum & confutandum accommodata. Amplificatio, est oratio quæ aut iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, Dignitatem, Demonstrationem, Narrationem, locationem. Dignitas, est oratio cum aliqua grauitate, & uocis remissione. Demonstratio, est quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio, est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Locatio est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem & liberalē potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem & distributionem. Continuatio, est orationis enuntiandæ acceleratio clamosa. Distributio, est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conquestionē. Cohortatio est quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio, est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hæ partes ipse in octo partes alias distribuit, harum octo partium, quæ cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quàm sedatissima & depressissima uoce uti conueniet, ita tamen uti ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis & diuisionibus oportet uti, ut ipsa pronuntiatione eas res quas demonstrabimus, inferere atque interfecare uideamur in animis auditorum.

Cum

Cum autem sermo in narratione est, tum uocum uarietate opus est, ut quo quidq; pacto gestum sit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud otiose retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, moeste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, ut omnium personarum sensus atq; animos uoce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leuiter tremebunda uoce cum parua significatione risus, sine ulla suspitione nimiae cachinnationis, leniter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione adaucto mediocriter sono uocis, uerbis continuandis, uocem quoq; adaugere oportebit, & torquere sonum, & celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio consequi possit. In distributione uocem ab imis faucibus exclamatione quam clarissima adhibere oportet, & quantum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatissima, clamore leni, sono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura uocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus, est corporis gestus, & uultus moderatio quædam, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Conuenit igitur in uultu

Motus corporis.

tu pudorem & acrimoniam esse. In gestu nec uenustatem conspicuam, nec turpitudinem esse: ne aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoq; corporis ratio uidetur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dextræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à ceruicibus demitemus. Nam hoc est à natura datum, ut quàm proximè tum uultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, & uehementer instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulò antè demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara suppositione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulò tardiore et consideratione gestu cōueniunt uti, similibus cæteris rebus, atq; in cōtentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam sedato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. Verùm nec hoc confusus sum posse fieri, ut de his rebus satis cōmodè scribi posset: nec si id fieri non posset, hoc quod feci, fore inutile putabam, propterea quòd hìc admonere uoluimus, quid oportet:

teret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA utrum habeat quiddam artificij, an De Memoria. omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constet in hac re multum ualere artem & præceptionē, ita ea de re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriam: quare placeat, aliàs ostendemus: in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ: una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita Naturalis. est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam Artificiosa. confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porrò naturæ commoda confirmat & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, sicui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. Porrò hæc artificiosa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis aut minus in hac re, quam in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitefcatur. Quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio: quod tute paulò post poteris intelligere. Quòd si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus

e eos,

eos, qui breuiter, perfecte, insigniter, aut natura, aut manu
 sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehende-
 re & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angu-
 lum, fornicem, & alia quæ his similia sunt. Imagines, sunt
 formæ quædā, & notæ, & simulacra eius rei, quā memi-
 nisse uolumus: quod genus, equi, leones, aquilæ, quorū me-
 moriam si uolemus habere, imagines eorum certis in locis
 collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire,
 & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere
 oporteat, ostēdemus. Quemadmodū igitur qui literas sciūt,
 possunt id quod dictum est scribere, & recitare quod scri-
 pserunt: ita qui *μνημονία* didicerūt, possunt quæ audierūt
 in locis collocare, & ex his memoriter pronuntiare. Loci
 enim ceræ aut chartæ similini sunt: imagines, literis: dis-
 positio & collocatio imaginum, scripturæ: pronūtiatio le-
 ctioni. Oportet igitur, si uolumus multa meminisse, mul-
 tos nobis locos comparare, ut in multis locis multas ima-
 gines collocare possimus. Itē putamus oportere ex ordine
 hos locos habere, nequando perturbatione ordinis impe-
 diamur, quò secius quoto quoque loco libebit, uel à su-
 periore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines se-
 qui, ea quæ mādāta locis erūt, cedere et proferre possimus.
 Nam ut si in ordine stantes notos complures uiderimus,
 nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab me-
 dio nomina eorum dicere incipiamus: ita in locis ex ordi-
 ne collocatis eueniet, ut in quamlibet partem quoto quo-
 que loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id
 quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine lo-
 cos comparare, & locos quos assumpserimus, egregiè cō-
 meditari oportebit, ut perpetuò nobis hærere possint. Nam
 imagines, sicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci
 tanquam

tanquam cera remanere debent. Et ne fortè in numero locorum falli possimus, quintum quenq; locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta, quàm in celebri regione locos comparare: propterea quòd frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: solitudo conseruat integras simulacrorum figuras. Præterea dissimiles forma atq; natura loci comparandi sunt, ut distinctè interlucere possint: nam si quis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoquo loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos habere oportet. Nam & præter modum ampli uagas imagines reddunt, & nimis angustai sæpe non uidentur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria placet esse, ferè paulò plus, aut minus pedum tricenûm. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehementer propè admoueris id, quod oportet uideri. Sed quanquam facile est ei, qui paulò plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat quàm uolet multos licebit. Cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere,

& idoneorum locorum commodissimam distinctionem
 comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum
 rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes ima-
 gines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis si-
 militudines eligere debemus, duplices similitudines esse de-
 bent: unæ rerum, alteræ uerborum. Rerum similitudines
 exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagi-
 nes comparamus. Verborum similitudines constituun-
 tur, cum uniuscuiusq; nominis & uocabuli memoria ima-
 gine notatur. Rei totius memoriam sæpe una tota, & ima-
 gine simplici comprehendemus, hoc modo: Vt si accusator
 dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hereditatis
 causa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes
 & conscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis
 expeditum sit, meminisse uolemus, in primo loco rei totius
 imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem fa-
 ciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detine-
 bimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de
 minimo loco sumemus, ut citò in mentem uenire possit, &
 reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sini-
 stra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc mo-
 do, & testiū, & hereditatis, & ueneno necati memoriam
 habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex or-
 dine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse
 uolemus, si formarum dispositione, & imaginum dili-
 genti notatione utemur, facile ea, quæ uolemus, memoria
 consequemur. Cum uerborum similitudines imaginibus
 exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis in-
 genium nostrū exercebimus. Id nos hoc modo facere oport-
 tebit: Iam domi ultionē Reges Atridæ parant in loco con-
 stituere oportet manus ad cælum tollentem Domitium,

cum

cum à Regibus Martij loris cedatur. Hoc erit, iam domi-
 ultionem Reges. In altero loco Aesopum & Cimbrum
 subornari, ut ad Iphigeniã Agamēnonem, & Menelaum:
 hoc erit, A tridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt ex-
 pressa. Sed hæc imaginum conformatio tum ualet, si natu-
 ralem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut uersu
 posito, ipsi nobiscum primùm transcamus bis aut ter cum
 uersum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus. hoc
 modo naturæ suppeditabitur doctrina: nam utraque alte-
 ra separata minus erit firma, ita tamē ut multò plus in do-
 ctrina atque arte præsidij sit. Quod docere non grau-
 remur, ni metueremus, ne cum ab instituto nostro receßis-
 semus, minus commodè seruarietur hæc dilucida breuitas
 præceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines
 partim firmæ, & ad monēdum idoneæ sint, partim imbe-
 cilles & infirmæ, quæ uix memoriam possint excitare:
 qua de causa utrunq; fiat, considerandum est, ut cognita
 causa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire
 possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fie-
 ri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quoti-
 dianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla
 nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at si quid
 uidemus aut audimus egregiè turpe, aut honestum, inusita-
 tum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse con-
 sueuimus. Itemq; quas res ante ora uidemus, aut audimus
 obliuiscimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, me-
 minimus optimè sepe: nec hoc alia de causa potest accide-
 re, nisi quòd usitatæ res facile e memoria elabuntur, insi-
 gnes & nouæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occa-
 sus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at
 eclipses Solis mirantur, quia rarò accidunt: & Solis ecli-

Ars imitatur
naturam.

psces magis mirantur, quàm Lunæ, quoniam hæ crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, & usitata re non excitari, nouitate uerò & insigni quodam negotio comoueri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea desiderat, inueniet, si quod ostendit, sequatur. Nihil est enim quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest: id accidet, si quàm maximè notas similitudines constituemus: si non mutas, nec uagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quò nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quò magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. Nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam quas res ueras facile meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renouandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum uerborum imagines conscriberent, uti qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid in querendo consumerent operæ: quorū rationem aliquot de causis improbamus. Primum, quòd in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille uerborū imagines comparare.

a diffinitis et ab adiutorio Quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia, modò aliud, modò aliud nos uerbum meminisse

minisse oportebit? Deinde cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cum nos illi omnia parata quæsitæ que tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. Nam ut sæpe formam si quam similem cuiquam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alij uidetur aliad: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ sint, cæ parum uideantur insignes alijs. Quare sibi quenque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, & unum aliquod aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli causa subiungere, quò res possit esse dilucidior. Ut cum de proœmijs quærendis disputamus. rationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Nunc ne fortè uerborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitraris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse antè exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili cōsuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum uerò in *μνημονεύειν* minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quàm plurimos locos ut habeas, & quàm maxime ad præcepta

Verborū memoria.

accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. Non enim sicut à cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte Rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, & quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

R H E T O R I C O

R V M A D C. H E R E N-

N I V M L I B. I I I I.

Q VONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus, et id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt: necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilij demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil, neque ante rem, neq; præter rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id quod reliquum est artis, ita uti instituimus, persoluemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius quid illi dicant, cognos-

cognoueris. Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi præceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusq; generis ab oratore aut poëta probato sumptum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod uideatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artificiose gignere exempla: hoc est, inquit, ostentare se, non artem ostendere. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. Etenim cum possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum, uidetur esse arrogantia, illa relinquere, & ad sua deuenire. Præterea exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? Vt enim testimonium, sic exemplum rei confirmandæ causa sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi, ne quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est, aut se omnibus antepoñant, & sua maxime probent: aut negent optima esse exempla, quæ à probatissimis oratoribus, aut Poëtis sumpta sunt. Si se omnibus antepoñant, intolerabili arrogantia sunt: si quos sibi præponant, & eorum exempla suis exemplis non putent præstare, non possunt dicere quare sibi illos antepoñant. Quid igitur ipsa autoritas antiquorum? Nam cum res probabiliore, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit, imò erigit omnium cupiditates, & acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem. Postremò hoc ipsum est

Exempla unde
petenda.

sum

summum artificium, res uarias & dispares in tot poëma-
 tibus & orationibus sparsas, & uagè disiectas, ita diligen-
 ter eligere, ut unumquodq; genus exemplorum sub singu-
 los artis locos subijcere possis. Hoc si industria solum fie-
 ri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non
 fugissemus: nunc uerò sine summo artificio non potest fie-
 ri. Quis est enim qui non, cum summè teneat artem, pos-
 sit ea quæ iubeat ars, de tanta & tam diffusa scriptura no-
 tare & separare? Cæteri, cum legunt orationes bonas,
 aut poëmata, probant Oratores & Poëtas, neque intelli-
 gunt qua re commoti probent: quòd scire non possunt ubi
 sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos ma-
 ximè delectet. At is qui & hæc omnia intelligit, & idonea
 maximè eligit, & omnia in arte maximè scribenda, redi-
 git in singulas rationes præceptionis, necesse est eius rei
 summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artifi-
 cium est, in arte sua posse, & alienis exemplis uti. Hæc il-
 li cum dicunt, magis nos autoritate sua commouent, quàm
 ueritate disputationis. Illud enim ueremur, ne cui satis sit
 ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea steterint
 ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetustate
 iam satis omnibus probati sunt. Quòd si illorum autori-
 tate remota, res omnes uolent cum re comparare, intelli-
 gent non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igi-
 tur quod ab eis modestia dicitur, uideamus ne nimium inu-
 tiliter & pueriliter proferatur. Nam si tacere, & nihil
 scribere modestia est, cur quidquam scribunt, aut loquun-
 tur? Sin aliquid suum scribunt, cur quò secius omnia scri-
 bant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad Olympicum
 uenerit cursum, & steterit ut mittatur, impudente isq; illos
 dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet,

& narret alijs quomodo Ladas aut Boius cum Sicyonijs
 cursitarint: sic isti, cum in artis curriculum descenderunt,
 illos, qui in eo quod est artificij, elaborent, aiunt facere im-
 modeste: ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam lau-
 dant, aut scripturam, sic ut in stadium rhetoricæ artis pro-
 dire non audeant. Non ausim dicere, sed tamen uereor, ne
 qua in re laudem modestiæ uenientur, in ea ipsa re sint im-
 pudentes. Quid enim tibi uis? aliquis inquiet: artem tuam
 scribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipse cõfirma-
 re non potes, ab alijs exempla sumis: uide ne facias impu-
 denter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare
 laudem. Nam si eorum uolumina prehēderint antiqui ora-
 tores, & poetæ, & suum quisq; de libris suis tulerint, nihil
 istis quod suum uelint relinquatur. At exempla, quoniam
 testimoniorum similia sunt, item conuenit ut testimonia, ab
 hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla
 ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa,
 sed demonstrandi. Non enim cum dicimus esse exorna-
 tionem, quæ, uerbi causa constet ex similiter desinentibus
 uerbis, & ponimus hoc exemplum à Crasso, quod possu-
 mus & debemus, testimonium collocamus sed exemplum.
 Hoc igitur interest inter exemplum & testimonium.
 Exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit. Exemplum: et
 Testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. testimonium
 Præterea oportet testimonium cum re conuenire: aliter differunt.
 enim rem non potest confirmare: at id quod illi faciunt,
 cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem
 se scribere, & exempla proferunt ab ijs plerunq; qui ar-
 tem nescierunt. Tum quis est qui possit id, quod de arte
 scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Con-
 traq; faciunt, quàm polliceri uidentur. nam cum scribere
artem

artem instituunt, uidentur dicere se excogitasse quod alios
 docerent: cum uerò scribunt, ostendunt nobis quid alij ex-
 cogitarint. At hoc ipsum difficile est, inquiunt, eligere de
 multis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an arti-
 ficiosum? Si laboriosum, non statim præclarum. Sunt enim
 multa laboriosa, quæ si faciatis, non continuo gloriemini,
 nisi etiam si uestra manu fabulas, aut orationes totas tran-
 scripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud, artificium
 egregium dicitis, uidete ne insueti rerum maiorum uidea-
 mini, si uos parua res, sicuti magna delectat. Nam isto
 modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo
 artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulò
 plus, in elocutione præsertim, omnia uidere poterit quæ
 ex arte dicuntur: facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita ut
 si de tragœdijs Ennij uelis sententias eligere, aut de Pa-
 cuuianis periodos: sed quia planè rudis id facere nemo po-
 terit, cum feceris, te literatissimum putes, ineptus sis,
 propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter litera-
 tus. Item si cum ex orationibus, aut poëmatibus elegeris
 exempla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis
 id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erras:
 propterea quòd isto signo uidemus te nonnihil eius scire,
 alijs signis te scire multa intelligimus. Quòd si artificio-
 sum est intelligere quæ sunt ex arte scripta, multò est ar-
 ticiosius ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artifi-
 ciosè, ab alijs commodè scripta facile intelligere poterit:
 qui eliget facile, non continuo ipse commodè scribit. Et si
 est maximè artificiosum, alio tempore uantur ea facul-
 tate, non tum cum parère ipsi, & gignere, & proferre
 debent. Postremò in eo uim artificij consumant, ut ipsi ab
 alijs potius eligendi, quàm aliorum boni electores existi-
 mentur.

mentur. Contra ea quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc quæ separatim dici possint, consideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis exempla sumant: sed de eo quod postea diximus, antè uideamus. Si cōcederem aliena oportere assumere exempla, uincerem unius oportere. Primum quòd contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppedicaret exempla, uel poëtam, uel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit, ipsis etiam contentus erit: nec mirum cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non poterit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisq; , item sumptis alijs à poëtis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare non unum omnia posse. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab uno exempla sumpsissent. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus & poëtis exempla sumpserunt. Deinde, si quis uelit artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum, non male
utatur

utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. Si merces ipsi qui uendunt, aliunde exemplum quærent aliud mercis: aut si acervos se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant. Si Triptolemus, cum omnibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipse à uicinis cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculum uideretur? Isti magistri omnium dicendi præceptores non uidentur sibi ridiculè facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærent. Si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quàm maximè loquatur, neque habeat quo sitim sedet, non irrideatur? Isti cum non modò dominos se fontium, sed seipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si cum id pollicentur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coràm magistrum facientem uidebat, cæterorum opera uel sua sponte considerare poterat. Isti credunt eos, qui hæc uelint discere, alia ratione doceri posse commodius. Præterea nec possunt

sunt quidem ea, quæ sumuntur ab alijs exempla, tam esse accommodata ad artem, quàm propria, propterea quòd in dicendo leuiter unusquisque locus plerunque tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire possint: & post in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremò hæc quoque res duxit nos ad hanc rationem, quòd nomina rerum Græca quæ conuertimus, ea remota sunt à consuetudine. Quæ enim res apud nostros nō erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo hæc asperiora primò uidcantur necesse est, idq; fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliena si posuissemus, factum esset ut quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset: quod asperius & inusitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inuentionem Græcorum probassemus, exemplorum rationē secuti non sumus. Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta transeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. Deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

SUNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa consumitur: unam grauem, alterā mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliori, neq; tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usq; ad usitatissimam

Tres dicendi
figuræ.

mam puri sermonis consuetudinem. In graui consumetur
 oratio figura, si quæ cuiusq; rei poterunt ornatissima uer-
 ba reperiri, siue propria, siue translata, ad unamquaque
 rem accommodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in am-
 plificatione & commiseratione tractantur, eligentur: &
 si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ graui-
 tatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In
 hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis est ue-
 strum Iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam ex-
 cogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod ma-
 leficio cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio
 dignum supplicium potest inueniri? In ijs qui uiolassent
 ingenuam, matrem familiâs constuprassent, pulsassent ali-
 quem, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores
 nostri consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario fa-
 cinori singularem poenam non reliquerunt? Atq; in alijs ma-
 leficijs ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniu-
 ria peruenit, huius sceleris qui sunt affines, uno consilio
 uniuersis ciuibus atrocissimas calamitates machinantur. O
 feros animos! ô crudeles cogitationes! ô derelictos ab
 humanitate homines! Quid agere ausi sunt, aut cogitare
 potuerunt? Quo pacto hostes reuulsis maiorum sepul-
 cris, deiectis moenibus, ouantes irruerent in ciuitatem?
 quomodo Deum spoliatis templis, optimatibus trucidatis,
 alijs arreptis in seruitutem, matribus familiâs, & ingenuis
 sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat
 incendio conflagrata? qui se non putant id quod uoluerint,
 ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandum
 scelerati uiderint cinerem? Nequeo uerbis consequi, Iudi-
 ces, indignitatem rei: sed negligentius id fero, quia uos mei
 non indigetis. Vester enim uos animus amantiſſimus Reip.
 facile

facile edocet, ut eum qui fortunas omnium uoluerit prode-
re, præcipitē perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcis-
simorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In
mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut antè dixi, ali-
quantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descen-
derimus, sic: Quibuscum bellum gerimus Iudices uidetis,
cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum
nobiscum simul uirtute & industria conseruare soliti sunt.
Hi cum se & opes suas, & copiam necessariorum norunt,
tum uerò nihilo minus propter propinquitatē, et omnium
rerum societatem, quid in omnibus rebus Pop. Rom. posset,
scire & æstimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscū
bellum gerere, quæso quæ res erat, qua freti bellum susci-
pere conarentur? cum multò maximam sociorum partem
in officio manere intelligerent, cum sibi non multitudinem
militum, non idoneos Imperatores, non pecuniā publicam
præsto esse uiderent, non denique ullam rem, quæ res per-
tinet ad bellum administrandum. Si cum finitimis de fini-
bus bellum gererent, si totum certamen in uno prælio po-
situm putarent, tamen omnibus rebus instructiores ac pa-
rationes uenirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui
imperio omnes gentes, reges, nationes, partim ui, partim
uoluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à
Pop. Rom. superati essent, ad se transferre tantulis uiribus
conarentur. Quæret aliquis, Quid Fregellani nō sua spon-
te conati sunt? Eò quidem minus isti facile conarentur, quo
illi, quemadmodum descissent, uidebant. Nam rerum im-
periti, qui uniuscuiusque rei de rebus antè gestis exempla
petere non possunt, ij per imprudentiam facile deducuntur
in fraudem. At ij qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex
aliorum euentis, suis rationibus possunt providere. Nulla
f igitur

igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerūt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuisse, ut imperium Pop. Rom. tētare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id quod dico potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum & quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplū: Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, postquam perfusus est, defricari. Deinde, ubi uisum est ut in alueum descenderet, ecce ibi iste de transuerso, Heus inquit, adolescens, pueri tui modò me pulsauerunt, satisfacias oportet. Hic qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinē appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadē & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, Sine me considerare. Tum uerò iste cœpit uoce clamare ista, quæ facile cuius rubores eijcere posset: Ita petulans es atque acer, ut ne ad solarium quidem idoneus, ut mihi uidetur, sed penes scenam, & in eiusmodi locis exercitatus sis? Conturbatus est adolescens. nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uersarentur, imperito eiusmodi conuiciorum. Vir enim iste uidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere posset? Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata uerborum constructio quædam, & item alia in grauitate, alia posita in mediocritate. Est autem cauendum, ne, dum hæc genera conscitemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda est, propinqua est ea, quæ fugienda est, quæ recte uidebitur appellari si sufflata nominabitur. Nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpe, ita grauis oratio sæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata est, cum aut nouis, aut priscis uer-

Vitia abutentium figuris dicendi.

bis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus quàm
 res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduel-
 lionibus uenditat patriam, non satis supplicij dederit, si
 præceps in Neptunias depultus crit lacunas. Pœnitetur igitur
 istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit
 pacis. In hoc genus plerique cùm declinassent, & ab eo
 quò profecti sunt, aberrauerunt, & specie grauitatis fal-
 luntur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui
 in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò
 non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius
 generis, quod appellamus fluctuans & dissolutum: eò
 quòd sine neruis & articulis fluctuat huc & illhuc, nec
 potest confirmare, nec uiriliter sese expcdire. id est huius-
 modi: Socij nostri cùm belligerare nobiscum uellent, pro-
 fectòratiocinati essent etiam atque etiam quid possent fa-
 cere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent
 hinc adiutores multos, & malos homines, & audaces. So-
 lent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt
 agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum au-
 ditorem: disfluit enim totus, neque quicquam comprehen-
 dens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in
 illa facetissima uerborum attenuatione commodè uersari,
 ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod
 non alicnum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam
 istic ad balneas accessit, ad hunc postea dixit, hic tuus ser-
 uus me pulsauit. Postea dixit hic illi, considerabo. Pòst ille
 conuicium fecit, & magis magisq; præsentibus multis cla-
 mauit. Friuolus hic quidē iam, & illiberalis est sermo. Non
 enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uer-
 bis & electis compositam orationem. Omne genus oratio-
 nis, & graue, & mediocre, & attenuatum dignitate affi-

ciunt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus: si crebræ collocantur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocre recipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas uarietate uitetur.

De ornamentis.

Q V O N I A M quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maximè admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit ut unumquodque purè & apertè dici uideatur. Hæc distribuitur in Latinitatem & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum. Vitia in sermone, quò minus is Latinus sit, duo possunt esse, Solœcismus & Barbarismus. Solœcismus est, cum uerbis pluribus consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiosè effertur. Hæc qua ratione uitare possimus, in arte grammatica dilucide discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis & proprijs. Usitata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. Compositio, est uerborum constructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. Et conseruabitur, si fugiemus crebras uocalium concursiones, quæ uastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: Bacca æneæ amœnissimæ impēdebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatem, cui uitio uersus hic erit exemplo. nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti, O Tite tute Tati tibi

tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdem poëta: Quicquam quisquam cuiquam quod conueniet, neget. Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus, ea est huiusmodi: Nam cuius rationis oratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Plentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum transiectionem uitabimus, nisi quæ erit concinna, qua de re posterius loquemur. quo in uitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro: Has res ad te scriptas Luci misimus Aeli. Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris spiritum lædit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem uarietate distinguens. Hæc in uerborum, & sententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur per politione. Sententiarum exornatio est, quæ non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

Dignitas.

REPETITIO est, cum continenter ab uno, atq; eodem uerbo in rebus similibus & diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori. Item, Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem seruauit. Item, Tu in forum prodire, tu lucem conspicerere, tu in horum conspectum uenire conaris? audes uerbum facere, audes quicquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus

Repetitio. ἀναφορά

intulisti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio, cum multum uenustatis habet, tum gratuitatis & acrimoniae plurimum. Quare uidetur esse adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem. Conuersio est, per quam non, ut ante, primum repetimus uerbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos Po. Rom. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item ex quo tēpore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item, C. Lælius homo nouus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis ueris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cum istos ut absoluant te rogas, ut peierent rogas, ut existimationem negligant rogas, ut leges Po. Rom. tuæ libidini largiantur rogas. Complexio est, quæ utranque complectitur exornationem, & hanc & quam antè exposuimus, ut & repetatur idem primum uerbum sæpius, & crebro ad idem postremum reuertimur, hoc modo: Qui sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui sibi postulanti ignosci? Carthaginenses. Videte ergo quid conueniat eos impetrare. Item, Quem Senatus damnarit, quem Po. Rom. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, cum uos sententijs uestris absoluetis? Translatio est, quæ fit ut cum idem uerbum crebrius ponatur, non modò non offendat animum, sed etiam concinniores orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non potest colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter uitam hominis petiisset. At erat inimicus: ergo inimicū sic ulcisci

ἐπιτερεφῆ Conuersio.

συμπλοκὴ Complexio.

πρόπτερον Translatio.

ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus. Item, Diuitias sine diuitum esse, tu uerò uirtutem præfer diuitijs. Nam si uoles diuitias cum uirtute comparare, uix satis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pedisequæ sint. Ex eodem genere exornationis, cum idem uerbum modo ponitur in hac, modò in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiosè curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur nequid insit amari. Item, Veniam ad uos, si mihi Senatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ sunt, nō inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur sepius: sed inest festiuitas quædā, quæ facilius auribus diu-²dicari, quàm uerbis demonstrari potest. Contentio est, Contentio. cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima cales, in feruentissima friges. Tacito cum opus est, clamas: cum loqui cōuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem desideras. In concione de uirtute loqueris, in prælio per ignauiam tubæ sonitū perferre non potes. Hoc genere si distinguemus orationem, & ornati & graues poterimus esse. Exclamatio est, quæ conficit significatio- Exclamatio. nem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellatione, hoc modo: Te nunc alloquor Africane, cuius mortui, quoque nomen splendori ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O perfidiose Fregellæ, quàm facile scelere uestro contabulistis: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illustrauit, eius nunc uix

fundamentorum reliquæ maneant. Item, Bonorum insidiatores latrocinio uitam innocentissimi cuiusque petistis, tantam'ne ex iniquitate iudiciorum uestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare uidebitur, ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio.

Interrogatio non omnis grauis est, neque concinna, sed hæc, quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt causæ aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab Repub. remouebas & alienabas, an non? & utrum'ne aliquem exornari oportuit, qui ista

Ratiocinatio.

prohiberet, ac fieri non sineret, an non? Ratiocinatio est, per quam nos ipsi à nobis rationem poscimus quare quidque dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: Maiores nostri siquam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicabant, eam ueneficij quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? uirum, parētes, ceteros, ad quos uidet sui dedecoris infamiā pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est ut quoquo modo possit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quā magnitudo peccati facit timidā, intemperantiā audacē, natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quàm turpis amor, & intemperās libido commouere potuit; cum cuius animus mulieris esset

corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obseruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodq; maleficiū singulæ cupiditates impellunt: Mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores nostri hoc cōparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, uita priuarēt. Quid ita? quia quam nobis facultatē fortuna dedisset, iniquū erat in eorū supplicio consumere, quos eadem fortuna paulò antè in ampliſſimo statu collocarat. Quid quòd exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendat, eos hostes putare: qui uicti sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille si uicisset, num idem fecisset? non profectò tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem stultitiam contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, & animum auditoris reddit attentum, tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia, est oratio sumpta de uita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primū uirtutem reuereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item, Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item, Egens æquè est is qui non satis habet, & is cui nihil satis potest esse. Item, Optima uiuendi ratio est eligenda: eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ, propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoq; probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ, propterea quòd sola uirtus in sua pote-

Sententia

state est, omnia præter eam subiecta sunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi simul ac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil superest quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ quæ duplices afferuntur, hoc modo sine ratione: Errant qui in prosperis rebus omneis impetus fortunæ se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod ætas illa non est impedimento bonis studijs: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri possint, eas in ætate maturissima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur: cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Nam necesse est animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam uideat accommodari rem certam ex uita & moribus sumptam. Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diuersis duabus, alteram breuiter & facile confirmat, hoc pacto: Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Et ite: Nam quæ in amicitia perfidiosum esse cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conuentibus amicorum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temperaturum? Item: Quos ex collibus deiecimus, cum ijs in campo metuimus dimicare?

Qui

Contrarium.

Qui cum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant: hi postquam pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cum commodum est auditu propter breuem & absolutam conclusionem, tum uero uehementer id quod opus est oratori, comprobat contraria re, & ex eo quod dubium non est, expedit illud quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficilime possit. *Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas, id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipitur oportet ab altero, & amicum laedebas. Ex duobus membris his haec exornatio potest constare: sed commodissima & absolutissima est, quae ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum laedebas, & tibi ipsi non consulebas. Item, Nec reipublicae consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti.* *Articulus* *Articulus.* dicitur, cum singula uerba interuallis distinguuntur caesa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterrui. Item inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris uehementiam hoc interest: quod illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij & contortione dextrae gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & celeri uulnere corpus consauciari uidetur. *Continuatio, est* *Continuatio.* densa & continens frequentatio uerborum cum absolute sententiarum. Ea utemur commodissime tripartito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi fir-
mius

minus in uirtute, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est quod ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quòd si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortune, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeò frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus afferat uerbis. Sed & aliàs quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus antè diximus, quæ constant ex pari ferè numero syllabarum. Hoc non de enumeratione nostra fiet: nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus & exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referri possimus, hoc modo: In prælio mortem pater optebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graucis casus administrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut non planè par sit numerus syllabarum, & tamen esse uideatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum breuius: aut si cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erunt: ut longitudo aut plenitudo harum, multitudinem alterius assequatur & exæquet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadem constructione uerborum duo aut plura sunt uerba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modò: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis

in pe

Handwritten: H. n. l. y

παρίσσει Compar.

ὁμοιοπτερον

Similiter cadens.

in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen cum ita uiuit, neminem præ se ducit ^{ὁμοίως τὸν} hominem. Similiter desinens est, cum tametsi casus non ^{Similiter desinens.} insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiosè, delinquis studiosè, loqueris odiosè. Item Audacter ter-ritas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt: & ea re, qui his bene utuntur, plerunque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba quæ casus habent, ad casus similes: & illa quæ non habent, ad similes exitus ueniunt. ^{παρωνομία} Annomina-
 commutatione unius literæ, aut literarum, aut ad res dif-
 similes similia uerba accommodantur. Ea multis & uarijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literæ, sic: Hic qui se magnificè iactat atq; ostentat, uenit à te ante, quàm Romam uenit. Ex contrario: Hic quos homines alea uincit, eos ferro statim uincit. Productione eiusdem literæ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem literæ, hoc modo: Hic tametsi uidetur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amor mallet obtemperare. Demendis literis, sic: Si lenones tanquam leones uitaſſet, uitæ se tradidisset. Transferendis literis, sic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne uidear adulator.

Com

Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in literarum breui commutatione, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt autem alia, quæ non habent tam propinquam in uerbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi, Quid ueniam, qui sim, quare ueniam, quem insimulem, cui pro sim, quem postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdam uerbis quædam similitudo non tam affectanda, quàm illæ superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: Demus operam Quirites, ne omnino P. C. circumscripti putentur. Hæc annominatio magis accedit ad similitudinem, quàm illa superior, sed minus, quàm illæ superiores: propterea quòd non solum additæ, sed uno tempore demptæ quoque literæ sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ cum laude & gloria uulgatæ sunt. Alexandrum omnes maximè metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset, oceanum Macedonum gloria transuolasset. Variè hîc unū nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nomina casibus commutatis, hoc modo facient annominationē: Tiberium Gracchum Remp. administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio oblata est, quæ uirū Reip. amantissimum subito de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus o Druse sanguis domesticos parietes, & uultum parentis asper

asperfit. Sulpitio, cui paulò antè omnia concedebant, eum breui spatio non modò uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in annominationibus positum est, perrarò sumenda sunt, cum in ueritate dicemus: propterea quòd non hæc uidentur reperiri posse sine elaboratione & operæ consumptione. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quàm ad ueritatem uidentur accommodatiora. Quare fides & grauitas, & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modò tollitur autoritas dicendi, sed offenditur quoq; in eiusmodi oratione auditor, propterea quòd est in his lepos, & festiuitas, non dignitas neq; pulchritudo. Quare quæ sunt ampla & pulchra, diu placere possunt: quæ lepida & concinna, citò satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita si rarò has interferemus exornationes, & in causa tota uariè dispergemus, còmodè luminibus distinctis illustrabimus orationem.

Subiectio est, cum interrogamus aduersarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis, aut quid còtra nos dici possit: deinde subiicimus id quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiuuèto futurum sit, aut obfuturum illis è contrario, hoc modo: Quæro igitur unde iste tam pecuniosus factus sit. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona uenierunt. Hæreditas aliqua obuenit? non potest dici: sed etiam à necessarijs omnibus exhæredatus est. Præmium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modò id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponfione uictus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes uidetis,
aut

Subiectio.

aut isti domi nascitur aurū, aut unde licitum non est, pecunias accepit. Item, Sæpe Iudices animaduerti, multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi præsidium petere, quorum nihil potest aduersarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnastis. An ad suam reuertetur antiquam uitam alicubi honestè tractatam? nam hic quidē ante oculos uestros quomodo uixcrit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cū ipse te ueteris amicitiae commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cū tibi pueri ad pedes uolutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniae & grauitatis in hac exornatione, propterea quod cū quæsitum est quid oporteat, subiicitur id non esse factum. Quare facillimè fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere conueniret, cū à tanta multitudine Gallorum circumsederer? an dimicarem? at cū parua manu tum prodiremus, locum quoq; inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neq; erat quo uitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligerem? at ea uidebar eos accepisse conditione, ut quoad possem, incolumes patriæ & parentibus cōseruarem. Hostium

stium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidē subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum sit, faciendum fuisse. Gradatio est, in qua non antè ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius consensum est, hoc modo: Nam quæ reliqua spes manet libertatis, si illis & quod libet, licet: & quod licet, possunt: & quod possunt, audent: & quod audent, faciunt: & quod faciunt, uobis molestū non est? Item, Non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere coepi: neque facere coepi, & non perfeci: neque perfeci, & non probavi. Item, Africano industria uirtutē, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item, Imperium Græciæ fuit apud Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter & absolutè, hoc modo: Maiestas Reip. est, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolant. Item, Non est ista diligentia, sed auaritia: ideo quòd diligentia est accurata conseruatio suorum, auaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item, Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est contemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpeffione gladiatoria periculorum susceptio. Hæc igitur commoda pu-

Gradatio. *κλίμαξ*

Definitio.

Transitio.

tatur exornatio, quod omnē rei cuiuspiam uim & potestatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque lucidius potuisse dici putetur. Transitio uocatur, quæ cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, considerate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam & quid dixerit comonet, & ad reliquum comparat auditorem.

Correctio.

Correctio.

Correctio est, quæ tollit id quod dictum est, & pro eo id quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quod si iste suos hospites rogasset, imò innuisset modò, hoc facile perfici posset. Item, Nam postquam isti uicerunt, atque adeò uicti sunt, eam quomodo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quam boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque, atque adeò insectaris? Commouetur hoc genere animus auditoris. Res enim comuni uerbo elata tantummodo dicta uidetur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimum & electissimum uerbū deuenire? Est cum non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura, cuiusmodi rem esse, ut cum eam comuni uerbo appellaris, leuius dixisse uidearis: cum ad electius uerbū accedas, insigniorem rem facias. Quod si continuo uenisses ad id uerbum, nec rei, nec

Occupatio.

uerbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere, id quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicere, si hoc tem-

pus idoneum putarem: nunc cōsultō relinquo. Et illud prætereō, quōd rei militaris te infrequentem tradidisti. Deinde quōd iniuriarū satis fecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud de quo iudicium est. Item, Nō dico te ab socijs pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quōd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omneis tuas omitto. Hæc utilis est exornatio, si aut rem quam non pertineat alijs ostendere, occultē admouisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi: ut utilius sit occultē fecisse suspicionem, quā huiusmodi intendisse orationē quæ redarguatur. Disiunctio est, cū eorum de quibus dicimus, aut utrumque, aut unumquodq; certo concluditur uerbo, sic Pop. Rom. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sunt, nihil Carthaginensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit, nihil Fregellanis morum & sermonis societas opitulata est. Item, Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguatur. Hic utrumque, & in superiore exemplo unamquāq; rem certo uerbo concludi uidemus.

Coniunctio est, quum interpositione uerbi & superiores orationis partes cōprehenduntur & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate.

Adiunctio est, cū uerbū, quo res cōprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas, aut morbo, aut uetustate. Postremum sic: Aut morbo aut uetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatem Disiunctio est appposita: quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad

Disiunctio.

Coniunctio.

Adiunctio.

Εἰς αὐτὸν ἡ ψῆφος

Conduplica-
tio.

brevitatem coniunctio: quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparat. Item Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conspectum uenire proditor patriæ, proditor, inquam, patriæ uenire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario causæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandem partem corporis.

Εἰς τὴν ἑρμηνείαν

Interpretatio.

Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, sed id commutat quod positum est, alio uerbo quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrē nefarie uerberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferruntur, ut à priore posterior, contraria priori proficiscatur, hoc modo: Esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item, Ea re poemata non facio, quia cuiusmodi uolo, non possum: cuiusmodi possum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici possunt, non dicuntur. Item, Si poema, loquens pictura est: pictura tacitum poema debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quin commodè fiat, cum contrariæ sententiæ translatione, uerba quoque conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut cum

bene

Εἰς τὴν μεταβολὴν
Comutatio.

bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur.

Permissio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere, & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam omnibus ereptis, solum mihi superest animus & corpus, hæc ipsa quæ mihi de multis sola relictæ sunt, uobis & uestræ condono potestati. Vos me, quo pacto uobis uidetur, utamini, atq; abutamini, licebit impune: in me quicquid libet statuere: dicite, atq; obtemperabo. Hoc genus tametsi aliàs quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehementissimè est accommodatum. Dubitatio est, cum querere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum Reipub. c o s s. siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunque. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quero quonam te digno moribus tuis appellem nomine? Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, ceteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Neesse est cum constet istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiam nunc non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire nō potuit. Relinquitur ergo ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisq; ut cum uelimus, ea possimus uti, nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem. Dissolutio est, quæ conjunctionibus uerborum è medio sublati, separatis parti-

Permissio. επιτροπή

Dubitatio. ἀπορία

Expeditio. ἀποφασισ

Dissolutio.

bus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item, Descende in integram defensionem, noli quicquam recusare, da seruos in questionem, stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehementissimū est, & ad breuitatem accommodatū.

Præcisio.

Præcisio est, cum dictis quibusdam, reliquum quod coeptum est dici, relinquitur in audientium iudicium, sic: Mihi tecum præcertatio non est, ideo quod Po. Rom. me: nolo dicere, ne cui fortè arrogans uidear: te autem sepe ignominia dignum putauit. Item, Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui? non ausim dicere, ne cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspicio, quàm diserta explanatio

Conclutino.

facta est. Conclusio est, quæ breui argumentatione ex ijs quæ antè dicta sunt, aut facta, conficit id quod necessario consequatur, hoc modo: Quod si Danaïs datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis, hæ autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

Exornationes uerborū.

ὀνομαστικὴ

Nominatio.

RE S T A N T etiā decem exornationes uerborū, quas idcirco non uagè dispersimus, sed à superioribus separauimus, quod omnes in uno genere positæ sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atq; in aliam rationem cum quadam uenustate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio est prima, quæ nos admonet, ut cui rei nomē aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis hoc modo, ut maiores ruderē, & uagire, & mugire, & murmurare, & sibilare appellauerunt. Significande rei causa, sic: Postquam iste in Remp. fecit impetum, fra-

gor

gor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere rarò est utendū, ne noui uerbi assiduitas odiū pariat: sed si cōmodè quis eo utatur & rarò, non modò non offendet nouitate, sed etiam exornabit orationem. Prænominatio est, quæ sicuti cognomine quodā extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis cum loquatur de Gracchis: At non Africani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item, si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, Iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornatè poterimus & in laudando, & in ledendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus. Denominatio est, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quæ non suo uocabulo sit appellata. Id aut ab inuentore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum Capitolium nominet. Aut ab inuento, ut si quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento domum, ut si quis Macedonas appellarit, hoc modo: Non tam citò Sarissæ Græcia potitæ sunt. Aut idem Gallos significans dicat, Nec tam facîle ex Italia materis trāsalpina depulsa est. Aut id quod fit ab eo qui facit, si quis cum bello uelit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: Mars istud necessario te facere coëgit. Aut si quod facit, ab eo quod fit, ut cum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit: & frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo quod continet, id quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest uinci, nec Græcia disciplinis, nam hic pro Græcis & Italis, quæ continent notata sunt. Ab eo quod continetur, id quod continet, ut si quis aurum uel argentum, aut ebur nominet, quum diuitias uelit nominare. Harū omniū

Prænomina-
tio. *Δὲ Γραχχία*

Denomina-
tio. *πὲρ τοῦ οὐίνου*

- denominationum magis in præcipiendo diuisio, quàm in querendo difficilis inuentio est, ideo quòd plena consuetudo est non modò Poëtarum & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. **Circuitio.** est oratio rem simplicem assumptam circumscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginiis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quædam esset habita, **Trāsgressio.** Scipio potuit & Carthago simpliciter appellari. **Trāsgressio** est, quæ uerborum perturbat ordinem peruersione aut transiectione. **Peruersione** sic: Hoc uobis Deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. **Trāsiectione** hoc modo: Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit. Item, Omnes inuidiosè eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscurā, multum proderit ad continuationes, de quibus antè dictum est: in quibus oportet uerba sicut à Poëtis in quendam extruere numerum, ut perfectè & perpolitissimè possint esse absolutæ. **Superlatio.** est oratio superans ueritatem alicuius augendi minuendique causa. Hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. **Separatim** sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem Solis ortu atq; occasu metiemur. **Cum comparatione**, aut à similitudine, aut à præstantia **superlatio** sumitur. A' similitudine sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur. A' præstantia, hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodē genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, ut Solis fulgor obscurior uideretur. **Intellectio.** est, cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totū sic intelligitur: Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebāt? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum, uno signo tibiærum intelligi

*in paucis modis
Hippoboc. Anz omni
pene passio dirimere
aut hoc per similitudinem
attollimus: aut per
comparationem: aut
per similitudinem*

telligitur. De toto pars, ut si quis ei qui uestitum aut or-
 natum sumptuosum ostendet, dicat, Ostentas mihi diuitias,
 & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur,
 hoc modo: Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille
 transalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus, sen-
 sit. A pluribus unum sic intelligitur: Atrox calamitas
 pectora moerore pulsabat: itaque anhelans ex imis pulmo-
 nibus prae cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus
 plures Hispani, & Galli, & togati, & hic unum pectus
 & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus nume-
 rus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abusio est,
 quae uerbo simili & propinquo, pro certo & proprio ab-
 utitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut parua
 statura, aut longum in homine consilium, aut oratio ma-
 gna, aut uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu,
 finitima uerba rerum dissimilium, ratione abusiois esse
 traducta. Translatio est, cum uerbum in quandam rem
 transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte
 uidetur posse transferri. Ea utimur rei ante oculos ponen-
 dae causa, sic: Hic Italiam tumultus expergescit terrore
 subito. Breuitatis causa, sic: Recens aduentus exercitus,
 subito ciuitatem extinxit. Obscenitatis uitandae causa, sic:
 Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi cau-
 sa, sic: Nullius moeror, & calamitas istius explere inimi-
 citias, & nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi
 causa, sic: Magno se praedicat auxilio fuisse, quia pau-
 lulum in rebus difficilimis aspirauit. Ornandi causa, sic:
 Aliquando Reip. rationes, quae malitia nocentum exarue-
 runt, uirtute optimatum reuirescunt. Translationem dicunt
 prudentem esse oportere, ut cum ratione in cōsimilem rem
 transeat, ne sine delectu temere & cupide uideatur in dis-

Abusio.

ut arguitur

Translatio.

metaphorā a dīa-
 bīs dī translatio
 fit aut quando
 locobus uariis
 eorū transfertur, aut
 quando translatio
 proprio melius est
 diffinitione magis
 foris ab abusione
 quod abusio est ubi
 non fit nemo
 definit: translatio
 aut ubi aliud fit

Permutatio. *similem transcurrisse.* Permutatio, est oratio aliud uerbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in treis parteis, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes una aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuiusmodi præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à persona, aut à loco aut à re aliqua similitudo, augendi aut minuendi causa ducitur: ut si quis Drusum, Gracchum, Numitorem obsoletum dicat. Ex cōtrario ducitur sic, ut si quis hominem prodigū & luxuriosum illudens, parcum et diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex cōtrario sumitur: & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noster, siue ut crudelitas est, potius Atreus? Ex cōtrario, si quem impium, qui patrē uerberauerit, Aencam uocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc sunt ferè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

**Exornatiōes
sententiarum.**

Distributio.

DISTIBVTIO est, cum in plures res aut personas certas negotia quædam dispartuntur, hoc modo: Qui uestrum Iudices nomen Senatus diligit, hunc oderit necesse est: petulantissimè enim semper iste oppugnauit Senatū. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in ciuitate, is oportet istum maximas poenas dedisse uelit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculæ atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ poenæ in ciuitate sint hominibus huiusmodi comparatæ. Item, Senatus officium est, consilio
cui

ciuitatem iuuare. Magistratus officium est, opera & diligentia consequi uoluntatem Senatus. Populi officium est, res optimas & homines idoneos maxime suis sententijs eligere & probare. Accusatoris officium est, inferre crimina: Defensoris, diluere & propulsare. Testis est, dicere quæ scierit, aut audierit. Quæstoris est, unumquemque horum in officio suo continere. Quare L. Cassi, si testem, præter quàm quod sciat, aut audierit, argumentari, & coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. Comprehendit enim breui multa, & suum cuique tribuens, officium separat, & res diuidit plures.

Licentia est, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi posse uideatur, hoc modo: Miramini Quirites, quod ab omnibus uestre rationes deferantur, quod causam uestram nemo suscipiat, quod se nemo uestri defensorem profiteatur: id tribuite uestre culpæ, atque desinite istud mirari. Quid enim est, quare non omnes istam rem fugere ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defensores, studia eorum uobis ante oculos proponite. Deinde omnium exitus considerate, tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorum uestris suffragijs in amplissimum locum peruenisse. Item, Nam quid fuit Iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæc testibus comprobatæ? non contra tenuiter, &
nuga

nugatoriè responsum? Hic uos ueriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dum eam uitastis uituperationem, quæ longè à uobis erat abfutura, eam inuenistis, ut timidi atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates accepistis: cum etiam maiores impendere uideantur, sedetis & oscitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq; incommodi nuntiatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius & alitis, ac Reipub. perniciem retinetis, quoad potestis, in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere multis mitigationibus lenietur: nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre. Hic ego uirtutem uestram quæro, sapientiam desidero, ueterem consuetudinẽ requiro: ut quod erat commotum licentia, id laude mitigetur: ut altera res ab iracundia & molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maximè facit, ut & illi qui audient, à culpa absint, & nos, qui dicimus, amici eorũ, & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari: aut id quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quomodo accipiant: sed tamẽ ueritate comoueri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subiiciemus. Prioris, huiusmodi: Nimium Quirites, animis estis simplicibus & mansuetis, nimium creditis unicuiq;: existimatis unumquẽq; eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit: erratis, & frustra falsa spe iam diu detinemini: stultitia uestra est, quia, quod erat in uestra potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplũ: Mihi

cum

cum isto, Iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia, tametsi uercor quomodo accepturi sitis, uos me priuastis, quid ita? quia ut uobis essem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quam amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstraui, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude, & assimulatione, de qua superius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregiū: quod, nequa significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure Iudices dico, me labore & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, ut optimè tenerē, tametsi uerè dixisset, tamen arrogans uisus esset: nunc & ad inuidiam uitandā, & ad laudem comparandam satis dictū est. Item, Vtrū igitur auaritiæ causa, aut egestatis accessit ad maleficiū? Auaritiæ? at largissimus fuit in amicos, quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoq; uitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum quos defendemus, egregijs cōmodis proferēdis obseruabimus. Nam eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione, si inconsideratè tractes. Quare, quemadmodum in uiuendi ratione fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium. Descriptio nominatur, Descriptio. quæ rerum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo: Quod si istum

istum iudices, uestris sententijs liberaueritis, statim sicut e
cauea leo missus, aut aliqua teterrima belua soluta ex ca-
tenis uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dentes multos
in cuiusq; fortunas, in omnes amicos atq; inimicos, notos
atq; ignotos incursans, aliorum famam depeculans, alio-
rum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem fami-
liam perfringens, Rempub. funditus labefactans. Quare
Iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine,
uobisq; ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis,
in uosmetipsos, mihi credite, feram & truculentam bestiam
Iudices immiseritis. Item, Nam si de hoc iudices grauem
sententiam tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaue-
ritis. grandis natus parens, cuius spes senectutis omnis in
huius adolescentia posita est, quare uelit in uita manere,
non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio,
& despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota do-
mus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim
sanguinolenta palma, crudelissima uictoria potiti insul-
tabunt in horum miseras, & superbia re simul, & uer-
bis inuehantur. Item, Nam neminem uestrum fugit, Qui-
rites, capta urbe, quæ miseriæ consequi soleant: arma qui
contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: cæteri qui
possunt per ætatem & uires laborem ferre, rapiuntur in
seruitutē: qui non possunt, uita priuantur: uno deniq; atq;
eodem tempore domus hostili flagrat incendio, & quos
natura aut uoluntas, necessitudine aut beneuolentia con-
iunxerit, distrahantur: liberi partim e gremijs parentum
diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes
constuprantur. nemo Iudices est, qui possit satis rem conse-
qui uerbis nec referre oratione magnitudinem calamitatis.
Hoc genere exornationis, uel indignatio, uel misericordia
potest

potest commoueri, cum res consequentes cōprehensæ uni-
 uersa perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diui- Diuisio.
 sio est, quæ rem semouens à re, utranque absoluit ratione
 subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quicquam obijciam?
 si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris.
 Item, Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem?
 si meministis, obtundam: sin obliti estis, cum re nihil ege-
 rim, quid est, quod uerbis proficere possim? Item, Duæ res
 sunt quæ possunt homines ad turpe compendium commo-
 uere, inopia atq; auaritia: te auarum in fraterna diuisione
 cognouimus, inopem atq; egentem nunc uidemus: quî po-
 tes igitur ostendere causam maleficij nō fuisse? Inter hanc
 diuisionem, & illam quæ de partibus orationis tertia est,
 de qua in libro primo diximus secundum narrationē, hoc
 interest: Illa diuidit per enumerationem, aut per exposi-
 tionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura
 sit: hæc se statim explicat, & breuī duabus, aut pluribus
 partibus subiiciens rationes, exornat orationem. Fre-
 quentatio est, cum res in tota causa dispersæ coguntur unum
 in locum, quò grauior, aut acrior, aut criminiosior ratio
 sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste uitio? quid est Iudi-
 ces, cur uelitis eum liberare? Sux pudicitia proditor est,
 insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, super-
 bus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in co-
 gnatos, in superiores contumax, in æquos & pares fasti-
 diosus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolerabilis.
 Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum con-
 iecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quæ sepa-
 ratim dictæ, minutæ & infirmæ erāt, unum in locum coa-
 ctæ rem uidentur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc
 pacto: Nolite igitur Iudices, nolite ea quæ dixi, separa-
 tim

Frequentatio.

tim spectare : sed omnia colligite, & conferte in unum. Si
 & commodum ad istum ex morte illius ueniebat, & uita
 est turpissima hominis, animus auarissimus, fortuna fami-
 liaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini præter
 istum fuit : neq; alius quisquam æquè cōmodè, neq; iste alijs
 commodioribus rationibus facere potuit : neque præteri-
 tum quicquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium:
 neque factum, quod opus non fuerit, & cū locus ido-
 neus maximè quæsitus, tum occasio aggrediendi commo-
 da, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficien-
 di longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi
 & perficiendi maleficijs spe : & præterea antè quàm oc-
 cisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est oc-
 cisio facta, solus. Paulò post in ipso loco maleficijs, uox
 illius qui occidebatur, audita est : deinde post occisionem,
 istum multa nocte domum rediisse constat, postera die
 titubanter & inconstanter de occisione illius locutum.
 Hæc partim testimonijs, partim quæstionibus & argu-
 mentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex
 argumentis natum, necesse est esse uerum : Vestrum iudi-
 ces est, his unum in locum collatis, certam sumere scientiā,
 non suspicionem maleficijs. Nam unum aliquid aut alterum
 potest in istum casu cecidisse suspiciose, ut omnia inter se à
 primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est ca-
 su non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in con-
 iecturali constitutione causæ ferme semper necessaria, &
 in cæteris generibus causarum, & in omni oratione ad-
 hibenda nonnunquam. Expolitio est, cū in eodem loco
 manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. Ea du-
 pliciter fit, si aut eandem planè dicimus rem, aut de eadem
 re. Eandem rem dicemus, non eodem modo: nam id quidem
 obtun

Expolitio.

obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. Commutabimus tripliciter: uerbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum re semel dicta, iterum aut sepius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferretur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cum augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis Reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiosè quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atq; alio genere uocis atq; gestus, eadem uerbis commutando, pronuntiatione quoq; uehementius immutabimus. Hoc neq; commodissimè scribi potest, neq; parum est apertum. quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est, de qua planius paulò post suo loco dicemus. Nunc breuiter ad hanc rem quod satis sit attingemus, in qua constituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut quò facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia Reip. causa suscipienda pericula putabit, sepe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam atq; adeò multò potius natus sum patriæ: uita quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me tutè, atq; honestè produxit usq; ad hanc ætatem, munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui possit, unde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secum sapiens, Sæpe ego in periculis Reip. nullum ipse periculum

culum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustiis inuidia continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimum iudicet, qui pro salute patriæ, pro incolunitate ciuitatis, pro Reip. fortunis, quamuis magnum atq; atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat. Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possim, idemq; hoc certò scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus: uerbis, pronuntiando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione & exuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus uerborum exornationibus & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis quàm facile præceptione Rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro Republica periculum uitabit, ideo quòd sæpe fit, ut cum pro Repub. perire noluerit, necessario cum Repub. pereat.

pereat. Et quoniam sunt omnia commoda in patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro Rep. subeundum est, stultè faciunt. Nam neq; effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum & eum quem debent honorem Reipublicæ reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer est iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cum cogat, reddere: patriæ, cum roget, nō dare: & cum possis cum summa uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cum pro amicis & parētibus & cæteris necessarijs adire periculum uelis, pro Republica, in qua & hoc & illud sanctissimum nomen patriæ contineatur, nolle in discrimen uenire. Itaq; uti contemnendus est, qui in nauigando se quàm nauim mauult incolumem: ita uituperandus, qui in Reipublicæ discrimine, suæ plus quàm communi saluti consulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. Quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios: amisit uitam, at non perdidit: re enim uilissima & parua maximam redemit: uitam dedit, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria, quæ cum summa laude prodicta uetustate quotidie magis enitescit. Quòd si pro Republica debere accedere ad periculum, & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum, ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersatur, de qua producti sumus ut plura diceremus, quòd non modò cum

- causam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo. Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, & eodem sepius reditur. hac uti maxime conuenit, & id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit, propterea quod hic locus non est à tota causa separatus, sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis, persusus est per totum corpus orationis. Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste Reipub. calamitate lætatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat, hic sententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo, est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur, aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quomodo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per collationem, per breuitatem. Ad unamquamque sumendæ causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim quemadmodum in palaestra qui tedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quam ille qui tradit: ita melior Imperator nouus, qui
- Cómoratio.
- Contentio.
- Similitudo.
- Per contrarium.

qui accipit exercitum, quàm ille qui decedit: propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis planè, & perspicuè, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos Imperatores à melioribus exercitum accipere solere. Sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quædam comparetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cùm ei rei quam nos probamus, aliquam rem negamus esse simile, ut paulò antè, cùm de cursoribus disse- rebamus. Per negationem dicetur probandi causa, hoc modo: Neq; equus indomitus, quamvis natura bene com-
positus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neq; homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est, quod magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina cõparari, quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumptum est probandi causa. Dictum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicendi causa similitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri, ut quoad necesse sit, peruenire possis: sed ut productus studio, & uiribus ultra facile procurras. Nam hoc simile est, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui uerbi causa post mortem amici liberos eius custodiant: propterea quòd in cursore tantum uelocitatis esse oporteat, ut efferatur usq; ad finem: in amico tantum beneuolentiæ studium, ut ultra quàm amicus sentire possit, procurret amicitiae studio. Dictum autem simile est per breuitatem. Non enim ita ut in cæteris rebus res

Per negationem.

ab re separata est, sed utræque res coniuncte & confuse pronuntiata. Ante oculos ponendi negotij causa, sumetur similitudo per collationem, sic: Vti citharædus, cum prodierit optime uestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgētibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro & ebore distinctam, ipse præterea forma & specie sit, & statura apposita ad dignitatem: si, cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repente silentio facto, uocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu, quò melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eò magis derisus & contemptus eijcitur: ita si quis in excelsso loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit: quò magis cæteris rebus erit copiosus, & illustris, & expectatus, eò uehementius derisus, & contemptus ex omni cōuentu bonorum eijcitur. Hoc simile exornatione utriusq; rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea quòd proposita similitudine paria sunt relata omnia. In similibus obseruare oportebit diligenter, ut cum rem asseramus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoq; ad similitudinem habeamus accommodata, id est huiusmodi: Ita ut hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus: ita falsi amici sereno uitæ tempore præsto sunt, simulatq; hyemem fortunæ uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas & inanimatas,

mutas

mutas & loquentes, feras & mansuetas, terrestres, & coelestes, & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atq; inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiore rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet. Exemplum, est alicuius facti, Exemplum. aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur. Apertiore, cum id quod sit obscurius, magis dilucidum reddit. Probabiliorem, cum magis uerisimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res dicta propè manu tentari possit. Vniuscuiusq; generis singula subiecissimus exempla, nisi exemplum quod genus esset in expolitione demonstrassemus, & causas sumendi in similitudine aperuissimus: quare nolimus, neq; pauca, quò minus intelligeretur, neque re intellecta, plura conscribere. Imago, est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio. Imago. Hæc sumitur aut laudis, aut uituperationis causa. Laudis causa, sic: Ibant in prælium corpore tauri ualidissimi, impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Ut in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium, tanquam iubatus draco serpit, aspectu rabido, circumspectans huc & illuc, si quem reperiatur, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus infecare, lingua aspergere possit. Ut in inuidiam adducat, hoc modo: Iste qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia, aut ariolus quispian depressus, &

oneratus auro clamat, & dcierat. Vt in contemptiōem
 adducat, sic: Iste, qui tanquam cochlea abscondens, reten-
 tat sese tacitus, quò sit tutus, comeditur cum domo sua, &
 Effictio. aufertur. Effictio est, cum exprimitur & effingitur uer-
 bis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligen-
 dum, hoc modo: Hunc dico Iudices rubrum, breuem, in-
 curuum, canum, subcrispum, cæsum, cui sanè magna est in
 mēto cicatrix, si quo modo potest uobis in memoriā redire.
 Habet hæc exornatio cum utilitatem, si quem uelis osten-
 dere: tum uenustatem, si breuiter & dilucidè facta est. No-
 Notatio. tatio est, cum alicuius natura certis describitur signis, quæ
 sicuti notæ quædam, naturæ sunt attributa. Vt si uelis non
 diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere: Iste, in-
 quies, Iudices, qui se dici diuitem putat esse præclarum,
 primum nunc uidete quo uultu uos intueatur, non ne uobis
 uidetur dicere: Darem, si mihi molesti non essetis? cum ue-
 rò sinistra mentum subleuat, existimat se gemmæ nitore,
 & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum
 puerum respicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbi-
 tror nouisse, alio nomine appellat, deinde alio atque alio:
 Heus tu, inquit, ueni Sannio, nequid isti Barbari pertur-
 bent, ut ignoti qui audiunt, unum putent eligi de multis:
 ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab
 auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut
 Asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquid fragi-
 le falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat,
 ut omnes audiant. Videto ut diligenter enumeretur, si po-
 test ante noctem. Puer qui iam bene hominis naturam no-
 uit, Tu illò plures mittas oportet, inquit, si hodie uis trans-
 numerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Sofiam. Sa-
 nè. Deinde casu ueniunt hospites homini, qui istum splen-
 didè,

didē, dum peregrinaretur, receperunt: ex ea re homo hercle sanē conturbatur, sed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum rectā abiissetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile fuit undelibet inuenire. Verum ite mecum. sequuntur illi, sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Querit in agris cuiusmodi frumenta sint: negat se, quia uillæ incensæ sint, accedere posse, nec ædificare etiam nunc audere, tametsi in Tusculano quidem coepit insanire, & in iisdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum, quò iste pro notitia domini ædium ingreditur cum hospitibus. Hic, inquit, habito: perspicit argentum quod erat expositum, uisit triclinium stratum, probat. accedit seruulus, dicit homini clarè, dominum iam uenturum, si uelit exire. Ita ne inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergā: uos huc decima uenitote. hospites discunt. Iste se raptim domum suam conijcit: illi decima, quò iusserat, ueniunt: quærunthunc, reperiunt domus cuiasit: in diuersorium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die, narrant, exposcunt, accusant: ait iste eos similitudine loci deceptos, angiporto toto deerrasse, contra ualitudinem suam se ad multam noctem expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret: seruulus non inurbanus satis strenuè & concinnè comparat, iste hospites domum deducit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse, nuntiat interea puer argentum repeti (pertinuera enim qui commodarat) Apagete, inquit, ædes commodauī, familiam dedi: argentum quoq; uult? tametsi hospites habeo, tamen utatur

Sermocina-
tio.

tur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego quæ deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, ut quæ singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quæ describunt quid consentaneum sit uniuscuiusque naturæ, uehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa coeperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: denique cuiusvis studium protrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio est, cum alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, et omnes timore oppressi domi continerentur, uenit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum, quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur, irrumpit in aedes subito, deinde magna uoce: Vbi est iste beatus, inquit, ædium dominus? quin mihi præsto fit? quid tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiicit sese. Parce, inquit, & per ea, quæ tibi dulcissima sunt in uita, miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mansuetè fortunam, nos quoque fuimus beati, nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea uenisse istum, & clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audiuit. Hecus, inquit, Gorgia pedissequa puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iste præsto: Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple meas inimicitias, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille, cum ma-

gno spiritu: Metuebam, inquit, ne planè uictus essem:
 nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi su-
 perari turpissimum est, superare pulcherrimum: interfice-
 re me uis: occidar equidem, sed uictus non peribo. At il-
 le: In extremo uitæ tempore etiam sententiosè loqueris,
 neq; ei, quem uides dominari, uis supplicare? Tum mu-
 lier, Imò quidem iste rogat & supplicat: sed tu quæso
 commoueare, & tu per Deos, inquit, hunc amplexare.
 dominus est, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non
 desinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna non sunt? tace,
 & quæ curanda sunt, cura: tu cessas mihi uitam, tibi o-
 mnem bene uiuendi spem mea morte eripere? Iste mulie-
 rem repulit ab se lamentantem: illi nescio quid incipienti
 dicere quod dignum uidelicet illius uirtute esset, gladium
 in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse uni-
 cuique sermones ad dignitatem accommodatos, quod
 oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocina-
 tiones consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos
 dicturos, si hoc iudicaueritis? non ne hac omnes utentur
 oratione? deinde subijcere sermonem. Conformatio est, Cōformatio.
 cum aliqua, quæ non adest persona confingitur quasi ad-
 sit, aut cum res muta, aut informis sit eloquens, & for-
 mata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommoda-
 ta, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd si nunc hæc urbs
 inuictissima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego
 illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certissimis,
 clarissimis locupletata uictorijs, nunc uestris seditionibus
 ô ciues uxor: quàm dolis malitiosa Carthago, uiribus
 probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefa-
 ctare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis de-
 terrimis proteri atq; conculcari? Item, Quòd si nunc L. ille
 Brutus

Brutus reuiuifcat, & hic ante pedes uestros adfit, non hæc utetur oratione? Ego Reges eieci, uos tyrannos introducit: ego libertatem, quæ non erat, peperit, uos partem feruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas atq; inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus

Significatio.

& commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspicionem relinquit, quàm positum est in oratione: ea fit per exuperationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuperationem, cùm plus dictum est quàm patitur ueritas, augendæ suspicionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam citò testam, qua sibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cùm uerbum potest in duas pluresue sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit, Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem, ita hæc consequenda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si nouerimus & animaduuerterimus uerborum ancipites aut mul-

Consequētia.

tiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cùm res quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicionem, ut si falsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscissionem, si cùm incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma & ætate nuper alienæ domui: nolo plura dicere. Per similitudinem, cùm aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus quid sentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium popu-

li si

li frequentia fretus esse, inulti iacent Gracchi. Hæc exor-
natio plurimum festiuitatis habet: interdum & dignita-
tis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem
susplicari. Breuitas, est res ipsis tantummodo uerbis ne-
cessarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit,
inde Tarsi præsidium reliquit, post urbem in Bithynia su-
stulit, inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo.
Item, Modò Consul, quondam Tribunus, deinde primus
erat ciuitatis. Tum proficiscitur in Asiam, deinde exul, &
hostis est dictus, post Imperator, postremò Consul factus
est. Habet paucis comprehensa breuitas multarum rerum
expeditionem. Quare adhibenda sæpe est, cum aut res
non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commo-
rari. Demonstratio est, cum ita res uerbis exprimitur,
ut geri negotium, & res ante oculos esse uideatur. Id fie-
ri poterit, si quæ antè & post, & in ipsa facta erunt,
comprehendemus, aut à rebus consequentibus, aut à cir-
cunstans non recedemus, hoc modo: Quod simul atq;
Gracchus prospexit, fluctuare populum, uerentem ne
ipse autoritate Senatus commotus à sententia desisteret, iu-
bet aduocari concionem. Iste interea scelere & malis co-
gitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & sudans,
oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum
pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audien-
tiam, hic subsellium quoddam calce premens dextra pe-
dem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Grac-
chus Deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt,
ex alijs alijsq; partibus conuolant, atq; è populo unus: Eu-
ge, inquit, Tiberi, fuge. Non uides? respice inquam. Deinde
uaga multitudo subito timore perterrita, fugere cœpit. At
iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore
crud

Breuitas.

Demonstratio.

Σοφιστική
ἐν τῇ αὐτῇ

ἐν αὐτῇ

crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid esset, neq; tamen locum in quo constiterat relinquenti, percutit tempus. Ille nulla uoce delibans insitam uirtutem, concidit tacitus: iste uiri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus præclarissimum fecisset, circumspectans, & hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Hæc exornatio in amplificanda & commiseranda re plurimum prodest, & in huiusmodi narrationibus: statuit enim totam

Peroratio. rem, & propè ponit ante oculos. Omnes rationes honestæ elocutionis studiosè collegimus, in quibus Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie planè loquaris: ne nuda atq; inornata inuentio uulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmetipsi nobis instemus, res enim communis agitur, ut frequenter & assidue consequamur artis rationem studio, & exercitatione: quod alij cum molestia tribus de causis maxime faciunt, aut si cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut si sibi diffidunt: aut si nesciunt quam uitam sequi debeant: quæ à nobis absunt omnes difficultates. Nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cætera Philosophiæ ratio confirmauit. Et nobis non diffidimus, propterea quòd & aliquantulum processimus: & alia meliora sunt, quæ multò intentius petimus in uita, ut etiam si non peruenerimus in dicendo, quòd uolumus, parua pars uitæ perfectissimæ desideretur. Et uiam, quam sequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum est Rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim quo modo res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat. Dictum est quo pacto eas disponer

ponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronun-
tandum. Præceptum est qua uia meminisse possemus. De-
monstratum est, quibus modis perfecta elocutio compara-
retur. Quæ si sequamur, acutè & citò reperiemus, distin-
ctè & ordinatè disponemus, grauiter et uenustè pro-
nuntiabimus, firmè & perpetuò meminerimus,
ornatè & suauiter eloquemur. Ergo in
arte Rhetorica nihil est amplius.

Hæc omnia adipiscemur, si ra-
tiones præceptionis dili-
gentia consequemur
& exercita-
tione.

M. T. V. L.

M. T. V. L. CICE- RONIS DE IN- VENTIONE LIBER. I.

Copia dicēdi.

Sapientia sine
eloquentia.

CA E P E & multum hoc mecum cogitavi, boni'ne an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiae studiū. Nam & cū nostrae Reip. detrimenta considero, & maximarum ciuitatum ueteres animo calamitates colligo, non minimam uideo per disertissimos homines inuectam esse partem incommodorum. Cū autem res ab nostra memoria, propter uetustatem, remotas ex literarū monumētis repetere instituo, multas urbes cōstitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo cū animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem, ratio ipsa in hanc potissimū sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parū prodesse ciuitatibus, eloquentiam uerò sine sapientia nimium obesse plerunq; prodesse nunquā. Quare si quis omīssis rectissimis atq; honestissimis studijs rationis & officij, cōsumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae ciuis alitur: qui uerò ita sese armat eloquentia, ut nō oppugnare commoda patriae, sed pro his pugnare possit, is mihi uir & suis & publicis rationibus utilissimus, atq; amicissimus fore uidetur. Ac si uolumus huius rei, quae uocatur eloquentia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdam,

dam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natū: atq; optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uitam propagabant: nec ratione animi quicquam, sed pleraq; uiribus corporis administrabant. Nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo nuptias uiderat legitimas: non certos quisquam inspexerat liberos: non ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi Cupiditas, ad se explendam uiribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam magnus uidelicet uir & sapiens, cognouit quæ materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, & in tectis syluestribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, & eos in unamquaq; rem inducens utilem atq; honestam, primò propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atq; orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & mansuetos. Ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subito conuerteret, & ad diuersas rationes uitæ traduceret. Age uerò, urbibus constitutis, ut fidem colere, & iustitiam retinere discerent, & alijs parère sua uoluntate consuescerent, ac non modò labores excipiendos communis cōmodi causa, sed etiam uitam admittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profectò nemo nisi graui

ac suavi commotus oratione, cum uiribus plurimum posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut inter quos posset excellere, cum ijs se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatem. Ac primò quidem sic & nata & progressa longius eloquentia uidetur: & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominum utilitatibus esse uersata. Postquam uerò comoditas quædam praua uirtutis inuitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta malitia, peruertere urbeis, et uitas hominum labefactare assueuit. Atq; huius quoq; exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimilimum mihi uidetur quodam tempore, neq; in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uerò ad priuatas causas magnos, ac disertos homines accedere: sed cum à summis uiris maxime res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. Quibus in controuersijs cum sæpe à mendacio cōtra uerum homines stare cōsuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisq; necessarijs cogeretur. Itaq; cum in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior uisus esset is, qui omissio studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam cōparasset, fiebat ut & multitudinis, & suo iudicio dignus qui Remp. gereret, uideretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula Reip. temerarij atq; audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odij atq; inuidiæ suscepit eloquētia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate

pestate in portum, sic ex seditiosa, ac tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi uidentur postea cetera studia recta atq; honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse: hoc uerò à plerisq; corū desertum obsoleuisse eo tēpore, quo multò uehementius erat retinendum, & studiosius adaugendū. Nam quò indignius rem honestissimam & rectissimam uiolabat stultorum & improborum temeritas & audacia summo cum Reip. detrimento, eò studiosius & illis resistendum fuit, & Reipu. consulendum. Quod nostrum illum nō fugit Catonem, neque Lelium, neque horum (ut uerè dicam) discipulum Africani, neq; Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata autoritas, & quæ his rebus ornamento, & Reipub. præsidio esset, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidam & priuatim & publicè peruersè abutuntur, sed eò quidem uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorū, & communi omnium perniciæ plurimum possint, cum præsertim hoc unum sit, quòd ad omnes res & priuatas & publicas maximè pertineat: hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. Nam hinc ad Rempub. plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapiētia: hinc ad ipsos qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maximè bestijs præstare, quòd loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui qua re homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modò, neq; exercitatio-

Eloquentiæ
laus.

ne conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est uidere quæ dicant iij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusque animus ipsam rationem, ac uiam artis considerare poterit.

De iure ciuili & partibus eius.

Officium & finis oratorie.

Materia & subiectum.

CIVILIS quædam ratio est, quæ multis & magnis ex rebus constat. eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quæ Rhetoricā uocant. Nam neq; cum ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs, qui eam putant omnem Rhetoris uia & artificio contineri, magnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur esse, dicere appositè ad persuasionē: Finis, persuadere dictione. Inter officium autem & finē hoc interest, quòd in officio quid fieri, in fine quid officio conueniat, consideratur: ut medici officiū dicimus esse, curare ad sanandū appositè: finē, sanare curatione. Itē oratoris quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id quod facere debet officium esse dicemus: illud cuius causa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur, ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur: item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res, alij plures, alij pauciores existimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquissimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorē optime posse dicere existimauit. Hic infinitam & immensam

sam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles
 autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta
 subministravit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris
 officium putauit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. De-
 monstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ perso-
 næ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod
 positum in disceptatione, uel consultatione civili, habet in
 se sententiæ dictionem. Iudiciale est, quod positum in iudi-
 cio habet in se accusationem & defensionem, aut petitio-
 nem & recusationem. Et quemadmodum nostra quidem
 fert opinio oratoris ars, & facultas in hac materia tripar-
 titi uersari existimanda est. Nam Hermagoras quidem, nec
 quid dicat attendere, nec quid polliceatur, intelligere uide-
 tur, qui oratoris materiam in causam, & in questionem
 diuidat. Causam esse dicit rem, quæ habeat in se controuer-
 siam in dicendo positam cum personarum certarum inter-
 positione: quam nos quoque oratorum dicimus esse attributam.
 nam et tres partes, quas ante diximus, supponimus, iudicia-
 lem, deliberatiuam, demonstratiuam. Questionem autem
 eam appellat, quæ habeat in se controuerSIam in dicendo
 positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc
 modum: ut, Quid sit bonum præter honestatem. Veri ne
 sint sensus. Quæ sit mundi forma. Quæ sit Solis magnitu-
 do. Quas questiones procul ab oratoris officio remotas,
 facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus
 summa ingenia philosophorum plurimo cum labore con-
 sumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori
 attribuere, magna amentia uidetur. Quod si magnam in
 his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina
 comparatam, uideretur fretus sua scientia, falsum quoddam
 constituisse de oratoris officio, & non quid ars, sed quid
 ipse

Partes orationis.

ipse posset, exposuisse: nunc uero ea uis est in homine, ut ei multò Rhetoricam citius quis ademerit, quàm Philosophiam concesserit. Neque eò dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendosissimè scripta uideatur: (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniosè & diligenter electas res collocasse, & nò nihil ipse quoq; noui protulisse) uerum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit; multò maximū ex arte dicere, quod eum minimè potuisse, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhetoricæ uidetur ea, quam Aristoteli uisam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas pleriq; dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inuentio, est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimiliū, quæ causam probabilem reddant. Dispositio, est rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio, est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, est firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio. Pronuntiatio, est ex rerum & uerborum dignitate, uocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostēdere possimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionē, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem qui artem Rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunctè agendum de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

De inuentione.

OMNIS res quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam controuersiam, aut facti, aut nominis

nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio, est prima conflictio causarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cum uerò qualis sit res queritur, quia & de ui & de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum causa ex eo pendet, quòd non aut is agere uidetur quem oportet, aut non cum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis & commutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omne causæ genus incidere necesse est. Nam in quam non inciderit, in ea nihil esse poterit controuersie. Quare eam nec causam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia, in omnia tempora potest distribui. Nam quid factum sit, potest queri, hoc modo: Occiderit ne Aiace[m] Vlysses. Et quid fiat, hoc modo: Bono ne animo sint erga Pop. Rom. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumẽ, num quid sit incommodi ad Rempublicam peruenturum. Nominis controuersia est, cum de facto conuenit, & queritur id quod factum est, quo nomine appellatur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non conueniat, non quòd de facto non constet, sed quòd id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & id circo alius alio nomine id appellat. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uer-

Non esse qua-
tuor partes
generis.

bis, & breuiter describenda, ut si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum queritur, necesse erit definire utrumq; quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atq; aduersarij dicunt. Generis est controuersia, cum & quid factum sit, couenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, constat: & tamen quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit queritur, hoc modo: Iustum an iniustum, utile an inutile, & omnia, in quibus quale sit id, quod factum est, queritur, sine ulla nominis controuersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicalem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur: uerum breui, ne aut si taciti praterierimus, sine causa non secuti eum putemur: aut si diutius in hoc constiterimus, mora atq; impedimentum reliquis preceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis cause putari. Eadem enim res alij genus esse, alij pars potest, eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem & demonstratio, genera sunt causarum. Nam aut nullum cause genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. Nullum dicere cause esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas precepta det, amentia est. Vnum autem iudiciale solum esse qui potest? cum deliberatio & demonstratio, neq; ipse similes inter se sint, & ab iudicali genere plurimum dissideant, & suum quaque finem habeat, quod referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur & demonstratio non possunt recte partes alicuius generis

ris causæ putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis causæ partes non possunt recte putari, multò minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis causæ partes non possunt recte putari, quòd ipsa sunt genera. Multò igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, & ipsa, & pars constitutionis eius quaelibet, intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio, neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, & ipsa & pars eius intentionis depulsio est, deliberatio, & demonstratio, neq; constitutio, neq; pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem. Placeat igitur oportet, non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atq; hoc eodem urgetur, siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam cum eadē omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiva. Rursus nec definitiva causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiva esse & translativa. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se vim continere: ideo quòd unaquæq; ex se & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis au-

Constitutio
generalis.

getur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte, eodem in genere & cōiecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut antè diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialē & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut poenæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit consideratur: cui diligentie præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam & assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuriæ quæstionem. Assumptiua est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem: foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur postulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & consultò peccasse reus se confitetur, & tamen ut ignoscatur, postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen quod infertur, abs se & à sua culpa, ui & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur ui, & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse,

aut

aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria laceſſierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, queritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quod non usi sint ea ueteres oratores sepe multi, sed quia non animaduſerint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus (res enim perspicua est) quam inuidia atque obſectatione quadam impediri. Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus, exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposituri uidemur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum cause statim poterit accommodari. Constitutione cause reperta, statim placet considerare, utrum causa sit simplex an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus questionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quae absolutam in se continet unam questionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non. Coniuncta ex pluribus questionibus, in qua plura queruntur hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, An carthaginiensibus reddatur, an eorum colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit queritur, ad hunc

Constitutio
translatiua.

Causa sim-
plex & con-
iuncta.

Controuersia
scripti.

ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quàm maximæ contra Annibalem copiae sint. Deinde considerandum est, an in ratione, an in scripto sit controuersia. Nam scripti controuersia est ea, quæ ex scriptiōis genere nascitur. Eius autem genera quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. Nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duæ leges aut plures discrepare, tum id quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo quod scriptum est, aliud quoq; quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi quasi in diffinitiuâ constitutione, in quo posita sit, quæri. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatum, quintum diffinitiuum nominamus. Ratio autem est, cum omnis quæstio non in scriptiōe, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere causæ, & cognita constitutione, cum simplex ne, an coniuncta sit intellexeris, & scripti an rationis habeat cōtrouersiam uideris, deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum causæ sit, quæ omnia à constitutione proficiantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione causarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, Iure feci. Causarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iure ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet causam, quæ si sublata sit, nihil in causa controuersie relinquetur, hoc modo: ut docendi causa in facili & peruulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat, Iure feci: illa enim patrem

trem meum occiderat, non habet defensionem: qua sublata, omnis quoque controuersia sublata sit. Ergo eius causæ ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulò antè exposuimus, Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cùm illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum, est firmissima argumentatio defensoris, & aptissima ad iudicationem: ut si uelit Orestes dicere, eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in seipsum, in sorores, in regnum, in famam generis & familiæ, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in cæteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem & iudicationem, ut, factum est, non est, factum ne sit. Quot autem in causa constitutiones aut earum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamēta reperiri. His omnibus in causa repertis, tunc deniq; singulæ partes totius causæ considerandæ sunt. Nam non ut quidq; dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quòd illa quæ prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & cohærere cum causa, ex eis ducas oportet quæ post dicenda sunt. Quare cùm iudicatio, et ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt
artifi

Firmamentū.

Partes orationis.

artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis. Hæ partes sex esse omnino nobis uidentur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniã exordium princeps omnium esse debet, nos quoq; primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

Exordium.

Causarum genera.

EXORDIUM, est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si cum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam uolet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter antè cognoscere. Genera causarum quinque sunt, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus. Admirabile à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa & honestatis & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare, cum tam diuersa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem.

Principium.

Insinuatio.

Principium, est oratio perspicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio, est oratio quadam dissimulatione & circuitione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspicue pax & bene

& beneuolentia petitur, non modò ea non inuenitur, sed
 augetur atque inflammatur odium. In humili autem ge-
 nere causæ, contemptiōis tollendæ causā, necesse erit at-
 tentum efficere auditorem. Anceps genus causæ, si dubiam
 iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum
 est: si autem partem turpitudinis, & partem honestatis
 habebit, beneuolentiam captare oportebit: ut in genus ho-
 nestum causā translata uideatur. cū autem erit honestum
 causæ genus, uel præteriri principium poterit: & si com-
 modum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege,
 aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis: uel si
 uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum
 est, ut id quod est augeatur. In obscuro causæ genere,
 per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc
 quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum est,
 reliquum est ut ostendatur quibus quæque res rationibus
 confici possit. Beneuolentia quatuor ex locis compara- Beneuolētia.
 tur: ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicum persona,
 à causā. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine
 arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus
 honestas suspiciones iniectas diluemus: si quæ incommo-
 da acciderint, aut quæ instent difficultates, proferemus:
 si prece & obsecratione humili ac supplici utemur. Ab
 aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam,
 in contemptiōem adducemus. In odium ducuntur, si quid
 eorum spurcè, superbe, crudeliter, malitiosè factum pro-
 feretur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ,
 cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum usum ar-
 rogans & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur,
 quam causæ suæ confidere. In contemptiōem ducen-
 tur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum
 studium

studium, & luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuetè gestæ proferentur, ut nequa assentatio nimia significetur: & si de his quàm honesta existimatio, quantaq; eorum iudicij & autoritatis expectatio sit, ostendatur. Ab rebus ipsis, si causam nostram laudando extollemus, aduersariorum causam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi crimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summā Reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte & breuiter summam causæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. Nam & cūm docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. Nam is maximè docilis est, qui attentissimè est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur.

Insinuatione uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cūm admirabile genus causæ est, hoc est, ut antè diximus, cūm animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maximè: si aut incit in ipsa causa quedam turpitudine, aut si ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cūm iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudine contrahet offensionem, aut pro eo in quo offenditur, alium hominem qui diligitur, interponi oportet: aut pro re in qua offenditur, aliam rem quæ probatur, aut pro

pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo quod odit, ad id quod diligit auditoris animus traducatur, & dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea, quæ indignantur aduersarij, tibi quoq; indigna uideri. Deinde, cum lenieris eum qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturum, neq; hoc, neque illud, ut neque aperte ledas eos qui diliguntur, & tamen id obscure faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum uoluntatem, & aliquorum iudicium simili de re, aut autoritate proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in praesentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, idq; ei qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maxime ij qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione uti quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor cum eum quem aduersarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratum plerunque se potius temere assensisse, quam illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa, te breuius quam paratus fueris esse dicturum commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus, strepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisiõnem: aut si rei digni-

Exordiorum
uitia.

tas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile statim non incommodum est iniicere. Nam ut cibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio & de insinuatione dicenda uidebantur, hæc ferè sunt. Nunc quiddam breuiter & communiter de utroque præcipiendum uidetur. Exordium, sententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia quæ pertinent ad dignitatem, in se continere, propterea quòd id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat. Splendoris, & festiuitatis, & cōcinnitudinis minimum, propterea quòd ex his suspicio quædam apparationis atque artificiosæ diligentiae nascitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uerò hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc quam in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis aut sententijs ultra quam satis est producit. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est, nec sicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causæ genus postulat: ut si quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam causa desideret: aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorū causa de exordijs præcepta traduntur: hoc est, quod eum qui audit, neque be-

neuolum, neq; attentum, neq; docilem efficit: aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

NARRATIO, est rerum gestarum, aut ut gestarum De narratiōe, expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa causa, & omnis ratio controuersie continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienae ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duae, quarum altera in negotijs, altera in personis maxime uersatur. Ea quae in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec Fabula. uerae, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est: Angues ingentes alites iuncti iugo. Historia, est gesta res, ab Historia. aetatis nostrae memoria remota quod genus, Appius indicxit Carthaginensibus bellum. Argumentum, est ficta res, Argumētum. quae tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terent.

Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia.

Illa autem narratio, quae uersatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones & animi perspicui possint, hoc modo:

Venit ad me saepe clamitans, Quid agis Mitio?

Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?

Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.

Nimium ipse durus est, praeter equum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa debet inesse festiuitas cōfecta ex rerum uarietate, animorum dissimilitudine,

Narratio bre-
uis.

Narratio
aperta.

gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita letitia, iucundo exitu rerū. Verum hæc ex his quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea quæ causæ continet expositionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, & si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur: nam sepe satis est quod factum sit dicere, non ut enarres quemadmodum sit factum: & si non longius quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur: & si nullam in rem aliam transibitur, & si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo quod dictum sit, id quod dictum non sit, intelligatur: & si nō modò id quod obest, verum etiam id quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: & si semel unumquodq; dicetur, & si non ab eo in quo proximè desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum se breues putent esse, longissimi sint: cum dent operam ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm necesse sit. Nam plerisq; breuiter dicere uidetur, qui ita dicit: Accessi ad ædes, puerum euocaui: respondit, Quæsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere, tamen quia satis fuit dixisse, domi negauit esse, sit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda est breuitatis imitatio, & nō minus rerum non necessariarum, quàm uerborum multitudine superse- dendum est. Aperta autem narratio poterit esse, si ut quodque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur
ut gesta

ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit considerandum, nequid perturbatè, nequid contortè dicatur, ne quam in aliam rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, nequid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoque in genere sunt conseruanda. Nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis quàm obscuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum est, quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis.

Narratio probabilis.

Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quæ solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opprtunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum qui agent, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorū qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac ueri quidē similes ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut cū obsit narratio, aut cū nihil prosit, tunc interponatur: aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cū ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, & causam agendo leniri oportebit. Quod cū acciderit, membratim oportebit partes rei gestæ dispergere in causam, & ad unamquamque confestim rationem accommodare, ut uulneri præsto medicamentū sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cū ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cū ab ijs qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cū acciderit, omnino narratione superseden-

dum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id quod aduersario prodest, dilucide & ornate exponitur, aut id quod ipsum adiuuat, obscure dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo, quae illius erunt, leniter attingendo, sua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum uidetur. Deinceps ad partitionem transeamus.

De partitiōe.

RECTE habita in causa partitio, illustrem & perspicuam totam efficit orationem. Partes eius duae sunt, quarum utraq; magnopere ad aperiendam causam, & constituendam pertinet controuersiam. Vna pars est, quae quid cum aduersarijs conueniat, & quid in controuersia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quae partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, ostendit: haec debet illud quod conuenit, inclinare ad suae causae commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio, conuenit mihi cum aduersarijs. Item contra, Interfectum esse à Clytemnestra Agamemnonem conuenit. Nam hic uterq; & id posuit quod conueniebat, & tamen suae causae commodo consuluit. Deinde, quid controuersiae sit, ponendum est in iudica

iudicationis expositione: quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio rerû distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, & partibus causæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut serò extra partitionem, id quod uitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neq; permistè cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sepe eadem res alij genus, alij pars est. Nam homo animalis pars est, Thebani aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur, Ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad Rempub. peruenisse, is non intellexit in partitione exposito genere, partē se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne cuius genus posueris, eius secum aliquā, sicuti diuersam ac dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quod, si quod in genus plures incident partes, id cum in primâ partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causæ dictione post partitionem.

Breuitas.

Absolutio.

Paucitas.

k 4

Atq;

Atq; illud quoq; pertinet ad paucitatē, ne aut plura quā-
 satis est demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Osten-
 dam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, &
 uoluisse, & fecisse: nam fecisse ostendere satis est. Aut cum
 in causa partitio nulla sit, & cum simplex quiddam aga-
 tur, tamen utamur distributione, idq; perraro potest acci-
 dere. Ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad
 hunc usum oratorium non tantopere pertinent, quae uer-
 santur in Philosophia, ex quibus haec ipsa transtulimus,
 quae conuenire uidebantur, quorum nihil in ceteris artibus
 inueniebamus. Atque his de partitione praeceptis, in omni
 dictione meminisse oportebit, ut & prima quaeq; pars, ut
 exposita est in partitione, sic ordine transigatur: & omni-
 bus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut nequid poste-
 rius praeter conclusionem inferatur. Partitur apud Teren-
 tium breuiter & commodē senex in Andria, quae cogno-
 scere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & consilium meum

Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaque quemadmodum in partitione proposui, ita nar-
 rat primum gnati uitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis Sofia,
 Liberior uiuendi fuit potestas.

Deinde suum consilium:

Et nunc id operam do.

Deinde quid Sositam uelit facere, id quod postremum
 posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primā quanq; par-
 tem primum accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi
 fecit, sic nobis placet, & ad singulas partes accedere, &

omnib

omnibus absolutis, perorare. Nunc de confirmatione, deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum uidetur.

CONFIRMATIO est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum uidetur, quandam syluam, atq; materiam uniuersam antè permistam, & confusam exponere omnium argumentationum: post autem tradere quæadmodum unumquodq; genus causæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmari oporteat. Omnes res argumētando confirmantur, aut ex eo quod personis, aut ex eo quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personæ datur, quo suo quæque proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est. Partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum genus, & in sexu consideratur, uirile an muliebre sit, & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheniensis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Ætate, puer an adolescens, natus grandior an senex. Præterea commoda & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an brevis, formosus an deformis, uelox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, pudens, patiens, an

De confirma-
tione.

Attributa per
sonis.

contrà. Et omnino quæ à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura considerata sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent: de quo posterius dicendum est. In uictu considerare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbitrato sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi preceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæstu, artificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna queritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus, an contrà, quales liberos habeat. Ac si de non uiuo queretur, etiam quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis constantem & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis alicuius perceptionem, aut quamuis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio & industria partam. Affectio, est animi, aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut letitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem est animi assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philosophiæ, poëtices, geometriæ, literarum. Consilium, est aliquid faciendi aut non faciendi uerè excogitata ratio. Facta autem, & casus, & orationes tribus ex temporibus considerabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid factururus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usus oratione. Ac personis quidem hæc uidentur esse attributa.

Attributa negotiis.

Negotijs autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia

tinentia cum ipso negotio, partim in gestione negotij con-
 siderantur, partim adiuncta negotio sunt, partim ge-
 stum negotium consequuntur. Continentia cum ipso nego-
 tio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem, neque
 ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio
 totius negotij, quæ summam continet facti, hoc modo: Pa-
 rentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ,
 per quam, & quamobrem, & cuius rei causa factum sit,
 queritur. Deinde ante gestam rem, quæ facta sunt conti-
 nentur usq; ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo
 negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In
 gestione autem negotij, qui locus secundus erat, de ijs quæ
 negotijs attributa sunt, queretur locus, tempus, modus,
 occasio, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, Locus.
 ex opportunitate, quā uideatur habuisse ad negotium ad-
 ministrandum. Ea autē opportunitas queritur ex magni-
 tudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudi-
 ne, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius re-
 gionis. Ex his etiam attributionibus, sacer an profanus,
 publicus an priuatus, alienus an ipsius, de quo agitur, lo-
 cus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur Tempus.
 (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars
 quedam eternitatis cum alicuius annui, menstrui, diur-
 ni, nocturni uel spatij certa significatione. In hoc & quæ
 præterierunt considerantur, & eorum ipsorum, quæ
 propter uetustatem obsoleuerunt, ut incredibilia uidcan-
 tur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quæ
 iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant
 fidem, uerè tradita esse, quòd eorum monumenta certa in
 literis extent: & quæ nuper gesta sint, quæ scire pleriq;
 possint: & item quæ insunt in præsentia, & quæ maxi-
 me

me fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocysus, & quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. Nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus, & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. *Occasio.* Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem utrunque idem esse intelligitur, uerum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud quod quadam parte, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. *Modus.* Modus autem est, in quo quemadmodum, & quo animo factum sit, queritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudentia. Prudentiæ autem ratio queritur ex ijs, quæ clàm, palàm, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem conferitur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, & in affectionem animi, hoc est molestiam, iracundiam, amorem, & cætera quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut qui

quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æquè magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æquè magnum, ex vi, & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis cōsideratur. Simile autem ex specie comparabili, cōprobabile autē ex conferenda atq; assimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, uitæ mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo, sapere & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut amor, auaritia. Euentus, est exitus alicuius negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; sit. Quare hoc in genere, ut commodius quid euenturum sit, antè animo colligi possit, quid quaq; ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolētia arrogantia. Quarta autē pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæritur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari cōueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuentores, qui deniq; autoritatis eius & inuentionis comprobatores atq; æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgò soleat, an insolenter & rarò. Postea homines id sua autoritate comprobare, an offendi in his cōsueuerint, & cætera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex interuallo solent consequi

Adiunctum
negotio.

- qui. Deinde postremo attendendum est, num quæ res ex
 ijs rebus, quæ sunt posita in partibus honestatis aut utili-
 tatis, consequantur, de quibus in deliberatiuo genere cau-
 sa distinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res
 eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ. Omnis autem
- Argumenta- argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus,
 tio. sumetur, aut probabilis, aut necessaria debet esse. Etenim
 ut breuiter describamus, argumentatio uidetur esse inuen-
 tum aliquo ex genere, rem aliquam aut probabiliter osten-
 dens, aut necessariè demonstrans. Necessary demonstran-
 tur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri nec probari pos-
 sunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc ge-
 nus argumentandi, quod in necessaria demonstratione
 uersatur, maximè tractatur in dicendo, aut per comple-
 xionem, aut per enumerationem, aut per simplicem con-
 clusionem. Complexio est, in qua utrum concesseris, re-
 prehenditur, ad hunc modum: Si improbus est, cur ute-
 ris? sin probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua plu-
 ribus rebus expositis, & cæteris infirmatis una reliqua
 necessariò confirmatur, hoc pacto: Necessè est aut inimi-
 citiarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei,
 aut alicuius amici gratia: aut si horum nihil est, ab hoc
 non esse occisum. Nam sine causa maleficium susceptum esse
 non potest. Sed neque inimicitia fuerunt, nec metus ullus,
 nec spes ex morte illius alicuius commodi, neq; ad amicum
 huius aliquem mors illius pertinebat. Relinquitur igitur
 ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex ne-
 cessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si uos me istud
 eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans-
 mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modò non fe-
 cerim, sed ne potuerim quidem facere. Atq; hoc diligenter
 uidere
- Complexio.
- Enumeratio.
- Simplex con-
 clusio.

uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quandam similitudinem necessariae conclusionis, uerum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

Probabile autem est id, quod ferè fieri solet, aut quod Probabile. in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerum. Verum in eo genere quod ferè solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impiis apud inferos poenas esse præparatas. Eos qui philosophiæ dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrariis, & paribus, & in ijs rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maximè spectatur. In contrariis hoc modo: Nam si ijs qui imprudentes leserunt, ignosci conuenit: ijs qui necessariò profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. In ijs rebus, quæ sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodijs turpe non est portorium locare, ne Hermaceronti quidem turpe est conducere. Hæc tum uera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit uulnus. Tum uerisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certitas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut antè fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris

uioris cōfirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmetur, hoc modo: Nemo est qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat. Iudicatum, est res assensione, aut autoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes uulgò probarunt, & secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt autoritate: uelut Gracchi patris factum, quem Pop. Rom. ob id factum quod insciente collega in Censura nihil gessit, post Censuram Consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago, est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem. Collatio, est oratio rem cum re ex similitudine conferēs. Exemplum, est quod rem autoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæq; constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conueniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros & modos, & partes argumentandi confuse & permistim dispersimus; post descriptæ & electæ in genus quodque

causæ

causæ, quid cuiq; conueniat, ex hac copia digeremus. Atq; inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in partes distingui, & suauissimum est, & summè necessarium, & ab artis scriptoribus maximè neglectum. Quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti, absolutio quoq; argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis considerandus est, quòd non rei solùm magna utilitas est, sed præcipiendi quoq; summa difficultas.

OMNIS igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est, oratio quæ rebus non dubijs captat assensionem eius quicum instituta est: quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: uelut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipso Xenophonte Aspasiâ locutam. Dic mihi, inquit, quæso, Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit. Quòd si uestem & cæterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quàm tu habes, tuum'ne an illius malis? Illius uerò, respondit. Agè, inquit, si uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes, utrum'ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quæso, inquit, Xenophon, si uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus est, tuum'ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundum meliorem habeat, quàm tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorem meliorem habeat, quàm tu habes, utrum illius malis? Atq; hic

l. Xenop

Xenophon quoque ipse tacuit. Pòst Aspasia: Quoniam uterq; uestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire uolueram, egomet dicam quid uterq; cogitet. Nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, et tu Xenophon uxorem habere lectissimam maximè uis. Quare nisi hoc perfeceritis, ut neq; uir melior, neque femina lectior in terris sit, profectò id semper, quod optimum putabitis esse, multò maximè requiretis, & tu ut maritus sis quàm optimæ mulieris, & hæc ut quàm optimo uiro nupta sit. Hic cùm rebus non dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud quod dubiū uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis, plurimum Socrates usus est: propterea quòd nihil ipse asserre ad persuadendum uolebat, sed ex eo quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessariò approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur. Primum, ut illud quod inducimus per similitudinem, cuiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit, quas res, quasi non dubias antè induxerimus. Nam antè aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligat, quò spectent illæ primæ inductiones, & ad quem sint exitum peruenturæ. Nam qui uidet, si ei rei quæ primò rogetur, rectè assenserit, illam quoq; rem quæ sibi displiceat, esse necessariò concedendam, plerunq; aut non respondēdo, aut malè respondendo longius procedere ro-

gation

gationem non finit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod concessit, ad id quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars constat ex similitudine una pluribus uel. Altera ex eo quod concedi uolumus, cuius causa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui dilucide demonstratum, nisi quod ex civili causarum genere exemplum subiecerimus, uidetur huiusmodi quoque utendum exemplo, non quò præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum: sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est peruagata, quòd Epaminondas Thebanorum Imperator, ei qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum non tradidit, & cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit: poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si Iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis Reipublicæ causa exercitum non tradiderit, patiemini non opinor. Quòd si uosmetipsi, quòd à uestra religione & sapientia

remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem, iniussu populi ad legem adscribi iubeatis, populus Thebanus patietur ne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit, rectum uobis uideatur? Noui uestram intelligentiam, non potest ita uideri Iudices. Quòd si literis corrigi neq; ab illo, neq; à uobis scriptoris uoluntas potest, uidete ne multò indignius sit id re & iudicio uestro mutari, quod ne uerbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam consideremus. Ratiocinatio, est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum & per se cognitum sua se ui & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putauerunt, cum idem usu dicendi sequerentur, paulum in præcipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus quàm in tres partes posse distribui putauerunt. Eorum controuersiam non incommodum uidetur cū utrorunq; ratione exponere. Nam & breuis est, & nō eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minimè negligendus uidetur. Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primum conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ consilio geruntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uarijs, & quàm copiosissimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea quæ ratione regitur omnibus instructior est rebus, & apparatior, quàm ea quæ temere & nullo consilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens, & callidus Imperator omnibus

Ratiocinatio,

De quinque-
partita distri-
butione.

part

partibus commodius regitur, quàm is qui stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est. Nam naus optimè cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cùm propositio sit hoc pacto approbata, & due partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam & signorum ortus & obitus definitum quendam ordinem seruant, & annuæ commutationes, non modò quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt: uerùm ad utilitates quoq; rerum omnium sunt accommodatæ, & diurnæ nocturnæq; uicissitudines, nulla in re unquam mutatae, quicquam nocuerunt. Quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco cõplexionem, eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cùm conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd si melius geruntur ea, quæ consilio, quàm quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur: consilio igitur mundus administratur. Quinque partitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripartitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neq; à propositione, neq; ab assumptione approbationes earum separari oportere, neq; propositionem absolutam, neq; assumptionem sibi perfectam uideri, quæ

1 3

approb

*Boetius et Porphyrius
dicit esse tripartitam,
nam sicut in noua
sed integram oratio.*

approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerant propositionem & approbationem, sibi unam partem uideri propositionem: quæ si approbata non sit propositio non sit argumentationis. Item quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripartita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quam ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summè est ab Aristotele atq; Peripateticis & Theophrasto frequentatum: deinde à Rhetoribus ijs, qui elegantissimi atq; artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probeatur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quam ratio præcipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni: quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est à propositione approbatio. Quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id ad quod adiungitur, & à quo separatur. Est autem quedam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quedam in qua nihil ualet absque approbatione, ut ostendemus: separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem

id quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, eò quòd constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicue uerum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc si non constat, indiget approbationis, qua inducta complexio consequetur: igitur in cæde interesse non potui. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quidem quandam quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuius facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, & ex eo quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est, falsum non esse plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoq; approbationem separatam esse ab assumptione. Nam si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni: quadam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis: quædam autem in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendimus: separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendimus autem quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis: ea est huiusmodi: Si oportet sapere, dare operam Philosophiæ conuenit. hæc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neq; constat inter omnes, propterea quòd multi nihil prodesse Philo-

sophiam, pleriq; etiam obesse, arbitrantur. Assumptio perspicua est hæc: Oportet autem sapere. Hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio: igitur dare operam Philosophiæ conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere perspicuum est: separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quàm tripartitam argumentationem. Atq; ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neq; propositio, neque assumptio indigeat approbationis huiusmodi, ut certū quiddā & breue exempli causa ponamus: Si summopere sapientia petenda est, summopere stultitia uitanda est: summo autem opere sapientia petenda est, summo igitur opere stultitia uitanda est. Hic & assumptio & propositio perspicua est, quare neutra quoq; indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neq; in propositione, neq; in assumptione cōtineri approbationem, sed utranq; suo loco positam, uim suam tanquam certam & propriam obtinere. Quod si ita est, commodè partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem. Quinq; sunt igitur partes eius argumentationis quæ per ratiocinationem tractatur. Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propositionis approbatio, per quam id quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Assumptio, per quam id quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id

quod

Argumenta-
tio quinque-
partita.

quod conficitur ex omni argumētatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controuersia est. De una quoque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur quæ consistant, exempla ponemus: horum quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges, Iudices, ad commodum Reipublicæ referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. Ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atque utilitatem Reipublicæ proponerent. Neque enim ipsi quod obesset, scribere uolebant, & si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa saluas esse uult, sed Reipublicæ, quod ex legibus omnes Respublicas optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam Reipublicæ seruimus, ex Reipublicæ commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius causa est instituta: sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod Reipublicæ conducatur, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio desinite literas legis perscrutari, & legem, ut æquum est, ex utilitate Reipublicæ considerare, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondæ Thebanorum Imperatorem, quam uictoriæ Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam

l 3 claro

claro atq; exornato trophæo carius atq; antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atq; hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi Reipub. causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset Reip. salutis causa, id nō ex Reip. salute interpretari. Quod si leges omnes ad utilitatem Reip. referri conuenit, hic autem saluti Reip. profuit, profectō non potest eodem facto, & communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse. Quatuor autem partibus cōstat argumētatio, cū aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cū aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumētatio tractatur ad hūc modū: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini: quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquere potuit, quā quod ipse magna cum cura atq; diligentia scripsit? Quod si literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, nisi extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istud patiamur, cū præstō lex sit, non ex eo quod apertissime scriptum est, sed ex eo quod suæ causæ conuenit, scriptoris uoluntatem interpretari. Quod si uos Iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini, quid causæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione præterita, quadripartita sic fiet argumentatio: Qui

sepen

sepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Siquid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. Ac primum quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertium turpe. Carthaginenses autem persepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fidem spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione præterita, tripartita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginenses oportet, si incolumes eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus, ac metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem qui putant nonnunquam posse complexione et oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem, hic satis esse dicunt proponere et assumere, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur et omnis ratiocinatio concludenda esse: et illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est, ne quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, hoc modo: Quod si leges omnes ad utilitatem Reipublicæ referri conuenit, hic autem salutis Reipub. profuit: profecto non potest eodem facto, et salutis communi consuluisse, et legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est in eorum fide, spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Urbem
igitur

igitur diruamus. Aut id quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est, id est huiusmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cū uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas id quod sequitur: Fecit igitur incestum, & concluderis argumentationem, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id solum, quod conficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque assumptionis, uel eius approbationis, neque cōplexionis indigere uidetur: sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam & argumētatio nomine uno res duas significat, ideo quod & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac distinctione alia quoque quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. Quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoueat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur id quod inuentum est, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum referret, nequaquam tantum inter summos Oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportet

Varianda
oratio.

oportebit. Nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si nō similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione nō semper à propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neq; eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quàm facile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in Philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm ceteros attendisse non affirmamus, sed perquisitius & diligentius cōscripsisse pollicemur. Nunc ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO est, per quam argumentando aduersariorum cōfirmatio diluitur, aut infirmatur, aut aluiatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur cōfirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus inuentionibus, nisi id quod personis, aut negotijs attributum est. Quare inuentionem & argumentationū expolitionem ex illis quæ antè præcepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quædam præceptio detur hu-

ius

De reprehensione.

Reprehensio-
nis modi.

ius quoq; partis, exponemus modos reprehensionis, quos qui obseruabunt, facilius ea quæ contradicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum pluræue: aut his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem, alia æquè firma, aut firmior ponitur. Ex ijs quæ sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi: aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur: aut quod signum esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse: aut si complexio, aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur: aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut antè ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicuè falsum erit, hoc modo: Nemo est qui non pecuniam quàm sapientiam malit. Aut ex contrario quoq; credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui nō officij cupidior sit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem constet esse auarum, dicat cuius mediocris officij causa, se maximam pecuniam neglexisse. Aut si quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi quî potuit? Aut si id quod rarò fit, fieri omnino negatur: ut Curius pro Fulvio: Nemo potest uno aspectu,

neq;

neq; præteriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumitur, id ex iisdem locis quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primū ucrum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremò scisse eum, de qua queritur, eius rei legem, & consuetudinem. Nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cū separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signum, aut parū magnū esse, aut à se potius, quàm ab aduersarijs stare, aut omnino falsò dici, aut in aliam quoq; suspicionem duci posse demonstrabitur. Cū autem pro cōparabili aliquid inducitur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse quod conferetur ei quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud quod per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cū ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum qui iudicarunt, similitudine eius rei qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, cōmemorando non modò non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatū: & demonstrando difficilius & maius fuisse id iudicatum quod afferatur, quàm id quod instet.

Ex

Ex contrarijs locis, si res aut uera, aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atq; erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quod iudicatum sit: & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduvertere, ne cum aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus autoritas iudicati maximè potest infirmari. Atq; ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uerò sicuti necessaria inducentur, ea si forte imitabuntur modò necessariam argumentationem, neq; erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primum complexio, quæ utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur: si falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo:

Nam si ueretur, quid eum accuses, qui est probus?

Sin inuerecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accuses, qui id parui auditu æstimet?

Hic siue uereri dicens, siue non uereri, concludendum hoc putat, ut neges esse accusandum. Quod conuersione sic reprehendetur: Imò uerò accusandus est. Nam si ueretur, accuses: non enim parui auditu æstimabit. Sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses: non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur: Verum si ueretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitiosa intelligitur,

Enumeratio
uitiosa.

si aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere: aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contrà dici possit, aut causa non sit quare non honestè possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationib

tionibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut si horum nihil est, surripueris necesse est. Sed neq; emisti, neq; hæreditate uenit, neq; domi natus est, neq; donatus est: necesse est ergo surripueris. Hoc commodè reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius prædæ sectio non uenierit: quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehenditur, si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si exempli causa, ut in eodem uersemur, poterit ostendi hæreditate uenisse: aut si extremum illud non erit turpe concedere: ut si quis, cum dixerint aduersarij, Aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehenditur, si id quod sequitur, non uideatur necessario cum eo, quod antecessit, cohærere. Nam hoc quidem, Si spiritum ducit, uiuit: si dies est, lucet, eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohærere uideatur. Hoc autem, Si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, ut demonstretur nõ necessario cum priore posterius cohærere. Hoc genus & cætera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hîc exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliqua adiungi possit, sed ipsa separatim longitæporis & magnæ atq; arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atq; ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex ijs quæ sumuntur, aliquid non

m conce

conceditur, sic infirmabitur. Quum autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si quum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contraq; eum quis uelit hac argumentatione uti: Si uenisses ad exercitum, à Tribunis militaribus uisus esses: non es autem uisus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositionem & assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim quam cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem, quò facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi uitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris, ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo quod ipse concesseris, sed ex eo quod ille sumpserit, confici complexionem ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecuniæ: mercaturæ enim nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur, Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, & idcirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoq; hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant quid concesseris, & idcir

et idcirco id quod non conficitur, quasi cōficiatur, in con-
 clusione infertur, hoc modo: Si ad illū hæreditas ueniebat,
 uerisimile est ab illo esse neccatum. Deinde hoc approbant
 plurimis uerbis: pōst assumunt, Ad illum autem hæreditas
 ueniebat: deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex ijs quæ
 sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter
 oportet, et quid sumatur, et quid ex his cōficiatur. Ipsum Vitia argumē
tationis.
 autem genus argumentationis uitiosum his de causis osten-
 detur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id quod insti-
 tuitur, accommodabitur. Atq; in ipso uitium erit, si omnino
 totum falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remo-
 tum, si mala definitio, si cōtrouersum, si perspicuum, si non
 concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si incon-
 stans, si aduersum. Falsum est in quo perspicue menda- Falsum.
 cium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam
 negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur
 sapiens erat. Commune est, quod nihilò magis ab aduersa- Commune.
 rijs, quàm à nobis facit, hoc modo: Idcirco Iudices, quia ue-
 ram causam habebam, breui perorauī. Vulgare est, quod Vulgare.
 in aliam quoq; rem non probabilem, si nunc concessum sit,
 transferri possit, hoc modo: Si ueram causam non haberet,
 uobis se, Iudices, non commisisset. Leue est quod aut post Leue.
 tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem uenisset, non com-
 misisset: aut perspicue rem turpem leui tegere uult defen-
 sione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
 In regno reliqui, nunc desertum ab omnibus
 Summo periculo sola ut restituam, paro.

Remotum est, quod ultra quàm satis est, petitur, hoc Remotum.
 modo, Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio
 Graccho collocasset, atq; ex ea duos Gracchos procreas-
 set,

set, tantæ seditiones natæ non essent. Quare hoc incommodum Scipioni adscribendum uidetur. Huiusmodi est illa quoq; conquestio:

Vtinam ne in nemore Pelio securibus

Cæsa cecidisset abicigna ad terram trabes.

Longius enim repetita est, quàm res postulabat.

Definitio mala.

Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atq; inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosus, quàm ambitiosus, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapiëntia, est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid nõ graue, nec magnum continens, sic: Stultitia, est immensæ gloriæ cupiditas. est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita.

Controuersum.

Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia causa affertur, hoc modo: Eho tu, dii quibus est potestas motus superum atq; inferum, Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum.

Perspicuum est, de quo non est controuersia: ut si quis, cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam.

Non concessum.

Non concessum est, cum id quod agitur, in controuersia est: ut si quis, cum Vlysssem accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse ab homine ignauissimo uirum fortissimum Aiaccem necatum.

Turpe.

Turpe est, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur.

Offensum.

Offensum est, quod eorum qui audiunt, uoluntatem ledit: ut si quis apud Equites Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudiciariam laudet.

Contrarium.

Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt: ut si quis apud Alexandrum Macedonem

contra

contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quam urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re, diuerse dicitur: ut si quis cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualitudine posse bene uiuere. aut se amico adesse propter beneuolentiam, sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum. Aduersum est, quod ipsi causae aliqua ex parte officit, ut si quis hostium uim, et copias, et felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si cum totum debeat ostendere de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut si non id quod accusabitur defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, ut Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uituperabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uitij reprehendat. Aut si quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut si quis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret. Aut si, cum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime uitam beatam efficiat. Aut si infirma: ut Plautus,

Amicum castigare ob meritam noxiam,

Inconstans.

Aduersum.

Immane est facinus, uerum in ætate utile
 Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
 Non castigabo pro commerita noxia.

Quartus mo-
 dus reprehensionis.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecunie cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximū bonum est amicitia, plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem, æquæ firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uersatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquum esse concedimus: sed id quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cum id quod illi defendant, utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstramus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus. Hermagoras digressionem deinde tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressionem ille putat oportere quandam inferri orationem à causa atque à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licebit. Nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numerum reponi, quod de causa digredi, nisi per locum communem displicet, quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem & uituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLUSIO, est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res dispersæ & diffusæ dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi causa, unum sub aspectum subiiciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: Sin uarie fiet, & hanc suspicionem & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamq; rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod difficilius est, dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmaris: tum ab ijs qui audiunt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut antè dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparisonem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut quid, & quo loco quidq; dixeris admoncas: tum uerò personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, & quærat à uobis quid dubitetis, quid possitis dicere,

De conclusionem.

cum uobis hoc & hoc sit demonstratum. Atq; hinc item ut in nostra persona licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret querere, alias hac facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent, nonne hac apud uos quererentur? Quidnam amplius desideratis Iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur quod erit grauissimum, & unumquodq; quam breuissime transeatur, ut

Indignatio. memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio, est oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi praeceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quae personis atque negotijs attributae sunt, quaeuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea quae separatim

Loci indignationis.

de Indignatione praecipui possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab autoritate, quum commemoramus quantae curae res ea fuerit aut Dijs immortalibus, aut eis quorum autoritas grauissima debeat esse. Qui locus sumetur ex sortibus, & oraculis, uatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, Senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem

quem illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est: an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex autoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est: an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus quidnam sit euenturum, si idem cæteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audacie futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo quod uni concessum sit, sibi quoq; tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem, quæ si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neq; ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consultò et de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur quòd tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, per manum opulentam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neq; factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficio, de quo agitur, atq; id à feris quoq; hominibus, & à barbaris gentibus & immanibus bestiis remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices, crudeliter facta dicentur: & deinceps si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in

uicinos, in amicos, in eos quibuscum uitam egeris, in eos apud quos educatus sis, in eos à quibus eruditus sis, in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos, in eos qui neque ledere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem, cum alijs quæ constant esse peccata, hoc quo de quæstio est, comparatur: & ita per contentionem quantò atrocius & indignius sit illud de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quàm maximè ante oculos eius apud quem dicitur, ponimus, ut id quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minimè oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant: si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent: si ad mulieres, de uxoribus: si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoque & hostibus ea quæ nobis acciderunt, indigna uideri solere. Et indignatio quidem his ferè de locis grauissimè sumetur. Conquestio. Conquestio autem huiusmodi de

di de rebus parteis petere oportebit. Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem & misericordem conficere oportet, quò facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas ostenditur: qua ratione habita grauiter & sentētiosè, maxime demittitur animus hominum, & ad misericordiā comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem cōsiderabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius per quem unumquodq; deploratur incommodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio, & si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberabiles proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficijs, quas passi perpeßuri uer sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere: & re quoq; ipsa, quasi absit, non uerbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præter spem in miserijs demonstratur esse, & cum aliquid expectaret, non modò id non adeptum esse, sed in summas misérias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos qui audiunt, similem casum conuertimus, & petimus ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat esse, nos cum uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non postremam eius

Loci conquestionis.

uocem

uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad multas & expertes animi res refertur, ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Undecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commodatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, qui cum libentissime uixeris, ut à parēte, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab ijs, à quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut à quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur: in quo orantur modò illi qui audiunt, humili & supplici oratione, ut misereantur. Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum qui chari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamē amplum & excelsum, & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. Nam sepe uirtus & magnificētia, in quo grauitas & autoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio, commotis autem animis, diutius in conuestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit Rhetor Apollonius, Lacryma nihil citius arefcit. Sed quoniam & satis, ut uide-

mur,

mur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit, quæ sequuntur deinceps in secundo libro dicemus.

M. T. CICERONIS
DE INVENTIONE
LIBER II.

ROTONIATÆ quondam, cum florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. Itaq; Heracleoten Zeuxim, qui tum longè cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is & cæteras tabulas complures pinxit (quarum nonnulla pars, usq; ad nostram memoriam propter fani religionem remansit) & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. Quod Crotoniatæ, qui cum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepiissent, libenter audierunt. Putauerunt enim cum, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. Neq; tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis ilico quesivit ab eis quasnam uirgines formosas haberent. Illi autem statim hominem duxerunt in palæstram, atque ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate. (Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus & dignitatibus antesteterunt, atq; honestissimas ex gymnico certamine uictorias domum cum
maxi

maxima laude retulerunt.) Cum puerorum igitur formas
 & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquit
 illi, sorores sunt apud nos uirgines. Quare qua sint illae
 dignitate, potes ex his suspicari. Praebete igitur mihi quae-
 so, inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dum pingo id
 quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex
 animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniata
 publico de consilio uirgines unum in locum conduxerunt,
 & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. Ille
 autem quinque delegit, quarum nomina multi poëtae me-
 moriae tradiderunt, quod eius essent iudicio probatae, qui
 uerissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. Neque
 enim putauit omnia, quae quæreretur ad uenustatem, uno in
 corpore se reperire posse, ideo quod nihil simplici in ge-
 nere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit.
 itaque tanquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si
 uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuun-
 cto incommodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque
 uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non
 unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes par-
 tes, quocumque essent in genere, exprimendae nobis necessa-
 rio uiderentur: sed omnibus unum in locum coactis scripto-
 ribus, quod quisque commodissime praecipere uidebatur, ex-
 cerpsimus, & ex uarijs ingenijs excellentissima quaeque li-
 bauimus. Ex his enim qui nomine & memoria digni sunt
 nec nihil optime, nec omnia praeclearissime quisquam dice-
 re nobis uidebatur. Quapropter stultitia nobis uisa est, aut
 à bene inuentis alicuius recedere, si quo in uitio eius offen-
 deremur, aut ad uitia quoque eius accedere, cuius ali-
 quo bene praeepto duceremur. Quod si in ceteris quoque
 studijs à multis eligere homines commodissimum quodque
 quam

quàm sese uni alicui certo uellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perseuerarent, aliquanto ex inscitia leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atq; in illo picturæ scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omniū quicunq; fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis, usq; ad hoc tempus expositis copijs, quodcunq; placeret, eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidam scriptores artis usq; ab principe illo atque inuentore Tysia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusq; præcepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, atq; enodata diligenter exposuit, ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes qui quod illi præcipiant uelint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multò commodiorem explicatorem reuertantur. Atq; hic quidē ipse, & sese ipsum nobis, & eos qui ante se fuerant, in medio posuit, ut cæteros & seipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta scquebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus
ab hac

ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera uerò omnis in dicendi erat studio & præceptione occupata: unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea quæ commodè dici uidebantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. Quòd si ea quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profectò neque nos, neq; alios industriæ nostræ poenitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præterisse, aut non satis eleganter secuti uidebimur, docti ab aliquo faciliè & libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stultè, & diu perseuerasse turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione, simul quærentes dubitanter unumquodque dicemus, ne dum paruulum hoc consequimur, ut satis commodè hæc perscripsisse uideamur: illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verùm hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita studiosè, quoad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones continebat. Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta

Epilogus dictorum in primo libro.

cepta. Quare cum in eo cæteris de rebus distinctius dictum sit, dispersè autem de confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inuenta unamquaq; in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex superiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc quæ nunc præcipiuntur, ad confirmationis & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quæ antè exposita sunt, constitutionis genere uno pluribusue uersetur. Hoc quanquam ita est, tamen cum communiter quædam de omnibus præcipi possint, separatim quoq; aliæ sunt cuiusq; generis & diuersæ præceptiones. Aliud enim laus, aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere debet. In iudicijs quid æquum sit quæritur. In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile. Nam cæteri utilitatis modò finem in suadendo & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neq; nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones: ueruntamen oratio quædam ex ipso fine & genere causæ nascitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuersijs in iudiciali genere causarum & præceptorum uersabimur. Ex quo pleraq; in cætera quoq; causarum genera simili implicita controuersia nulla

n cum

De coniectu-
rali.

cum difficultate transferentur : pòst autem separatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali constitutione proficiscemur , cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam , & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus: cum hoc, ut ferè fit , in uia sermonem contulit : ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere uellent. Quare cùm in quãdam tabernam diuertissent, simul cœnare, & in eodem loco somnum capere uoluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur pòst inuentum , cùm in alio maleficio deprehensus esset) cùm illum alterum , uidelicet qui nummos haberet, animaduertisset , noctu postquam illos arctius, ut fit , iam ex lassitudine dormire sensit , accessit, & alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum è uagina eduxit , & illum alterum occidit , nummos abstulit , gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multò ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel & sepius , illum somno impeditum non respondere existimauit , ipse gladium, & cætera quæ secum attulerat , sustulit , solus profectus est. Caupo non multò pòst cœclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum , qui antè exierat, consequitur : in itinere hominem comprehendit , gladium eius è uagina educit , reperit cruentum : homo in urbem ab illis deducitur , ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio , Non occidi. Ex quibus constitutio est. Questio eadem in coniecturali , quæ iudicatio , Occiderit ne. Nunc exponemus locos , quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horũ locorum expositione, & in cæterorũ oportebit

bit attendere, non omnes in omnem causam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur, sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso, coniectura capienda est. Causa distribuitur in impulsione & in ratiocinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur: ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio & cura non potuerit: & id quod fecit impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem, est diligens & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de causa uitasse, aut secutus esse animus uidetur, ut si amicitie quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si glorie si pecunie, si deniq; ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendi ue commodi: aut contra reiiciendi, diminuendi, deuitandi ue incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoq; incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi causa, aut maioris adipiscendi commodi suscipitur: aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi, aut maioris uitandi incommodi præteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis & sententijs amplificare debet, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta

Causa.

Impulsio.

Ratiocinatio

animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsus aliquē id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinū collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autem non impulsione, uerū rationatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, & id augebit quā maxime poterit, ut quoad eius fieri possit, idonea quā maxime causa ad peccandum hortata uideatur. Si gloriæ causa, quantam gloriam cōsecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiae, si inimicitiarum, & omnino quicquid erit quod causæ fuisse dicet, id summē augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modò, uerumetiam uehementius, quid in opinione eius quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest ei uisum esse qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res alijsmodi est ac putatur, aut non is euentus est, quem arbitrati sunt. Res alijsmodi est tum, cum aut id quod bonum est, malum putant: aut contrā, quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici uita, aut deniq; officio suo antiquiorem aut suauiores, non erit hoc accusatori negādum. Nam in eum culpa & summum odium trāsferetur, qui id quod tam uerē & pie dicetur, negabit. Verū illi dicendum erit, illi non esse ita uisum, quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent

tinent, de quo post dicendum est. Euentus autem tum fal-
 lit, cum aliter accidit, atq; ij qui arguuntur, arbitrati esse
 dicuntur: ut si quis dicatur alium occidisse, ac uoluerit,
 quod aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione
 falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento non
 sit hæres, quod eius testamento se hæredem arbitratus sit.
 Non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed
 qua cogitatione & spe ad maleficium profectus sit, consi-
 derare: & quo animo quid quisque faciat, non quo casu
 utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud
 erit accusatori, si demonstrare poterit, alij nemini cau-
 sam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam ido-
 neam nemini. Sin fuisse alijs quoque causa faciendi uide-
 bitur, aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut
 facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non
 affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Fa-
 cultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cætera quæ
 ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur.
 Voluntas, si animus à talibus factis uacuus & integer esse
 dicetur. Postremò quas ad defensionem rationes reo da-
 bimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abute-
 tur. Verum id breui faciendum est, & in unum multa
 sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc
 accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum
 uideatur. Atque accusatori quidem hæc ferè sunt in causa
 facienda & considerata. Defensor autem ex contrario:
 primum impulsione aut nullam fuisse dicet, aut si fuisse
 concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse de-
 monstrabit, aut non ex ea soluere huiusmodi facta nasci
 docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ uis & na-
 tura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commi-
 sisse

Coniectura
ex persona.

sisse dicetur: in quo & exempla & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quàm leuissimè quietissimam ad partem explicanda, ut & res ipsa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quàm alijs, aut incommodum sibi maius quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitur dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo quod acciderit, aut cum illo periculo quod subeatur, comparanda: qui omnes loci similiter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei uisum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quanquàm in falsa fuerit opinione, demonstrandū erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quòd si dubitauerit, summæ fuisse amentie, dubia spe impulsus certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen uolet transferre. Ex persona autem coniectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet.

De

De hominis enim certo & proprio uocabulo agitur : ut si dicamus idcirco aliquem Calidum uocari, quòd temerario & repentino consilio sit : aut si ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dedisse, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur suspensiones, cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus & eruditus sit quæritur, & quibuscum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur : aut deniq; aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolute consistit : quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoq; locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet per se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia : propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem, quoniam est assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium est aliquid faciendi, non faciendi'ue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia (ut in

n 4 confir

confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid asserant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ: ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex antè factis accusator improbare debet, & ostendere, si quo in pari antè peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem antè suspicionem uenerit, ac maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotum peccasse, aut in æquæ magna re, aut in maiore, aut in minore: ut si quis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare, aliqua in re, eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoq; genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & autoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affi-

nis poterit uitio reus antè admissio demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi Iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam cum antè celasse, nunc manifestò teneri. Quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem antè peccandi non fuisse, aut causam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est eum qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita antè acta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demonstrato argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debet uitam eius, qui insimulabitur, quàm honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara & eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraq; re, cum necesse non esset officij causa, aut in Rempub. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modò expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eò confirmatius erit, si cum potestas impune aliquid faciendi minus honestè fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eò firmitus, si eo ipso in genere quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si cum auaritiæ causa fecisse arguatur, minimè omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conuestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitij remotissimus, eam causam putare, quæ homines au-

Defensoris
munus.

Suspiciones
ex facto.

daces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non uitam honeste actam tali in tempore, quam plurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facile possit: non ex antea acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in antea acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falso uenisse in eam existimationem dicentur, aut ex aliquorum inuidia, aut obrectatione, aut falsa opinione: aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni, adolescentiæ, aut alicui non malitiöse animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ turpitudine, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare antea factis omissis, illud quod instet agi oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducuntur: si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atque ex negotio proficiuntur. Ex negotio duci poterunt, si eas res quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quesita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertract

tractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas, quorum uniuscuiusq; uis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hîc nō admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia & potestas earum rerū, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, considerata est. Deinde uidendum est quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æquè magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si quemadmodum res maiores, minores, æquè magnæ, similesq; agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoq; uidendus erit: hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire, magnopere considerandum est, ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quærentur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequuntur. In qua uidebimus ecquæ cōsuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio, ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspensiones, quæ communiter, & ex negotiorū, & ex personarum attributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, cōsilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraq; pertinent ad easdem res, quæ rē credibilē, aut incredibilē facere possunt, & cum facti suspensione iunguntur. Maxime enim quæri oportet

Euentus uidendus.

Aliæ suspensiones.

tet in hac constitutione: Primum poterit'ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde utrū id facinus sit, quod poenitere fuerit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicauerit, quod sermonis causam quaesuerit, quod simul diuerterit, dehinc coenarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitem tam æquo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. Queritur enim utrū uideatur diligenter ratio faciendi esse habita & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quaeritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nam sepe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc quæ negotijs, & illa quæ personis sunt attributa.

Hic neq; facile est, neq; necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidq; accusatorem, & quomodo defensorē tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod causa posita, quid in quanque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hinc se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparisonis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quod & infinitum est tot de rebus utranq; in partem singillatim de unaquaq; explicare, & aliàs aliter hæc in utranq; partem causæ solent conuenire.

Quare

Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij, & suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, & quid quæq; pars suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo consilio, qua spe perficendi quidq; factum sit: cur hoc modo potius quàm illo: cur ab hoc potius, quàm ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc antè factum sit, cur hoc antè factum non sit: cur hoc in ipso negotio: cur hoc post negotium: aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit constet: ne oratio, aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius ne rei sit signum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus antè dictum est: & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ cōtra omnia uterq; simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ cōmodum debet. Nam & ex quæstione suspensiones, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere, & ij qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius qui in quæstione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa & ueritas ex iisdē attributionibus reperiretur. Omni autem

Loci commu-
nes.

tem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ so-
lùm quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in
omnes eiusdem generis causas transferri non satis commo-
dè possit. Pars autè est peruagatior, & aut in omnes eius-
dem generis, aut in plerasq; causas accommodata. Hæc
ergo argumenta quæ transferri in multas causas possunt,
locos communes nominamus. Nam locus cõmunis aut cer-
tæ rei quandam cõtinet amplificationem: ut si quis hoc ue-
lit ostendere, eum qui parentem necarit, maximo supplicio
esse dignum: quo loco, nisi perorata, & probata causa, non
est utendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoq; habeat
probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi
oportere, & contrà, suspicionibus credi non oportere. Ac
pars locorum communium, aut per indignationem, aut per
conquestionem inducitur, de quibus antè dictum est: pars
per aliquam probabilem utraq; ex parte rationem. Distin-
guitur autem oratio atq; illustratur maximè, rarò inducen-
dis locis communibus, & aliquo loco iam certioribus illis
auditoribus, & argumentis confirmatis. Nam & tum con-
ceditur commune quiddam dicere, cùm diligenter aliquis
proprius causæ locus tractatus est, & auditoris animus
aut renouatur ad ea quæ restant, aut omnibus iam dictis
exuscitatur. Omnia enim ornamenta clocutionis, in quibus
& suauitatis, & grauitatis plurimùm consistit, & omnia
quæ in inuentione uerborum & sententiarum aliquid habent
dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non ut
causarum, sic Oratorum quoq; multorum communes loci
sunt. Nam nisi ab ijs qui multa exercitatione magnam sibi
& uerborum, & sententiarum copiam comparauerint, tra-
ctari non poterunt ornate & grauiter, quemadmodum natu-
ra ipsorum desiderat. Atq; hoc sit nobis dictum communiter
de

de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalcm constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam antè actam spectari oportere, & non oportere. Eiusdem esse qui in illa re peccarit, & hoc quoq; admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & non oportere. At hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum miseri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conuestione captatur. Hi & cæteri omnes loci communes, ex iisdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes: sed illæ tenuius & acutius, & subtilius tractantur: hi autem grauius & ornatiùs, & cum uerbis, tum etiam sententijs excellentibus. In illis enim finis est, ut id quod dicitur, uerum esse uideatur. In his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

C V M est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc causa: C. Flaminius is qui C O S. Rempub. malè gessit bello Punico secūdo, cū Trib. Pleb. esset inuito Senatu, & omnino contra uoluntatem omniū optimatum, per seditionem ad populum legē agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit: accersitur maiestatis. Intentio est,
Maiest

Constitutio
definitiua.

Maiestatem minuisti, quòd Tribunū Pleb. de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui maiestatē. Quæstio est, Maiestatem ne minuerit. Ratio, In filium enim, quam habebam potestatem, ea usus sum. Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribunitiam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuat ne is maiestatem, qui in tribunitiam potestatem patria potestate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis fortè arbitretur nos nō intelligere aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partē solam sumimus, in qua præcepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa, si diligenter attendet, omnes uidebit constitutiones, & earum partes, & controuersias, si quæ fortè in eas incidēt. Nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod ostenderis esse: uerbi causa, Maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmāda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cum quemadmodum, &

quibus

quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio, & si quæ incommoda consecutura sint, eo concessio, ostendetur. Id autem ex honestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. Et si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contrā. Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ: ut si quærat, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modò rerum, uerum etiam uerborum potestati sibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis & aperta, et ex opinione hominū descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de Repub. cum potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est, similibus, & exēplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quæ ijsdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur: & cætera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa, non res solum conuertere, uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communnes loci, qui aut calumnie

Defensoris
loci.

accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, ut à misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum causa postulabit, utemur.

Translatio, &
commutatio.

C V^l M autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quod non aut is agit quem oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera queramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atq; in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius civile habemus constitutum, ut à causa cadat is, qui non quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerumq; uersantur. Ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, et omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis: confirmantur autem assumpta alia aliqua constitutione. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdam nomen esset delatum, & quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quedam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet ut diu consistat, cum de nece parentis nihil demonstratū sit, indignum facin

facinus esse ea poena afficere cum, qua parricide afficiuntur. Id autem si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causae subscriptum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur poena si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poenae conuentionem ex translatiuo genere inducendo totam infirmabit accusationem. Veruntamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translatione confirmabit. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: Cum ad uim faciendam quidam armati uenissent, armati contra praesto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum: postulat is, quicum agitur, à Praetore exceptionem, extra quam in reum capitis praepudicium fiat. Hic is qui agit, iudicium purum postulat. Ille quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaestio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quaeritur, praepudicium fieri. Infirmitas rationis, Eiusmodi sunt iniuriae, ut de his indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum satis ne causae sit. Quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praepudicetur. atque exemplum quidem hoc est. In omni autem causa ab utroque quaeri oportebit, à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine,

quòd alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an rectè sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem cōmunis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac pœnam, quia causæ diffidat. A translatione autem omnium fore perturbationem, si nō ita res agatur, & in iudicium ueniat quo pacto oporteat: hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore: atq; hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem & partes eius consideremus.

Constitutio
generalis.

Negotialis,
constitutio.

C V' M & factio, & facti nomine cōcesso, neq; ulla actionis illata controuersia, uis & natura & genus negotij ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis uideri diximus, negotialem & iuridicalem. Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum heredem fecit, pupillus autem antè mortuus est, quàm in suam tutelam ueniret. De hereditate ea quæ pupillo uenit, inter eos qui patris pupilli heredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est, possessio heredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Imò nostra qui heredes secundi testamento patris sumus. Quæstio est, Vtrorum sit. Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Imò pater sibi scripsit, & secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquam quod ipsius fuit in testamen-
to,

to, ullius uestrum esse non potest. Iudicatio, Possit'ne quisquam de filij pupilli re testari. An hæredes secundi ipsius patris familiās, non filij quoq; eius pupilli hæredes sint. Atq; hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaq; dicatur, hîc admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, cum id, quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dissimilibus de causis hæredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit, Non est una pecunia, propterea quod altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, Vnā'ne pecunia fuerit, aut si hæc erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de causis: de eo ipso iudicatio nascitur, Possint'ne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes. Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo & rationes & rationū infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur. Quædā autem ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse: post autem approbata. Quædam aut à consuetudine, aut uerò utilia uisa, legibus esse firmata. Ac Ius naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam

Ius Consue-
tudinis.

innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religionem, eam, quæ in metu & cæremonia Deorum sit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorum & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat. Vindicationem, per quam, uim & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse chari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reueremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac naturæ quidem iuraminus ipsa quærentur ad hanc controuersiam, quòd neq; in hoc ciuili iure uersantur, & à uulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem uerò aliquam, aut ad rem amplificandam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobarit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. Quo in genere & alia sunt multa, & eorum multò maxima pars, quæ Prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt. Quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iure præstare dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam antè sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quæq;

quonq; attendere, atque elicere pertentando unamquaq; partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut antè dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum possit, et oporteat, considerabitur. Nam certi qui in omnes incidant loci præscribi non possunt: in plerisq; fortasse ab auctoritate Iurisconsultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius consideremus.

IURIDICIALIS est, in qua æqui & iniqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes sunt due, quarum alteram absolutam, alteram assumptiuam nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se, non ut negotialis implicite & abscondite, sed patentius & expeditius recti, & non recti quæstionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello superauissent, & ferè mos esset Graijs, cum inter se bellum gessissent, ut ij qui uicissent, trophæum aliquod in finibus statueret uictoriæ modò in præsentia declarandæ causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est apud cōmune Græciæ concilium. Intentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Eam enim ex bello gloriã uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimiciarum monimentū Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summæ uirtutis celebrandæ causa Graij de Graijs æternum inimiciarum monimen-

Iuridicialis.

Absoluta.

*Amphictyona (syn)
commune Græciæ
(Plinij).*

tum statuerint, recte ne an contra fecerint. Hanc ideo rationem subieciimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus quæ, fortasse usi sunt, Non enim iuste, neq; pie bellum gessistis: in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Vtrunq; autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendæ sunt, atq; in causam negotialem, de qua antè dictum est. Locos autem communes et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis, aut conqueſtionis, & ex iuris utilitate & natura multos & graues sumere licebit, et oportebit, si causæ dignitas uidebitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis consideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autè foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum nõ sit probandum, ex eo cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidam Imperator, cum ab hostibus circumsideretur, neq; effugere ullo modo posset, de pactus est cum eis, ut arma et impedimēta relinqueret, milites educeret. itaq; fecit: armis & impedimentis amissis, præter spem milites cōseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio: sed nos hunc locū, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma & impedimēta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Milites enim omnes periissent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non periissent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes, Periissent ne: &, Ideo ne fecerit. aut hæc cōparatiua, cuius nunc indigemus. At enim satius fuit amittere milites, quàm arma

Assumptiua.

&

& impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur, Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc passionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem uenire. Hoc causæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque constitutionum rationem atque præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo quod crimini dabitur, ij qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliam ob causam ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium sicut in hac causa, (nam maiestatis accersitur) definitione & definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerumque in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à cæteris generibus controuersiarum sic ex sua uis considerabitur, si illud quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabitur non ita fieri solere, neque oportere, neque

esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficio, & omnino id quod arguitur, cum eo quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, cōtendere, & hoc extenuando, maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse illud quod uirrit reus, quàm illud quod fecerit. Honesti autem, & utilis & necessarij uis & natura, in deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam causam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quàm antè exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire? Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res ueniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erunt inductæ, in ijs ipse quoq; ex ijsdem constitutionibus defensionem comparabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparisonem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris, in eum qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroq; fateatur: querat tamen aliquam defensionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est, nullum factum inutile, neq; turpe, neq; item utile, neq; honestum putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus, per quem magna cum
ampl

amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis, ante oculos eorum qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoq; idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atq; ea faciendi causa per idem tempus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id quod agitur confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. Is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatibus cum gemitu & lamentatione: indigne passus, uirginem occidit, accusatur. Intentio est, Iniuria sororem occidisti. Depulsio est, iure occidi. Questio est, Iure ne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum Romanum uicisse moleste ferebat. Infirmatio est, tamen à fratre indemnata necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostiū lugeret, de fratribus & populi Romani uictoria non gauderet, oportuerit ne eam à fratre indemnata necari. Hoc in genere causæ, primum siquid ex cæteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re cōuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quam iudicium interponere. Tum leges quoq; & iudicia de-

Relatio criminis.

monstr

monstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus & iudicio uindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id quod in eum criminis cōferatur, de quo is ipse qui cōferat, iudicium fieri noluerit: & id quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum qui eum nunc apud Iudices accusent, quem sine Iudicibus ipsi condemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & Iudices longius quàm potestatem habeant, progressuros, si simul & de reo, & de eo quæ reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio: si uerò cæteri quoq; idem faciāt, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esse indignum, eum, qui ne de damnata quidē pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quàm maximè: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea per amplificationē ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem quæ per
alias

alias constitutiones inducentur, ex ijs locis qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam, & audaciam, & quàm maximè per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, antè oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus: & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modò uiro bono, uerùm etiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maximè debuerit animaduertere, qui animaduernerit, ut non tam rectum, nō tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atq; ab eo uindicari, quo modo, & à quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atq; hìc demonstrandum est rationibus, & rebus similibus, permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modò non necesse sit, sed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cùm id quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atq; hìc utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem qui sumpserit audaciam & crudelitatem, indignatio. Ab defensor

fenfore in eius quem ultus sit, audaciam sui conquestione,
 rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius qui
 fecerit, & causa, & tempore considerari oportere: quid
 mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi
 tanta & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut
 ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam
 rem, quam charam esse omnibus, aut necesse est, aut oportet
 esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cum eius intentio
 facti quod ab aduersario infertur, in alium, aut in
 aliud dimouetur. Id fit bipartito. Nam tum causa, tum res
 ipsa remouetur. Cause remotionis hoc nobis exemplo sit:
 Rhodij quosdā legarūt Athenas. Legatis Quæstores sum-
 ptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti
 non sunt. Accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. De-
 pulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ra-
 tio est, Sumptus enim qui de publico dari solet, is ab Quæ-
 store non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id quod pu-
 blicè uobis datū erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio
 est, Cum ijs qui legati erant, sumptus qui debebatur de pu-
 blico, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilomi-
 nus legationem. Hoc in genere primū, sicut in cæteris si
 quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi
 possit, uideri oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione,
 & ex relatione criminis in hanc quoq; causam conuenire
 poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum
 reus dicet, primū defendet, si poterit: sin minus pote-
 rit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem
 ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet, suo quen-
 que officio consulere oportere: nec si ille peccasset,
 hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, sepa-
 ratim illum, sicut hunc accusari oportere, & non cum
 huius

huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cum cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa demonstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere quod accusator dicat oportuisse. Quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis uis implicata, demonstrabit. Quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quam conuenerit factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis & studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis, aut dictis, atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Quæstor mortuus esset, & idcirco Legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus quæ conuenient, assumere: de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes iidem utrisq; ferè, qui superioribus assumptiuis incident. Hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici non oportere. Ipsius autem rei fit remotio, cum id quod datur crimini, negat neq; ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec si quod in eo sit delictum, sibi attrib

attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi : in eo fœdere , quod factum est quondam cum Samnitibus , quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu Imperatoris. Fœdere autem ab Senatu improbato , & Imperatore Samnitibus dedito , quidam in Senatu eum quoq; dicit , qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteat'ne. Ratio est , Non enim meum fuit officium , nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem , & esset summa cum autoritate & potestate Imperator, qui uideret ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen quoniam tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio est , Cum is qui potestatis nihil habuerit, iussu Imperatoris in fœdere , & in tanta religione interfuerit , dedendus'ne sit honestius , nec'ne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt , quòd in illo concedit se reus oportuisse facere , id quod fieri dicat accusator oportuisse , sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quæ uoluntati suæ fuerit impedimento sine cōcessionis partibus. Nam earum quædam maior uis est, quòd paulò pòst intelligetur. In hoc autem non accusare alterum , nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem, nec ad se, nec ad potestatem , neq; ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atq; in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoq; sæpe ex remotione criminationem cōficit. Vt si quis eum accuset, qui cùm Prætor esset, in expeditionē ad arma populū uocarit, cùm c o s s. adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat : sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur , ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroq; ex omnib

omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitatis partibus, exēplis, signis, ratiocinando, quid cuiusq; officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, & fuerit ne ei quo de agitur, id iuris, officij, potestatis attributū, nec ne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit. Concessio est, per quam non factum ipsum improbatur ab reo, sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes duæ, purgatio & deprecatio. Purgatio est, per quam eius qui accusatur, non factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid qui arguitur, negatur. Vt apud quosdam lex erat, Ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu quem conspiciebant, potiti essent, ei Deo, qui ibi esset, se uitulum immolatueros. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exissent, uitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolastis ei Deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nesciui non licere. Infirmatio est, Tamen quoniam fecisti quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum id fecerit quod non oportuerit, & id non oportere nescierit, sit ne supplicio dignus. Casus autem inferetur in concessionem, cum demonstrabitur aliqua fortunæ uis uolūtati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex esset, ut hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, capitale esset: hostias is qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum subito magnis commotis tempestatibus fluuius Eurotas is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & uehemens factus est, ut eo tradu-

Concessio.

Purgatio.

p

ci uict

ci uictimæ nullo modo possent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendæ causâ hostias constituit omnes in littore, ut qui trans flumen essent, uidere possent. Cùm omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accersierunt. Intentio est, Hostiæ quas debuisti, ad sacrificium præsto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio, Flumen enim subito creuit, & ea re traduci non poterunt. Infirmatio est, Tamen quoniam quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cùm in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, quâ in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio ne dignus sit. Necessitudo autem infertur, cùm ui quadam reus id quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cùm magna in alto tempestas esset, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coëgit. Quæstor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est concessio. Ratio, Vi & necessariò sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est, Cùm rostratam nauim in portu deprehensam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempestatis in portum coniecta sit, oporteat ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quòd similis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, ut id quod uoluntate factum negabitur, consultò factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ, &

exemp

exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id, quod reus inferat, separare, id est, ostendere dissimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Postea demonstrare, potuisse euitari, & hac ratione prouideri potuisse, si hoc aut illud fecisset, aut nisi fecisset, praeueneri: & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed incertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quiduis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris & aequitatis naturam oportebit quaerere, & quasi in absoluta iuridicali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: & contentione, magis illis ignoscendum fuisse: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile esse concedi eam rem, quae ab aduersario commissae sit: permagnum esse, & magno futurum detrimento, si eas res ab ijs, qui potestatem habent iudicandi, neglecta sit. Defensor autem conuersis omnibus his partibus poterit uti. Maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quae uoluntati fuerit impedimento, & se plus, quam fecerit, facere non potuisse, & in omnibus rebus uoluntatem spectari oportere: & se convinci non posse, quod non absit, a culpa & ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quam cum qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes

accusatoris, unus in confessione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quaeratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed ui maiore quadam acciderit, et de fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum non euentum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminē mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoq; controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quædam genera causarum simpliciter & ex sua ui considerantur: quædam autem sibi aliud quoq; aliquod controuersia genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanq; causam trāferre, quod ex eo quoq; genere conueniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto & sententia nominatur: sed quia de concessionem loquebamur, in eam præcepta dedimus, Alio autē loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Deprecatio est, in qua nō defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest, ideo quod concessio peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. Vt si pro aliquo clero, aut forti uiro, cuius in Rempub. multa sint beneficia dixeris, possis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quod si Iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa, uni delicto

Deprecatio.

ut

ut ignosceretis postulare, tamen dignum uestra mansuetudine, dignum uirtute huius esset iudices à uobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoscendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uersatur, nisi quadam ex parte: tamen quia & pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in Senatu, aut cōcilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoq; præcepta ponemus. Nam in senatu, & in concilio de Siphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimum, & eius concilium diu ductū est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi postulatio ualuit. Nam semper animo bono se in po. Rom. fuisse nō tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quam ut propter posterius beneficiū sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui sibi ut ignoscatur, postulabit, cōmemorare si qua sua poterit beneficia: & si poterit, ostendere ea maiora esse, quam hæc quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quam mali profectum esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde ostendere nō odio, neq; crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri & confirmare se, & hoc peccato doctū, & beneficio eorum qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturum. Deinde spem ostendere aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorum, qui se saluū uelint, & dignitatem ostendere, & cætera ea quæ personis ad honestatem,

& amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine
 arrogantia in se esse demonstrabit, ut honore potius ali-
 quo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæ-
 teros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac
 multum proficiet, si se misericordē in potestate, & pro-
 pensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud
 peccatum erit extenuandum, ut quàm minimum obfuisse ui-
 deatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandum tali de ho-
 mine supplicium sumere. Deinde locis communibus mis-
 ricordia captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo
 libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit,
 nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia fa-
 cta dicet. Ipsum immisericordem, superbum fuisse, & si
 poterit, ostendet semper inimicū fuisse, & amicū fieri nul-
 lo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa fa-
 cta, non propter beneuolentiam demonstrabit, aut postea
 odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse
 delata, aut leuiora beneficia, quàm maleficia, aut cum be-
 neficijs honos habitus sit, pro maleficio poenam sumi o-
 portere. Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde de
 quo ut potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate non
 uti, summam esse stultitiam: & cogitare oportere, quem
 animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem
 communis erit indignatio maleficij: & alter, eorum mis-
 reri oportere, qui propter fortunam, non propter mali-
 tiam in miserijs sint. Quoniam igitur in generali constitu-
 tione tandiu propter eius partium multitudinem commo-
 ramur, ne fortē uarietate, & dissimilitudine rerum dedu-
 ctus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid
 etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonen-
 dum uidetur. Iuridicalem causam esse dicebamus, in qua
 equi

æqui & iniqui natura, præmij aut pœnæ ratio quæreretur. Eas causas in quibus de æquo & iniquo quæritur, exposuimus. Nunc restat ut de præmio & de pœna explicemus. Sunt enim multæ causæ quæ ex præmij alicuius petitione cōstant. Nam & apud Iudices de præmio sepe accusatorū quæritur, à Senatu, aut cōcilio aliquod præmium sepe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cū aliquod exemplū ponamus, quod in Senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorū recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cū ad eam dictionem sententiarum quoq; ratio accommodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est: sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autē qui diligenter omnium causarum uim, & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiā forma eas intelliget dissidere. Cæteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliā implicatam uidebit. Nunc de præmijs cōsideremus. L. Licinius Crassus c o s. quosdā in citeriore Gallia nullo illustri, neq; certo duce, neq; eo nomine, neq; numero præditos, ut digni essent qui hostes Rom. Pop. esse diceretur, quod tamen excursionibus & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consecratus est, & consecit. Romā redijt, triumphū ab Senatu postulat. Hic ut & in deprecatione nihil ad nos attinet rationibus, et infirmationibus rationum supponēdis ad iudicationem peruenire: propterea quod nisi alia quoq; incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi, Oporteat ne pœna affici. In hac huiusmodi, Oporteat ne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponemus. Ratio igitur præmij quatuor est in partes distributa: in benefi-

De præmio

cia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua ui, ex tempore, ex animo eius qui fecerit, ex causa considerantur. Ex sua ui quærentur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autem, Si tum cum indigeremus, cum cæteri non possent, aut nollent opitulari, si tum cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, Si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu, Si non fortuna, sed industria factum uidebitur, aut si industriæ fortuna obstitisset. In hominem autem, Quibus rationibus uixerit, quid sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit, et si quid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut duorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob causam aliquem præmio affici negarit oportere: aut num iam satis pro eo quod fecerit, honos habitus sit: aut num necesse fuerit ei facere id quod fecerit: aut num huiusmodi sit factum, ut nisi fecisset, supplicio dignus esset, non quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, et spem incertam certo uenditet pretio: aut num quò supplicium aliquod uitet, eo præmium postulet, uti de se præiudicium factum esse uideatur. In præmij autem genere quid, & quantum, & quamobrem postuletur, & quo & quanto quæq; res præmio digna sit, considerabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus, quæretur. Deinde ne is bonos nimium peruagetur. Atq; hic eius, qui contra aliquem præmiū postulantem dicet, locus erit communis, præmia uirtutis & officij sancta & casta esse oportere: neq; ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato.

Que

Quæ enim rara & ardua sint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant qui apud maiores nostros ob egregiam uirtutem tali honore dignati sunt, nonne de sua gloria cum pari præmio tales homines affici uideant, deliberari putent: & eorum enumeratio, & cum eis quos contra dicat, comparatio. Eius autem qui præmium petet, facti sui amplificatio, & eorum qui præmio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde cæteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio nō sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarium præmium postulatur, in quo utrum copia ne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, consideratur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere, & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem postulet: contra autem de pecunia ratiocinari, sordidum esse, cum de gratia referenda deliberetur: & se non pretium pro facto, sed honorem ita ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controuersijs, quæ in scripto uersantur, dicendum uidetur.

IN scripto uersatur controuersia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresue res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, uasorum argenteorum pondo centum uxori suæ sic legauit: Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, & pretiosè cælata petit à filio mater: ille se quæ ipse uellet, debere dicit. Pri-

De contro-
uersijs quæ in
scripto uer-
santur.

mum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambiguum scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno pluribusue in ea sententia, in qua is qui dicet accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore & ex inferiore scriptura docendum, id quod quaeratur fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se uerba considerentur, omnia aut pleraque ambigua uisum iri. Quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiat, haec ambigua non oportere existimari. Deinde qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis, ex factis, dictis, animo, atque uita eius sumi oportebit: & eam ipsam scripturam, in qua incrit illud ambiguum, de quo quaeritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id oppositum sit, quod nos interpretemur, aut ei quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile, quid uerisimile sit eum uoluisse qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atque ijs rebus quae personis attributae sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa redabitur facultatis, id quod aduersarius intelligat, multo minus commodè fieri posse, quam id quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio, neque exitus ullus extet: nos quod dicamus facile et commodè transigi posse. ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam legem exempli loco ponere, quò facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse ullam publicae meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, utilior res,

res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus: & si id quod ab aduersarijs dicetur, minimè eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege crit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, ut de eo quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Per multum autè proficiet illud demonstrare, quemadmodū scripsisset, si id quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisse: ut in hac causa in qua de uasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse adscribi, quæ uolet, si hæredis uoluntati permitteret. Eo enim nō adscripto nihil inesse dubitationis quin hæres quæ ipse uellet, daret. Amentie igitur fuisse, cum hæredi uellet cauere, id adscribere, quo non adscripto nihilominus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus nō esset, non isto loco uerbū istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maximè perspicitur. Deinde quo tēpore scriptum sit, quærendū est, ut, quod eum uoluisse in eiusmodi tēpore uerisimile sit, intelligatur. Pōst ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honestius, & illi ad scribendū, & his ad comprobandū sit, demonstrandū: et ex his si quid amplificationis dabitur cōmunibus utrinque locis uti oportebit. Ex scripto & sentētia controuersia consistit, cum alter uerbis ipsis quæ scripta sunt, utitur: alter ad id quod scriptorem sensisse dicet, omnē adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo qui sententia se defendet: tum semper ad idem spectare, & idē uelle demonstrabitur: tum aut ex factō, aut ex euentu aliquo ad tempus id quod instituit, accommodatur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamiliās cum liberorū nihil haberet, uxorem

Ex scripto &
sententia.

rem autem haberet, in testamento ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit unus, plures'ue, is mihi hæres esto. Deinde quæ assolent. Postea, Si filius antè moritur, quàm in tutelam suam uenerit, tu mihi, dicebat, secundus hæres esto. Filius natus non est, ambigunt agnati cum eo qui est secundus hæres, si filius antè, quàm in tutelam ueniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari: propterea quòd ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicet, suam esse hæreditatem defendit. Alterum autem genus est eorum qui sententiam inducunt, in quo non simplex uoluntas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat: sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicalis assumptiue maximè sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum qui, cùm lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quòd propè muros hostes castra haberent. Tum relatio criminis, ut in eo qui, cùm communis lex omnium hominem occidere uetaret, Tribunum militum suum qui uim sibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo qui, cùm lex quibus diebus in legationem proficisceretur, præstituerat, quia sumptum non dedit Quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem & per imprudentiam, ut in utili immolatione: & per uim, ut in naui rostrata: & per casum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quoddam uoluisse scriptor demonstratur: aut sic, ut in eiusmodi re & tempore hoc uoluisse doceatur. Ergo is qui scriptum defendit, his locis plerunq; omnibus, maiore

iore autem parte semper poterit uti. Primum scriptoris collaudatione & loco communi, nihil eos qui iudicent, nisi id quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eò magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod uehementissimum est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione: quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus Iudex: quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam contrà dici possit, tum ad Iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem quid præterea audire aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium, quasi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contrà contendere neget, utrum negare ausus sit, se dicere desitutum. Si neutrum neget, & contrà tamen dicat, nihil esse quo hominem impudentiorem quisquam se uisurum arbitretur. In hoc ita commorari conueniet, quasi nihil præterea dicendum sit & quasi contrà dici nihil possit, sæpe id quod scriptum est, recitando, sæpe cum scripto factum aduersarij confligendo, atq; interdum acriter ad Iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, qui iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis Iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid aduersarius. Cum & scriptum sit aperte, & aduersarius omnia confiteatur, tum Iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea quæ contrà dici poterant, oportebit. Contrà autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento quam posuimus controuersia, aut causa assumptiua inferetur, quamobrem scripto non poter

potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is qui scripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui ne id facere possemus, indicium nobis reliquerit suæ uoluntatis: multa incommoda consequi, si instituatur, ut à scripto recedatur. Nam & eos qui aliquid scribant, non existimatos id quod scripserint, ratum futurum: & eos qui iudicent, certum quid sequantur, nihil habituros, si semel à scripto recedere cōsueuerint. Quòd si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se, nō aduersarios à uoluntate eius stare. Nam multò propius accedere ad scriptoris uoluntatem cum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quàm illū qui sententiā scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uoluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is, qui à sententia stabit, primum erit contradicendum, quàm absurdum non negare contra legē fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde controuersa omnia esse, antè solitos esse accusatores Iudicibus persuadere, affinē esse alicuius culpæ eum qui accusaretur, causam proferre, quæ eum ad peccandum impulisset, nunc ipsum reū causam afferre quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multæ conuenient argumentationes. Primum nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi conuenire. Deinde si in cæteris legibus conueniat, hanc esse huiusmodi legem ut in ea non oporteat. Postremò si in hac quoq; lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars his ferè locis cōfirmabitur. Scriptori neq; ingenium, neq; operā, neq; ullam facultatem defuisse, quò minus posset aperte perscribere id quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile, eam causam excipere, quam

aducr

aduersarij proferant : si quicquam excipiendum putasset, consueuisse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maximè uidere, si quæ in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quò magis probetur eum fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret, & ostendere causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere : ideo quòd cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quæ in lege scripta non sit. Quod si sit institutũ omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis Iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit. Nam & Iudices neq; quid sequantur habituros, si ab eo quod scriptum sit, recedant : neq; quo pacto alijs improbare possint, quod contra legem iudicarint : & cæteros ciues quid agant ignoraturos. si ex suo quisq; consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex communi præscripto ciuitatis unamquamq; rem administrabit. Postea querere à Iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur Reipub. munere impediuntur, cum sæpius suis rebus & commodis seruire possint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant. nihil quisquam afferat causæ, quò minus frequenter operam Reipub. det, nisi quæ causa in lege excepta sit : an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere cōcedant. Deinde item querere ab Iudicibus, si eius rei causam propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat,

bat, passuri'ne sint. Postea hoc quod faciat, indignius & impudentius esse quàm si adscribat. Agè porrò, quid si ipsi uelint Iudices adscribere, passurus'ne sit populus? atq; hoc esse indignius, quam rem uerbo & literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maximè commutare. Deinde indignius esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cùm populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis Iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neq; hoc tempus legum corrigendarum: apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quòd si hæc cùm summè inutilia, tum multò turpißima sint, legē cuiuscemodi sit, in præsentia conseruari à Iudicibus, post si displiceat, à populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum non extaret, magnopere quæreremus: neq; isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc cùm scriptū sit, amentiam esse eius rei qui peccarit potius, quàm legis ipsius uerba cognoscere. His & huiusmodi rationibus ostenditur, causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissimè legi obtemperare: aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaq; de re, & ita quod oportuerit exceptum, ut minimè conueniat quicquam in tam diligenti scriptura præteritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maximè necessarius, per quem ostendat oportet, si eò ueniat causam contra
script

scriptum accipi, eum tamen minimè oportere, quæ ab aduersarijs afferatur. Qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia est, eum qui contra quod scriptum sit, aliquid probare uelit, non æquitatis præsidio id facere conari. Siquid igitur ex hac ipsa quippiam accusator deroget, omnibus partibus iustius & probabilius accusare uideatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices etiam si nollent, necesse esset: hæc autem, etiam si necesse non esset, ut uellent, contra iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessione partibus se defendit, de quibus antè, ut potuimus, diligenter perscripsimus, si de his locis quæ res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus: aut causæ & rationes afferentur, quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamēto scriptum, ut sententia quoq; & uoluntate scriptoris, nō ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse uideatur: aut alijs quoq; constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicet, primū eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstratur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quancunq; causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus antè dictum est. Atq; hoc in loco, cū diutius commoratus sui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit, tum ex his locis ferè contra aduersarios dicet oportere causas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia quæ à legibus proficiantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ causa constituta esse. Scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum: &

idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & voluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, et barbaris Iudicibus cõmitteret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uerò quòd intelligeret quales uiri iudicaturi essent, idcirco eum quæ perspicua uideret esse, non adscripsisse: neq; enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putavit. Postea quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum ne accusaretis? Atqui lex nusquam excipit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus cauere. Deinde nullam rem neq; legibus, neq; scriptura ulla, deniq; ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis rectè posse administrari, si unusquisq; uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere: & id quos nos fecrimus aut postulemus, quàm utile aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis charas esse non propter literas, quæ tenues & obscuræ notæ sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus descriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: & Iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm indignum sit eodem affici

suppl

supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciā contra legē fecerit. & eum qui honesta aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his & huiusmodi rationibus, & accipi causam, & in hac lege accipi, & eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodū ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore utilissimū, si quid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset: sic huic qui contra scriptum dicet, plurimum proderit ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam conuertere, aut ambigūe aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partē, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ causæ commodum traducere, aut ex scripto nō scriptum aliquid inducere per ratiocinationem, de qua pōst dicemus. Quacūq; autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate causa abundabit, necessariō multū proficiet, ideo quōd si id, quo nititur aduersariorum causa, subduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniā lenierit ac diluerit. Loci autem communes certis ex assumptionis partibus in utraq; partem conuenient. Præterea eius qui à scripto dicet, leges ex se, non ex eius qui contrā commiserit utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & utilitate communi, nō in uerbis consistere. Quām indignum sit æquitatem literis urgeri, quæ uoluntate eius qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controuersia nascitur, cū inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepantes, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu deprecito, & magistratus ei cōcedito. Et altera lex,

Ex contrariis legibus.

Tyranno occiso quinq; eius proximos cognatione, magistratus necato. Alexandrum, qui apud Phærcos in Thessalia tyrannidem occupauerat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum quem ex tyranno habebat, sibi præmij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranq; in partem ijdem loci, atq; eadem præcepta conuenient, ideo quòd uterq; suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt, conseruari non possint, quia discrepent inter se: ea maximè conseruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex posterius lata sit. Nam postrema quæq; grauissima est. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. Nam id quod imperatur, necessarium: illud quod permittitur, uoluntarium est. Deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, poena afficiatur, aut in utra maior poena statuatur. Nam maximè conseruanda est ea, quæ diligentissima & sancta est. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. Nam sæpe ea quæ uetat, quasi exceptione quadã corrigere uidetur illam quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadã, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta uideatur. Nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem scripta est, promptius ad causam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram & sustentationem. Nam id quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto uideatur.

tur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per rationationem, aut per diffinitionem induci, quò sanctius & firmitus id uideatur esse, quod apertius scriptum sit. Deinde suæ legis ad scriptum, ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut si fieri poterit, ne discrepare quidem uideatur inter se. Postremò facere, si causa facultatem dabit, ut nostra ratione utraq; lex cōseruari uideatur, & aduersariorum ratione, altera sit necessariò negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa causa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere. demonstrantē per amplificationem ad utram potius legē accedere oporteat.

Ex ratiocinatione nascitur controuersia, cū ex eo quod uspiam est, ad id quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex, Si furiosus est, agnatū gentiliūq; in eo pecuniāq; eius potestas esto. Et lex, Paterfamiliās uti super familia pecuniāq; sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si paterfamiliās intestato moritur, familia pecuniāq; eius agnatorum gentiliūq; esto. Quidam iudicatus est parentem occidisse, & statim, quò effugiendi potestas non fuit, lignæ solæ in pedes inductæ sunt: os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus in quē coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidā eius familiares in carcerem tabulas asserunt, & testes adducunt. Hæredes quos ipse iubet, scribunt, tabulæ obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ

Ex ratiocinatione.

ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quærat, habuerit ne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur: Primum eius scripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei qua de quærat, cum eo de quo constat, collationem eiusmodi, ut id de quo quæritur, rei de qua constat, simile esse uideatur. Postea admiratione pronuntiatione, qui fieri possit, ut qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod cum de illa esset scriptum, de hac is qui scribebat, dubitaturum neminem arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quod ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iuridicali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debet: quod faciet, si demonstrabit illud quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud quod per similitudinem affertur, & quo in loco illud cuius causa afferetur haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem uideatur de utraq; existimari oportere. Ac si ipse quoq; poterit ratiocinationibus uti iisdem ratiocinationibus, quibus ante prædictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare, periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur, nihil esse penè, quod non alteri simile esse uideatur: multis dissimilibus rebus, in unamquamq; rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se uel similia, uel dissimilia demonstrari. Loci
commu

communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo quod scriptum sit, ad id quod non sit scriptum, peruenire: & neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed cum commodissime scribere, qui curet ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinandum, huiusmodi coniecturam diuinationem esse, & stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere quibus uelit. Definitio est, Definitio. cum in scripto uerbū aliquod est positum, cuius de ui quæritur hoc modo, Lex, Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittunt: eorū nauis & onera sunt, qui in nauī remanserint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem, & manus ad se tendentem animaduertērūt: misericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquantō, ipsos quoq; tempestas uehementius iactare cœpit, usque adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus scapham annexam trahebat, nauī, quoad posset, moderaretur: ille autem cuius merces erant, in gladium in nauī ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & nauī, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facile est ex uulnere recreatus. Nauim cū onere horum trium suam quisq; esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui nascitur cōtrouersia. Nam & relinquere nauem, & remanere in nauī, deniq; nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur: ijsdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio tractabitur. Nunc expositis ijs argumētationibus, quæ in iudiciale causarum

genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos & præcepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa uersetur, sed quia proprij tantum harum causarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est, partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatē & utilitatē, in Demonstratiuo autem, honestatem. Quare in hoc quoq; genere causæ quædā argumentationes communiter ac similes tractabuntur: quædam separatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud uideremus, quemadmodum res obscuræ, dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

Expetenda.

R E R V M expetendarum tria genera sunt. Par autem numerus uitandarum ex contraria parte. Nam est quiddā quod sua ui nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate, quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suā uim & naturam, sed propter fructum atq; utilitatem petendum: quod pecunia est. Est porrò quiddam ex horū partibus iunctum, quod & sua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ se gerit quandam utilitatem, quò magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atq; ex his horum contraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ posuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quæ sunt, honesta appellabuntur. Quæ autē in secundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partē honestatis & uirt

virtutis continent, & quia maior est uis honestatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligētur: sed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarū rerum partes sint, honestas & utilitas, uitandarum turpitudine & inutilitas. His igitur duabus rebus res duæ grandes sunt attributæ, necessitudo et affectio: quarum altera ex ui, altera ex re et personis consideratur. De utraq; post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primū explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cum eius duæ partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius cōsideremus. Est igitur in eo genere omnes res una ui atq; uno nomine amplexa Virtus. Nā Virtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrē omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor: prudentiā, iustitiā, fortitudinem, temperantiā. Prudentia, est rerum bonarum & malarum & utrarunq; sciētia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quam futurum aliquid uidetur antequam factum sit. Iustitia, est habitus animi communi utilitate conseruata, suam cuiq; tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruātiā, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ (quam diuinā uocant)

Virtus.

Prudentia.

Iustitia.

cant) curam caeremoniamq; affert. Pictas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officiū & diligēs tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorū alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis & iniuria, & omnino omne quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea quæ sunt, aut antè fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractū aluit, & maius fecit usus, ut religionē; aut si quid eorum quæ antè diximus, ab natura profectum, maius factum propter cōsuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit, quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est ut obseruet, continetur. Fortitudo, est considerata periculorum susceptio, & laborū perpeßio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia, est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio atq; administratio. Fidentia est, per quā magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiducia certa cum spe collocauit. Patientia, est honestatis aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeßio. Perseuerantia, est in ratione bene considerata stabilis & perpetua permansio. Temperantia, est rationis in libidinem, atq; in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, modestia. Con-

tinent

inentia est, per quam cupiditas, cōsiliij gubernatione regi-
 tur. Clementia, per quam animi temere in odium alicu-
 ius inuectionis concitati, comitate retinētur. Modestia, per
 quam pudor honestus, claram & stabilem comparat auto-
 ritatem. Atq; hæc omnia propter se solum, ut nihil adiunga-
 tur emolumentū, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neq;
 ad hoc nostrum institutum pertinet, & à breuitate præci-
 piendi remotum est. Propter se autem uitanda sunt, non
 ea modo, quæ his contraria sunt, ut fortitudini ignauia, & Vitanda pro-
 iustitiæ ^m iustitia: uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur pter se.
 & finitima esse, absunt autē longissime: quod genus, fidē-
 tiæ contrarium est diffidentia, & ea re uitium est. Audacia
 non contrarium, sed appositum est, ac propinquum, & ta-
 men uitium est. Sic unicuiq; uirtuti finitimum uitium repe-
 rietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ
 fidentiae: pertinacia, quæ perseuerantiae finitima est: super-
 stitio, quæ religioni propinqua est, aut sine ullo certo nomi-
 ne. Quæ omnia item uti contraria rerū bonarum in rebus
 uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis,
 quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est.
 Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen
 honestum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa,
 quæ nos cum dignitate, tum quoq; fructu suo ducunt ad se
 quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Glo-
 ria est frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, ali-
 cuius honesta, & cultu, & honore, & uerecundia digna
 autoritas. Amplitudo, potentiae aut maiestatis, aut ali-
 quarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uolun-
 tas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem
 diligit, cum eius pari uoluntate. Hic, quia de civilibus
 causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut
eorum

eorum quoq; causa petenda uideatur: ne fortè qui nos de
 omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant:
 quanquàm sunt qui propter utilitatem modò petendam pu-
 tant amicitiam, sunt qui propter se solùm, sunt qui propter
 se & utilitatem: quorum quid uerissimè constituatur, ali-
 us locus erit considerandus. Nunc hoc sic ad usum oratorium
 relinquatur, utranq; propter rem amicitiam esse expeten-
 dam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt reli-
 gionibus iunctæ, partim non sunt: & quia partim ueteres
 sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro be-
 neficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex
 causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex
 officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur. Utilitas
 autè, aut in corpore posita est, aut in extrarijs rebus: qua-
 rum tamen rerū multò maxima pars ad corporis commo-
 dum reuertitur, ut in Rep. quædam sunt, quæ (ut sic dicam)
 ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, clas-
 ses, nautæ, milites, socij: quibus rebus incolumitatem ac li-
 bertatem retinent ciuitates. Alia uerò quæ iam quiddā ma-
 gis amplum, & minus necessariū conficiunt, ut urbis egre-
 gia exornatio atq; amplitudo, ut quædam excellens pecu-
 niæ magnitudo, amicitiarum ac societātū multitudo. Qui-
 bus rebus nō illud solū conficitur, ut saluæ & incolumes,
 uerumetiam ut amplæ atq; potentes sint ciuitates. Quare
 utilitatis duæ partes uidentur esse, incolumitas & potētia.
 Incolumitas, est salutis tuta atq; integra conseruatio. Poten-
 tia, est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda, idonea-
 rum rerū facultas atq; in ijs omnibus quæ antè dicta sunt,
 quid difficulter fieri, & quid facile fieri possit, oportet con-
 siderare. Facile fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine
 ullo labore, sumptu, molestia, quàm breuissimo tēpore con-
 fici

fieri potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris,
 sumptus, molestiae, longinquitatis indiget, atque aut omnes,
 aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis: tamen
 his susceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perdu-
 ci potest. Quoniam ergo de honestate, et de utilitate dixi-
 mus, nunc restat ut de ijs rebus, quas his attributas esse dice-
 bamus, necessitudine et affectione perscribamus. Puto igitur
 esse hanc necessitudinem, cui nulla vi resisti potest, quae
 neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit, exē-
 plis licet vim rei, qualis et quanta sit, cognoscamus. Vri pos-
 se flamma ligneam materiā necesse est. Corpus mortale ali-
 quo tempore interire necesse est: atque ita necesse, ut vis po-
 stulat ea, quam modò describebamus, necessitudinis: cui nul-
 la vi resisti potest, quae neque mutari, neque leniri potest. Hu-
 iusmodi necessitudines, cum in dicendi rationes incident, re-
 ctē necessitudines appellabuntur. Sin aliqua res incident
 difficiles, in illa superiori, possit ne fieri, quaestione conside-
 rabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam
 cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices et ab-
 solutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Cassilinen-
 ses se dedere Annibali: aliter autem, necesse est Cassilinum
 uenire in Annibalis potestatem. illic in superiore adiunctio
 est haec, nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est
 necesse. Hoc inferius non item, propterea quod siue uelint
 Cassilinen-
 ses se dedere, siue famem perpeti atque ita perire,
 necesse est Cassilinū uenire in Annibalis potestatem. Quid
 igitur perficere potest haec necessitudinis distributio? Pro-
 pter dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis uidebitur
 incurrere. Nam cum supplex erit necessitudo, nihil erit
 quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus.
 Cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci
 uelim

uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, crit considerandum. Nam si uelis attendere, ita tamen ut id queras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperi-
 rias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus. Pariter autem inuenias esse multas res necessitudinis, ad quas simili-
 lis adiunctio non accidit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, non ne-
 cesse est, nisi cum illa exceptione, Extra quam, si nolint fa-
 me perire. Ergo, ut dixi, illud quod adiungitur, semper cu-
 iusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda ne-
 cessitudo sit, Necesse est hoc faciamus, si honeste uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, Necesse est, si inco-
 lumes uolumus esse: aut ad commoditatem hoc modo, Ne-
 cesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. Ac summa qui-
 dem necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima inco-
 lunitatis, tertia ac leuissima commoditatis: quæ cum his nunquam poterit duabus contendere. Hasce autem inter se
 sepe necesse est comparari, ut quanquam præstet honestas incolumitati, tamen utri potissimum consulendum sit, deli-
 beretur. Cuius rei certum quiddam perscriptum uidetur in perpetuum dari posse. Nam qua in re fieri poterit, ut cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de hone-
 state delibatum, uirtute aliquando et industria recupere-
 tur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoque re, cum inco-
 lunitati uidebimur consulere, uere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius descendere, et in præ-
 sent

sentia quiescere, atq; aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uerò ratione, modò illud attēdatur, digna'ne causa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quæramus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere uelimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quæ sit adiunctio, ut proinde uti quæq; res erit, laboremus, & grauissimam quanq; causam uehementissimè necessariam iudicemus. Affectio, est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ sint, aut plerunq; haberi soleant, habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at non illo animo quo Vlysses transijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ, quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: & non quid, sed quo quidq; animo, quicum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex his locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus antè dictum est. Sin distributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi est, uirtus, cuius de partibus paulò antè dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur. Atq; in his id quod in omnia ualet, ualere oportebit: contraria quoq; & quæ et qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando
&

Et in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut
 in extrarijs rebus habuerit is de quo agetur, quàm quo pa-
 cto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem et laudare
 stultitia, et uituperare superbia est. Animi autem et
 laus honesta, et uituperatio uehemens est. Nunc quoniam
 omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est,
 de inuentione prima ac maxima parte Rhetori-
 cæ satis dictum uidetur. Quare quoniam
 et una pars ad exitum hunc ab su-
 periore libro perducta est, et
 hic liber non parum conti-
 net literarum, quæ
 restant in reli-
 quis dice-
 mus.

FINIS.

INDEX RERVM, AC

VERBORVM, QVAE

IN HOC OPERE

continentur.

A		Ars quid	4
A bsolutio	151	Ars sine exercitatione pa-	
A bsoluta constitutio	15	rum iuuat	3
Abusio	105	Articulus	91
Accusatoris locus proprius		Assumptionis approbatio	
24. 221		168	
Adiunctio	99	Assumptiua constitutio	15
Aduersum	181	Attentos quādo habebimus	
Affectio	154. 255	auditores	6. 144
Amicitia	232	Attributa personis	153
Amphictyones	215	B	
Amplificatio	46. 62	Barbarismus	84
Amplificationis diuisio	62	Beneficia	232
Amplitudo	251	Beneficia in hominē	ibidē
Annominatio	93	Beneuoli quomodo fiāt au-	
Approbatio	24. 168	ditores	6. 143
Approbatum	160	Beneuolentia unde compa-	
Argumentatio	158	ratur	143
Argumentationes uitiosae	36. 179	Breuitas	125. 151
		C	
Argumentationes quomodo		Casus	154. 225
tractandae	43	Causarum diuisio	11
Argumentationis perfectae		Causa duplex	195
partes quinque	34. 168	Causarum genera quatuor	
Argumentum	9. 23. 147	5. 142	
Aristotelis laus	191	Causae genus admirabile,	
		r	anceps

I N D E X

anecps, & obscurum	142	Coniunctio	99
Causa simplex an composi-		Conquestio	62
ta uidendum	139	Cōquestio: & eius loci	187
Causa coniecturalis	20	Consecutio	23.157
Causa rationalis	29	Consequentia	124
Circuitio	104	Consilium	154.199
Clementia	251	Constitutio negotialis	212
Cohortatio	62	Constitutio iudicialis abso-	
Collatio	21.160	luta	29
Commoratio	116	Constitutio	135
Commune	160.179	Constitutio causarum	12
Commutatio	100	Eius diuisio	ibidem
Commutabile exordium	9	Constitutio generalis	138.
Compar	92		212
Comparabile	160	Constitutio translatiua	139
Comparatio	16.31.216	Constitutio iuridicialis	139
Complexio uitiosa	46	Consuetudo	215
Complexio	35.86.158.169	Cōstitutio absoluta	138.215
Compositio	84	Cōstitutio asūptiua	138.215
Concessio quid	15.32	Cōstitutionis legitimæ par-	
Eius diuisio ibid. &	225	tes	26
Non concessum	180	Constitutio definitiua	207
Conclusio	5.102.183	Consuetudinis ius	214.250
Conclusio simplex	138	Contentio	62.87.116
Conclusiones tripartitæ sunt		Contentionis diuisio	62
46		Continuatio	62.91
Conduplicatio	100	Continentia	251
Conformatio	5.153	Controuersia ex quibus na-	
Conformatio uitiosa	40	scatur	12.13.14.15
Confirmatio	123	Controuersia ex scripto, &	
Confutatio	5	sententia	235
		Contra	

I N D E X

Contra scriptum	251	54.256
Controuersia ex contrarijs legibus	243	Deliberatiuum genus 4.49
Controuersia ex ratiocinatione	245	Demonstratio 62.125
Controuersia nominis, Facti, generis	135.136	Denominatio 103
Controuersia scripti	140.233	Deprecatio 16.33.228
Controuersum	180	Descriptio 109
Contrarium	90.180	Dictorum, & dicendorum enumeratio 19
Conuersio	86	Dignitas 66.85.251
Copia dicendi	128	Diminutio 109
Corporis motus	63	Disiunctio 99
Correctio	98	Dissolutio 101
Credibile	160	Disparatum 157
Criminis concessio	138	Dispositio quid 4.58
Criminis purgatio	138.225	Distributio 62.106
Criminis deprecatio	138.228	Distributionis partes 11
Criminis remotio	138	Diuisio 5.111
Criminis relatio	139.219	Dociles ut reddantur auditores 6.144
Criminis comparatio	139	Dolus 50
Criminis transferendi loci	198	Dubium genus 5
		Dubitatio 101

D

E

Defensoris munus	201	Effictio 120
Defensoris loci	209	Elegantia 84
Definitio	28.97.247	Enumeratio 46.158
Definitio mala	180	Enumeratio falsa 38
Deliberatio & demonstratio an causarum genera sint	136	Enumeratio uitiosa 176
Demonstratiuum genus	4.	Enumeratio distributionis pars 12
		Elocutio quid 4
	r z	Eloq

I N D E X

Eloquentia	128.131	diocris, & attenuata	79
Euentus	203	Et quæ oratio cuiusq; ha-	
Exclamatio	87	rum sit particeps, ibidem	
Exemplum	119.160	& seq.	
Exempla unde petenda	73	Figuris dicendi utentibus	
Exempli & testimonij disse-		quæ cauenda	82
rentia	75	Firmamentum	141
Exercitatio quid	4	Fortitudo	51.250
Exordium	5.142	Fortitudinem si doceamus	
Exordiorum duo genera	5	retinendam	51
Exordiorum uitia	146	Fortuna	154
Exordium uulgare, commu-		Frequentatio	111
ne, commutabile, longum,		G	
separatum, translatum	9.	Genus	157
146. & seq.		Gloria	251
Exornatio	34	Gradatio	97
Exornatio uitiosa	45	Gratia	214.250
Expeditio	101	H	
Expetenda	248	Habitus	154
Explanatio	84	Historia	9.147
Expolitio	112	Honestæ res duplex	50
Expositio uitiosa	36	Honestum rectum	50
F.		Honestum laudabile	52
Fabula	9.147	Honestum genus	5.142
Facta	154	Humile genus	5. & 6.142
Factu facile	253	I	
Factu difficile	ibidem	Imago	119.160
Facultates	233	Imitatio quid	4
Falsum	179	Imprudencia	225
Fidentia	250	Impulsio	195
Figure dicendi, grauis, me-		Incolumitas	252
		Incon	

I N D E X

Inconstans	181	Leue	179
Indignatio: & eius loci	184	Licentia	107
Inductio	161	Locus à testibus, & contra	
Insinuatio	142. 144	testes	24
Intellectio	104	Locus à questionibus, &	
Intelligentia	249	contra quæstiones	24
Interrogatio	88	Locus ab argumentis, &	
Interpretatio	100	contra argumenta	25
Inuentio quid	4. 134	Locus à rumoribus, & con	
Inuentionis partes	5	tra rumores	ibidem
Iocatio	62	Loci communes unde su-	
Iudicatum	30. 160. 214. 250	muntur	46
Iudiciale genus	4	Loci communes	33. 206
Ius ex lege	30. 250	Locus	22. 155
Ius naturæ	30. 213	Longum exordium	9
Ius ciuile, et partes eius	132	M	
Ius consuetudinis	214	Magnificencia	250
Ius ex quibus constet	30	Maius	157
Ius ex æquo	30	Membrum	91
Iustitia	51. 249	Memoria quid	4. 60. 249
Iustitiæ partibus quo pacto		Memoria naturalis, & ar-	
utimur	51	tificiofa: eiusq; loci	65
L		Memoria uerborum	71
Lacryma citissimè arefcit		Misericordia quî moueri	
48		poterit	48
Latinitas	85	Modestia	51. 251
Laus	54	Modestiae partibus quo pa-	
Leges duæ si contrariæ sint		cto utimur	52
27		N	
Legitima constitutio	12	Narratio	5. 66. 147
Eius diuisio	ibidem	Narratio breuis	10. 148
		r 3	Nar

I N D E X

Narrationum tria genera	9.147	Ornamēta sentētiarum	106
Narratio dilucida	10.148	Ornamentum per contra-	116
Narratio uerisimilis	11	rium	
Narratio cum parū probabi-		Ornamentum per negatio-	117
lis unde exordiendū	58	nem	
Narratio probabilis	149	P	
Natura	153	Pactum	30.205.250
Neceſſitas	253	Par	214.250
Neceſſitudo	226	Pars	157
Neceſſitudo duplex	253	Partitio	150
Negotijs attributa	153	Patientia	250
Negotio adiunctum	157	Paucitas	151
Nex	94	Permissio	101
Nomen	153	Permutatio	106
Nominatio	102	Perseuerantia	250
Notatio	120	Personis attributa	153
O		Perspicuum	180
Observantia	214	Pietas	214.250
Occasio	22.156	Potentia	252
Occupatio	98	Præcisio	102
Offensum	180	Premium	231
Officium & finis oratoriae		Præmij genus	232
132		Prænominatio	103
Officij oratorij partes	4	Principium quid	5.142
Oratio	164	Principium, & insinuatio,	
Oratio uarianda	172	quomodo differāt	8.142
Orationis partes	134.142	Probabile	20.159
Oratoriae materia, & subie-		Pronuntiatio quid	459
ctum	132	Eius diuisio	60
Ornamenta elocutionis	84	Propositio	34.168
		Providentia	249
		Prudent	

I N D E X

Prudentia	30.249	Significatio	124
Eius partes	31	Simile	157
Purgatio	15	Similiter cadens	92
Eius partes	225	Similiter desinens	93
Q		Similitudo	116
Questio	140	Solœcismus	84
R		Spatium	22
Ratio quid.	17.34	Spes	22
Ratio uitiosa	39	Studium	154.199
Ratio infirma	ibid.	Subiectio	95
Rationis confirmatio	34	Superlatio	104
Ratiocinatio	88.164.195	Suspiciones	203
Rectum	30	Suspiciones ex facto	202
Religio	214.250	T	
Religiosum	160	Tempus	22.155
Remotio criminis	16.33	Tempora tria insinuationis	
Remotum	179	7.23	
Repetitio	85	Temperantia	251
Reprehensio	175	Traductio	86
Reprehensionis modi	174	Transgressio	104
Reprehensionis quartus mo-		Transitio quid	98
dus	182	Translatio	29.31.105
S		Trāslatio et cōmutatio	210
Sapiētia sine eloquētia	128	Translatio criminis	16
Scriptū si ambiguum sit	26	Translatum exordium	9
Sententia	89	Turpe genus	5.180
Separatum exordium	9	V	
Sermocinatio	122	Veritas	214.250
Sermonis pronuntiatio	62	Victus	153
Sermo, & eius diuisio	62	Vindicatio	214.250
Signum	22.159	Virtus	249
		Vita	

INDEX

Vita qui demonstrari debet	60	Vocis mollitudo	60
Vitanda propter se	251	Vtilia	251
Vitiosum exordium	9	Vtilitas	30.252
Vituperatio	55	Vulgare	179
Vocis figura	60	Vulgare exordium	9
Vocis firmitudo	60	Z	
		Zeusis pictor	189

FINIS.